

Muuttuva kansalaisuus ja vanhuspalveluiden käyttäjien toimija-asetat

ANTTI-PEKKA HÄMÄLÄINEN

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Sosiaalipolitiikan Pro gradu-tutkielma

Joulukuu 2014

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

HÄMÄLÄINEN ANTTI-PEKKA: Muuttuva kansalaisuus ja vanhuspalveluiden käyttäjien toimija-asetat

Pro gradu-tutkielma, 79 sivua, 2 liitesivua
Ohjaaja: Professori Anneli Anttonen
Sosiaalipolitiikka
Joulukuu 2014

Vanhusten palveluissa on tapahtunut ja tapahtuu suuria muutoksia Suomessa. Iäkärä rakenne muuttuu tulevaisuudessa niin, että yli 75- ja yli 85-vuotiaiden suhteellinen osuus kasvaa muuhun väestöön nähden merkittävästi. On alettu purkaa palvelujärjestelmän laitospainotteisuutta ja siirtää palvelujen toteutuksen painopistettä pois julkiselta sektorilta yritysten, järjestöjen sekä palvelua saavan omaisten hoidettavaksi. Muutos on myös osa laajempaa hyvinvointivaltion muutosta, jolla on rakenteellisia ja ideologisia seurauksia. Rakenteelliset seuraukset ovat hallinnan tasolla tapahtuneita muutoksia julkisen sektorin toimintatavoissa. Eräs merkittävä ideologinen seuraus on muuttunut tulkinta kansalaisuudesta. Tutkielman teoriaosassa jaetaan kansalaisuusnäkökulmat sosiaaliseen, republikaaniseen ja libertaariseen, joista jälkimmäisen merkityksen kasvu määrittää kansalaisuuden viimeaikaista muutosta. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssi, jossa korostuvat palvelun käyttäjän valinta, vastuu ja osallistuminen, on noussut määrittämään julkisen ja yksityisen välistä suhdetta. Tällä on syvällisiä seurauksia palvelunsaajien arjelle. Tässä tutkielmassa selvitetään minkälaisessa diskursiivisessa suhteessa vanhuspalveluiden käyttäjien haastattelupuhe on kansalaisuuden muutokseen. Tarkastelussa ovat aktiivisuus, passiivisuus ja vastuu vanhusten ja omaisten haastattelupuheessa.

Tutkielman aineistona on Tampereen yliopiston sosiaalitutkimuksen laitoksen alaisen Vanhuus, hoiva ja kuluttajuus -tutkimushankkeen (2009–2012) puitteissa kerätty haastatteluaineisto, josta varsinaiseksi aineistoksi valikoituivat kolmen vanhuksen ja kolmen omaisen haastattelut. Analyysimenetelmänä käytetään teoriaohjaavaa sisällönanalyysiä, jota vahvistetaan diskurssianalyttisellä luennalla. Analyysin tuloksena on hyvin erilaisia aktiivisuuden ja passiivisuuden asemia. Aktiivisissa toimija-asetissa puolustetaan oikeuksia, kierretään normeja ja sääntöjä, ollaan vastahakoisesti aktiivisia tai markkinakuluttajia sekä hyväksytään palvelun käyttäjän vastuu. Passiivisissa toimija-asetissa alistutaan palvelujärjestelmälle, alistutaan sattumalle ja kohtalolle, vältetään valittajuutta ja ollaan rajoittuneesti aktiivisia. Aktiivisissa toimija-asetissa peräänkuulutetaan pääosin palvelujärjestelmän vastuuta kokonaisvaltaisesta hoidosta ja hoivasta. Passiivisiin toimija-asetiin taas liittyy pääosin vähäinen normatiiviseen vastuuseen viittaaminen puheessa.

Analyysin tulokset osoittavat, että vanhuspalveluiden käyttäjien toimija-asetat ovat pääosin vastakkaisia suhteessa aktiivisen kansalaisuuden diskurssiin. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssiin lukeutuvia puhetapoja nousee haastatteluissa myös esiin, mutta marginaalisesti. Palveluiden käyttäjien arjen subjektiivinen kansalaisuus haastaa politiikkatasolla tuotetun hegemonisen kansalaisuuden, mikä on yhteiskunnallisesti merkittävä tulos. Palvelun käyttäjillä on myös erilaisia passiivisia toimija-asetmia, jotka jäävät hegemonisessa kansalaisuudessa vähälle huomiolle. Kansalaisuudessa on tutkielman perusteella edelleen huomattavaa teoreettista voimaa. Tulevaisuudessa olisi tärkeää tutkia suoraan esimerkiksi palvelutapahtumia ja sitä, minkälaisia kansalaisuuden tuottamisen käytäntöjä palvelutapahtumissa esiintyy.

Asiasanat: vanhuspalvelut, hyvinvointivaltion muutos, kansalaisuus, aktiivisen kansalaisuuden diskurssi

ABSTRACT

University of Tampere
School of Social Sciences and Humanities

HÄMÄLÄINEN ANTTI-PEKKA: Changing citizenship and the subject positions of users of elderly people's services

Master's Thesis, 79 pages, appendices 2 pages

Supervisor: Professor Anneli Anttonen

Social Policy

December 2014

Elderly people's services have gone and are going through major changes in Finland. The age structure will change so that the percentage of over 75 and 85 year-old service receivers in relation to the whole population will grow significantly. The cure for this has thus far been to cut down institutional care by moving the emphasis towards private and non-governmental organisations and care receivers' relatives. However, this change is also part of broader welfare state change. The structural aspects of welfare state change have been changes in public governing and governance. It has also had ideological factors, one of which is the discursive transformation concerning citizenship. In the first part of the thesis citizenship is divided into social, republican and libertarian views, of which the latest is essential for the current discourse. The active citizenship discourse means service users' choice, responsibility and participation have come to define the relation between the public and the private. This naturally affects service users' everyday life. This thesis examines the discursive relation between service users' speech and the changed notions on citizenship.

The data was collected during a separate research project (Aging, Care and Consumption, 2009–2012) of the department of Social Studies in the University of Tampere. The actual data comprised of interviews of three elderly persons and three care-giving relatives. The method of the analysis was theory-driven content analysis which was supported by discourse analysis. The analysis resulted in different active and passive subject positions. The active positions consisted of defending rights, circumventing rules and norms, being reluctantly active, being market consumers and accepting service user's responsibility. The passive positions included submitting to service system, submitting to fate or chance, avoiding complaining and being confinedly active. In the active positions the interviewees demanded service system's responsibility. In the passive positions normative responsibility was rarely addressed.

The results indicate that the users of elderly people's services mainly adopt opposite positions in relation to active citizenship discourse, albeit some positions also identify with it. The subjective citizenship of service users thus challenges the hegemony of citizenship produced on a political level. The passive positions are of great importance in this analysis but non-existent in the hegemonic discourse. One major implication of the results is that citizenship still holds great conceptual power. The potentially interesting future studies on the subject might include e.g. examining how citizenship is being produced and shaped in actual service procedures .

Keywords: elderly people's services, welfare state change, citizenship, active citizenship discourse

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	7
2	LÄNSIMAISEN HYVINVOINTIVALTION MUUTOS VANHUSPALVELUJEN RAKENNEUUDISTUKSEN TAUSTALLA	9
2.1	HYVINVOINTIVALTION JA JULKISEN SEKTORIN MUUTOS	9
2.2	VANHUSPALVELUIDEN JA -HOIVAN MUUTOS	12
3	KANSALAISSUUS HYVINVOINTIVALTION MUUTOKSESSA	16
3.1	KANSALAISSUUDEN KÄSITTEESTÄ JA HISTORIASTA	16
3.2	AKTIIVISEN KANSALAISSUUDEN TULO YHTEISKUNNALLISEEN KESKUSTELUUN	23
3.3	AKTIIVINEN KANSALAISSUUS JA VANHUSPALVELUT SUOMESSA	26
3.4	TUTKIELMAN TEOREETTISET JOHTOPÄÄTÖKSET	28
4	TUTKIELMAN TUTKIMUSASETELMA, TEOREETTIS-METODOLOGISET TAUSTAOLETUKSET, AINEISTON ESITTELY JA ANALYYSIPROSESSI	30
4.1	TUTKIMUSASETELMA	30
4.2	SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI EPISTEMOLOGISENA JA REALISMI ONTOLOGISENA TAUSTAOLETUKSENA	31
4.3	SISÄLLÖNANALYYSI AINEISTON ANALYSOINNIN MENETELMÄNÄ	33
4.4	DISKURSSIANALYYSI TEOREETTIS-METODOLOGISENA VIITEKEHYKSENÄ	34
4.5	AINEISTO	37
4.6	ANALYYSIN ETENEMISESTÄ	38
5	ANALYYSI	42
5.1	AKTIIVISET TOIMIIJA-ASEMAT	42
5.1.1	OIKEUKSIEN PUOLUSTAMINEN	42
5.1.2	NORMIEN JA SÄÄNTÖJEN KIERTÄMINEN	44
5.1.3	VASTAHAKOINEN AKTIIVISUUS	46
5.1.4	MARKKINAKULUTTAJUUS	50
5.1.5	PALVELUN KÄYTTÄJÄN VASTUUN HYVÄKSYMINEN	53
5.2	PASSIIVISET TOIMIIJA-ASEMAT	55
5.2.1	PALVELUJÄRJESTELMÄLLE ALISTUMINEN	56
5.2.2	KOHTALOLLE JA SATTUMALLE ALISTUMINEN	58
5.2.3	PYYTÄMISEN VÄLTÄMINEN	60

5.2.4	RAJOITTUNUT AKTIIVISUUS	62
6	AKTIIVISUUS, PASSIIVISUUS JA VASTUU PALVELUN KÄYTTÄJÄN JA PALVELUJÄRJESTELMÄN SUHTEEN MÄÄRITTÄJINÄ	65
6.1	TOIMIIJA-ASEMIA KOSKEVAN ANALYYSIN PÄÄTULOKSET	65
6.2	TOIMIIJA-ASEMAT JA KANSALAISSUUS	68
6.3	LOPUKSI	72
	LÄHDELUETTELO	74
	LIITELUETTELO	80

KUVIOLUETTELO

KUVIO 1. KANSALAISSUUNTAUKSET DAVID MILLERIN (2000) TEORIAAN POHJAUTUEN	22
KUVIO 2. ANALYYSIKEHIKKO	41
KUVIO 3. ANALYYSIN TULOKSET KOOTTUNA	66

I JOHDANTO

Vanhusten palvelut ovat Suomessa suurten yhteiskunnallisten muutosvoimien kohteena. Ikärakenne muuttuu seuraavina vuosikymmeninä merkittävästi. Esimerkiksi Tampereella on vuonna 2030 vuoteen 2012 verrattuna noin kaksinkertainen määrä yli 75-vuotiaita (SotkaNet). Muutospaineet eivät kuitenkaan ole pelkästään matemaattisia. Vanhushoiva ja vanhusten palvelut muuttuvat monenlaisten tekijöiden vaikutuksesta. Taustalla on laajempi rakenteellinen ja ideologinen muutos, johon tässä tutkielmassa viitataan hyvinvointivaltion muutoksena. Viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana hyvinvointivaltion laajeneminen on pysähtynyt, ja sen toimintoja on alettu karsia länsimaissa. Muutosaalto sai paljolti alkunsa Isosta-Britanniasta ja Yhdysvalloista Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin uudistettua maiden sosiaalipoliittisia toimintaympäristöjä. Muutos on ollut sekä rakenteellista, eli julkisen sektorin toimintoihin kohdistuvaa että kulttuurista, eli diskursiivisella tasolla tapahtunutta. Minua on opintojeni alusta lähtien kiinnostanut hyvinvointivaltion muutos. Katson sen olevan informaation räjähdysmäisen kasvun ohella Suomeen ja länsimaihin ylipäättään tällä hetkellä eniten vaikuttava kehityskulku. Vanhusten hyvinvointipalveluissa muutos on tarkoittanut julkisen sektorin toimintojen kustannustehokkuuden lisäämistä aivan toisessa määrin kuin aikaisemmin. Palvelujärjestelmän laitospainotteisuutta on purettu, ja palvelujen toteutuksen painopistettä on siirretty pois julkiselta sektorilta yritysten, järjestöjen sekä palvelua saavan omaisten hoidettavaksi.

Muutoksen kulttuurinen aspekti on tarkoittanut muutosta myös palvelujärjestelmän käyttäjistä puhumisessa. Sen kunnollinen tarkastelu edellyttää teoriaa, jonka läpi ilmiön jäsentäminen on mahdollista. Tältä osin tutkielmani teoreettisena kehyksenä on kansalaisuus ja sen muuttuminen. Viime vuosikymmeninä näkökulma kansalaisuuteen on muuttunut hyvinvointivaltion muutokseen kytkeytyen. Kansalaisuutta on alettu määritellä enemmän aktiivisuutta ja yksilöllisyyttä korostaen. Tutkielmani aiheen yhteiskunnallinen perustelu kumpuaa siitä, että muuttunut tulkinta kansalaisuudesta on merkittävässä asemassa myös vanhuspalveluiden uudistuksissa. Pysin tutkielmassani kertomaan muutoksen tarinan kuljettaen hyvinvointivaltion muutoksen rakenteellisia tekijöitä rinnan kulttuuristen kanssa, missä apuna on aktiivisen kansalaisuuden diskurssin tarkasteleminen.

Aineistona käytän kolmen tamperelaisen vanhuksen ja kolmen omaisen haastatteluja. Analyysini kontrastoi haastateltujen puhetta saamistaan tai tarvitsemistaan palveluista kansalaisuuden muutoksen solmukohtiin, erityisesti vastuun ja oman aktiivisuuden kysymyksiin. Tietoteoreettisena pohjana tässä katsannossa on todellisuuden konstruktivistinen luonne. Tällöin hylätään ajatus objektiivisesta todellisuudesta, jota voidaan ongelmattomasti suoraan havainnoida. Sen sijaan ytimessä on kriittisyys todellisuuden olemassaolevia, itsestäänselvänä pidettyjä jaotteluja kohtaan (Burr 2003, 2–3). Analyttis-metodologisena työkaluna aineiston analyysissä on teorialähtöinen sisällönanalyysi, jota vahvistan diskurssianalyttisellä luennalla. Tutkielman tutkimuskysymykset ovat:

- 1. Minkälaisia aktiivisia toimija-asemia vanhusten ja omaisten haastattelupuheesta voidaan tunnistaa?*
- 2. Minkälaisia passiivisia toimija-asemia vanhusten ja omaisten haastattelupuheesta voidaan tunnistaa?*
- 3. Mihin normatiivinen vastuu hoivasta sijoitetaan vanhusten ja omaisten haastattelupuheessa?*
- 4. Miten vanhuspalveluiden käyttäjien aktiivisuus, passiivisuus ja vastuu suhteutuvat aktiivisen kansalaisuuden diskurssiin?*
- 5. Mitä vanhuspalveluiden käyttäjien aktiivisuus, passiivisuus ja vastuu tarkoittavat laajemmin kansalaisuuden kannalta?*

Tutkielmani etenee siten, että kirjoitan ensin toisessa luvussa hyvinvointivaltion muutoksesta länsimaissa 1970- ja 1980-luvun taitteesta näihin päiviin. Kolmannessa luvussa erittelen ensin erilaisia teoreettisia näkökulmia kansalaisuuteen, minkä jälkeen kirjoitan aktiivisen kansalaisuuden diskurssista, joka on noussut yhteiskunnalliseen keskusteluun ja päätöksenteon sanastoihin. Luvun lopuksi esitän teoreettiset johtopäätökseni ja kokoan kirjoittamaani yhteen. Neljännessä luvussa esittelen tutkielmani tutkimusasetelman, eli jo kirjoitetun ja tulevan analyysitekstin yhteyden sekä esittelen tutkielman metodologisen pohjan ja tutkielmassa käyttämäni aineiston. Viides luku on tutkielman analyysiosio, joka jakautuu kahteen pääteemalukuun ja tunnistamani toimija-asetat eritteleviin alalukuihin. Kuudennessa luvussa vastaan asettamiini tutkimuskysymyksiin ja esitän tutkielman johtopäätökset.

2 LÄNSIMAISEN HYVINVOINTIVALTION MUUTOS VANHUSPALVELUJEN RAKENNEUUDISTUKSEN TAUSTALLA

Yhteiskuntatieteiden maisterin tutkintoni pääaineena on sosiaalipolitiikka. Elämämme aikakausi, etenkin viimeiset kymmenen vuotta, on ollut yhteiskuntatieteellisesti äärimmäisen mielenkiintoista aikaa. Emme tiedä mitä tuleman pitää, mutta aiemmat yhteiskunnalliset kehityskulut länsimaissa poikkeavat monessa suhteessa niistä muutoksista, joita olemme kokeneet tultaessa vuosituhannen vaihteeseen. Toisen maailmansodan jälkeinen hyvinvointivaltion rakennuskausi on ainakin länsimaissa tullut päätökseensä viimeistään 2000-luvun alussa, ja samalla informaatiosta on tullut yhteiskuntia entistä nopeammin ja arvaamattomammin ohjaileva voima. Tutkielmani pohjimmaisena kiinnostuksen kohteena on muutos, jota kutsutaan tutkimuskirjallisuudessa yleensä hyvinvointivaltion muutokseksi (welfare state change). Kuten johdannossa kirjoitin, tutkielmani teoreettisen ymmärtämisen lähtökohta on kansalaisuuden käsite. Kansalaisuuden muutoksen liitän osaksi hyvinvointivaltion muutosdiskurssia; esimerkiksi sosiaalinen kansalaisuus liittyy oleellisesti hyvinvointivaltion laajentamisen aikaan. Kirjoitan tässä luvussa hyvinvointivaltion muutoksesta. Kirjoitan myös siitä mitä muutos on tarkoittanut vanhuspolitiikassa. Kansalaisuuden jatkumoa ja muuttumista käsittelem kattavasti vasta kolmannessa luvussa.

2.1 HYVINVOINTIVALTION JA JULKISEN SEKTORIN MUUTOS

Post-ekspansiivisen hyvinvointivaltion aikaa on eletty Euroopassa jo kolmisenkymmentä vuotta (Julkunen 2001). Julkunen tarkoittaa tällä hyvinvointivaltion laajenemisen päättymistä. Pohjoismainen hyvinvointivaltio on perustunut universalismille, jossa keskeisessä asemassa kansalaisuuden kannalta ovat siihen liitetyt laajat sosiaaliset oikeudet, joihin perustuen on järjestetty kaikille kansalaisille sukupuolesta, iästä tai tuloista riippumatta hyvinvointipalveluita. Julkisesti tuotetut koulutus-, terveyst- ja sosiaalipalvelut edistivät kansalaisten hyvinvointia ja mahdollisuuksien tasa-arvoa (Anttonen & Sipilä 2000). Universalismiin perustuvat hyvinvointipalvelut ovat kuitenkin korvautuneet ja korvautumassa uudella palvelukäytännöllä, joita määrittää julkisen sektorin aiempaa pienempi rooli palveluiden tuottamisessa. Julkisen sektorin kutistuvaa roolia korvaamaan on sovitettu vaihtelevissa suhteissa markkinatoimijoita ja kansalaisyhteiskuntaa (Anttonen & Häikiö 2011, Julkunen 2001). Muutosta on kuvattu siirtymänä hyvinvointivaltiosta hyvinvointiyhteiskuntaan, johon liittyy olennaisesti hyvinvoinnin sekatalous

(welfare mix), jossa järjestöillä, vapaaehtoistyöllä, yrityksillä, verkostoilla, perheillä ja yksilöillä on laajempi vastuu kuin valtiokeskeisessä hyvinvointivaltiossa (Anttonen & Sipilä 2000, 269). Muutoksen voi nähdä monen erilaisen tekijän, kuten globalisaation, keskiluokan voiman nousun, julkisen sektorin kriisiytymisen ja uusliberalistisen politiikan nousun summana (Anttonen & Sipilä 2000, 179).

Hyvinvointivaltiota on kritisoitu jotakuinkin 1980-luvun alusta lähtien muun muassa julkisen sektorin kustannusten, tehottomuuden ja byrokraattisuuden vuoksi. Viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana on voimistunut uusliberalistiseksi kutsuttu vapaata markkinataloutta yhteiskunnan ytimenä korostava yhteiskunnallisen ajattelun suuntaus, joka kritisoi julkisen sektorin suuruutta niin taloudellisin kuin moraalisin argumentein. Muutoksen juuret ovat anglosaksisten valtioiden sosiaalipoliittisissa uudistuksissa. Julkisen sektorin markkinaistuminen sai pitkälti alkunsa Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin alettua ajaa markkinavetoista sosiaalipolitiikkaa, ja 1980-luvun alusta lähtien suuntaus on levinnyt myös muihin länsimaisiin hyvinvointivaltioihin Pohjoismaita myöten. (Pierson 1994, Clarke ym. 2007.) Länsimaisen hyvinvointivaltion taitekohta voidaan sijoittaa 1980-luvun puoliväliin, sillä vuosi 1984 oli ensimmäinen vuosi, jona OECD-maiden julkiset menot eivät kasvaneet kansantuotetta nopeammin (Julkunen 2006, 13).

Hyvinvointivaltion muutoksen laajuuden ja voimakkuuden määrittelemisen on kuitenkin jakanut sosiaalitieteilijöitä. Muutosta on tutkittu paljon, ja siitä huolimatta mitään yhtenäistä käsitystä kokonaisuudesta ei yhteiskuntatieteissä ole muodostunut. Teoreettisena taustana jakautuneille näkemyksille on Julkunen (2006) mukaan pitkälti Piersonin hyvinvointivaltion rajoittamiseen (retrenchment) kohdistunut vertaileva tutkimus. Sen mukaan edes 1980-luvun johdonmukainen hyvinvointivaltion purkamiseen tähdännyt politiikka Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa eikä edes poikkeuksellisen syvä talouskriisi Pohjoismaissa 1990-luvun alkupuolella kyennyt kumoamaan pitkän perinteen aikana rakennettua hyvinvointivaltiota. Hyvinvointivaltion purkamisen sijaan Piersonin mukaan kyse on ollut enemmän sen mukautumisesta uudensuuntaisiin oloihin. Muutosta ei myöskään voi selittää pelkästään uusliberalistisena purkamisena, vaan kyse on monien politiikkojen tuloksesta. (Ks. Julkunen 2006, 13–14, Pierson 2001b.) Hyvinvointivaltion purkamisen laajuudestakin on oltu eri mieltä. Julkinen sektori ei ole korvautunut markkinoilla niin suurelta osin kuin toisinaan on

esitetty eikä valtion rooli sosiaalipolitiikassa ole supistunut niin paljon kuin sosiaalitieteissä etenkin murroksen alkuvaiheessa ajateltiin (ks. Pierson 2006, Rhodes 2001). Uusliberalismia onkin käytetty jonkinlaisena taikasanana muutosta kuvattaessa. Muutos ei Campbellin ja Pedersenin (2001) mukaan tarkoita yhdenmukaista tai -suuntaista muutosta kohti uusliberalistisia malleja, vaan valtiot ovat voineet vaikuttaa muutoksen suuntaan. Nämä huomiot eivät kuitenkaan tee hyvinvointivaltion muutosta merkityksettömäksi, vaan pikemminkin kertovat muutoksen monimutkaisuudesta.

Muutoksen konkreettisempia piirteitä kuvattaessa on mielekästä käyttää toisenlaisia työkaluja. Sitä voidaan tarkastella hallinnan terminologian kautta. Uuden julkisjohtamisen (new public management) tai uuden hallinnan (new governance) käsitteistöjen kautta voidaan yhdistää hyvinvointivaltion muutoskehitys julkisille toimijoille asetettuihin mitattaviin tulos- ja kustannusvastuisiin (Julkunen 2006, 11). Uusi julkisjohtaminen syntyi kritiikkinä julkisen sektorin tehottomuudelle ja pyrki syntyessään esimerkiksi pienempiin organisaatioihin, vähempään hierarkkisuuteen ja tuloksellisuuden painottamiseen (Lähdesmäki 2003). Yleisellä tasolla muutos hallinnosta hallintaan kuvastaa hyvinvointivaltion muutoksen laajaa organisatorista ulottuvuutta. Hierarkkisten julkisen sektorin organisaatioiden tilalle on muodostettu verkostomaisempia organisoitumistapoja (Newman 2001, Häikiö 2005).

Suomessa hyvinvointivaltion ja julkisen sektorin toimintatavan muutoksen vauhdittuminen ajoittuu 1980- ja 1990-lukujen taitteeseen ja sitä kuvataan usein jälkimmäisen vuosikymmenen taloudelliseen lamaan liittyväksi. Julkunen (2001) on nimennyt kehityksen Suomen osalta sosiaalipolitiikan suunnanmuutokseksi. Anttiroiko (2007, 98–100) katsoo, että 1990-luvulta alkanutta kehitysvaihetta ovat määrittäneet taloudellinen lama, hyvinvointivaltion rahoituskriisi, kuntien itsehallinnon laajentaminen ja palvelujen uudelleenarviointi. Päätösvaltaa hajautettiin Suomessa 1990-luvulla muuttamalla valtionosuusjärjestelmä laskennalliseksi, purkamalla monitasoinen suunnittelujärjestelmä ja supistamalla valtion valvontaa. Temmeksen (1997) mukaan Suomessa merkittävin hallinnon uudistusten aalto tapahtui vuosina 1987–1995. Kolmena merkittävimpana uudistuksena hän pitää *Liikelaitos-yhtiöittämisuudistusta* (astui voimaan 1.1.1988), *Tulosohjaus-tulosjohtamisuudistusta* (toteutettiin vaiheittain 1989–1995) ja *Valtionosuusvapaakuntauudistusta* (Valtioneuvoston päätös 28.6.1990). Näistä viimeisellä on ollut vuoden 1995 *kuntalain* ohella julkisen vallan ja kansalaisen välisen suhteen kannalta suurin vaikutus, sillä

uudistuksen myötä kunnille tuli huomattavasti itsenäisempi rooli palveluiden järjestämisen suhteen. Julkunen (2001, 107–108) on nimennyt edellä mainittujen ohella tärkeiksi julkisen sektorin uudistuksiksi markkinoiden toiminta-aluetta laajentaneen nettobudjetoinnin, valtion keskusvirastojen lakkauttamisen, julkisten toimintojen ulkoistamisen ja kilpailuttamisen, tilaaja-tuottajamallin edistämisen sekä käyttäjämaksujen käyttöönotot tai korotukset. Anttiroikon (2007, 98) mukaan valtio toimi uudistuksissa suhteessa kuntiin kaksijakoisesti, sillä yhtäältä lakisääteisiä tehtäviä laajennettiin ja toisaalta valtionosuuksia supistettiin valtiontalouden tasapainottamiseksi.

1990-luvun uudistusten myötä Suomen on katsottu siirtyneen kohti mannereurooppalaista työkeskeistä sosiaalipolitiikkaa. Painopiste on siirtynyt yhteiskunnan vastuuta korostaneista kollektiivisista arvoista liberalististen, markkinoita ja yksilöä painottavien arvojen suuntaan (Kiander 2001). Suomessa 1990-luku ei kuitenkaan vielä ollut konkreettisen laajamittaisen julkisen sektorin reformin vuosikymmen, vaan vasta tämän kehityksen alkuvaihetta. Muutoksia hallintoon ja palvelujärjestelmään tekivät tuolloin lähinnä yksittäiset kunnat, mutta 2000-luvun edetessä tilanne on muuttunut. Tehokkuutta painotetaan ja mitataan laajasti, mikä näkyy kunnissa tilaaja-tuottajamallien käyttöönottona. Järjestämisvastuuta on siirretty julkisesta palvelutuotannosta markkinoille, ja muutosta määrittää puhe yksilön valinnasta, kuluttajuudesta ja sopimuksista. (Häikiö 2010, 366.)

2.2 VANHUSPALVELUIDEN JA -HOIVAN MUUTOS

Vanhuspalveluissa on parhaillaan käynnissä syvälinen rakenteellinen muutos. Laitoshoidon puretaan ja kotiin tai kodinomaiseen paikkaan annettavaa hoitoa lisätään. Tämä kehitys on jatkunut jo pidemmän aikaa. Suomessa on 1990-luvulta lähtien pyritty muuttamaan vanhuspalveluiden rakennetta vähentämällä laitoshoidon ja lisäämällä kotiin annettavia palveluja, tehostamalla voimavarojen käyttöä ja vähentämällä kustannuksia. Tilasto- ja tutkimustiedon valossa vanhuspalveluiden rakenne on viimeisten runsaan kymmenen vuoden aikana muuttunut, mutta ei täysin tavoitteiden mukaisesti. Palvelujen kokonaistarjonta suhteessa kohdeväestöön on vähentynyt. Varsinkin kotipalveluja on supistettu verrattuna 1980-luvun loppuun. Kotona asumisen tuen laajentuminen onkin rajoittunut omaishoidon tuen saajien määrän kasvattamiseen. 75 vuotta täyttäneistä kodinhoitoapua sai vuonna 1988 46,2 %, tukipalveluita 36,1 % ja omaishoidon tukea 4,2

%. Vuonna 2002 vastaavat luvut olivat 23,6, 30,8 ja 4,8 %. Vanhainkotihoidon on vähennetty ja vanhusten pitkäaikaishoito on siirtynyt terveyskeskuksiin ja ympärivuorokautista hoitoa tarjoaviin palvelutaloihin. 75 vuotta täyttäneistä vanhainkodeissa asui vuonna 1988 10,5 % ja vuonna 2002 5,9 % kyseisestä ikäryhmästä. Palveluasuminen laajeni samalla aikavälillä 2,1 %:sta 6,6 %:iin. (Vaarama & Noro 2005.) Vuonna 2012 75 vuotta täyttäneistä 90 % asui kotona, 11,9 % oli säännöllisen kotihoidon piirissä, 3,8 % laitoshoidon, 4,5 % omaishoidon ja 6,1 % tehostetun palveluasumisen piirissä (Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen tilasto- ja indikaattoripankki SotkaNet). Osuuksien muutoksia selittää yli 75-vuotiaiden toimintakyvyn paraneminen, mutta luvuista on luettavissa myös palvelujärjestelmän rakenteellinen muutos.

On tärkeää kiinnittää huomiota myös palvelun sisältöön. Henrikssonin ja Wreden (2008, 132) mukaan hoivan sosiaalinen sisältö on jäänyt pitkälti pois palvelujen kokonaisuudesta. Kotiin annettavat palvelut jakautuvat perushoitoon ja tukipalveluihin. Kotiin annettavia palveluja ovat kodinhoitoapu, kotisairaanhoidon, näiden yhdistelmä eli kotihoito, tukipalvelut, päivätoiminta, päivähoito, päiväsairaanhoidon ja omaishoidon tuki. Tukipalveluihin kuuluvat siivous, vaatehuolto, kylvytys, kuljetus sekä aterian-, saattaja- ja turvapalvelut (Vaarama & Noro 2005).

Vanhushoiva on muita hyvinvointipalveluja, kuten lastenhoivaa hajanaisempi ja hankalammin määriteltävä. Yksi vanhushoivaa määrittävä "rajalinja" voidaan vetää hoivan ja terveydenhuollon välille, mutta tämäkin raja on jatkuvan poliittisen rajanvedon kohteena. Toisaalta hoiva voidaan määritellä kaikkena sellaisena toimintana, joka ei ole sairaanhoidollista tai terveydenhuollollista. Vanhushoivan tehtävänä on taten ylläpitää toimintakykyä ja auttaa selviytymään elämän perusasioista, mikä tarkoittaa useimmiten ruumiin perustoimintoihin kuten syömiseen tai peseytymiseen liittyvää apua sosiaalisia voimavaroja unohtamatta. (Anttonen & Sointu 2006, 82.)

Suomessa vanhushoiva on perustunut aina heikolle universalismille, joka 1990-luvulta alkaen on heikentynyt entisestään (Julkunen 2001, Kröger ym. 2003). Suomen vanhushoivamenot ovat Euroopan maiden vertailussa keskitasoa ja vanhuusmenot kokonaisuudessaan matalalla tasolla, minkä johdosta Suomi ei sijoitu vanhushoivamenon osalta muiden Pohjoismaiden joukkoon. Muut Pohjoismaat kuuluvat vahvan vanhusten julkishoivan regiimiin (Anttonen & Sointu 2006, 114). 1990-luvulta lähtien vanhushoivamenot on karsittu osin vuosikymmenen alun laman seurauksena ja

tulevaisuuden demografisia muutoksia ennakoiden, mutta muutos on myös osa aiemmin kuvaamaani hyvinvointivaltion muutosta. Muuttuvaan palvelurakenteeseen ovat osaltaan vaikuttaneet aiemmin mainitut 1990-luvun rakenteelliset muutokset kuten valtionosuusuudistus ja pyrkimys hyvinvoinnin sekatuottajamalliin.

Henriksson ja Wrede (2008, 136–137) kirjoittavat neljän ideologisen lähtökohdan ohjanneen kotihoidon rakenteellista uudistamista: Ensinnäkin omaishoito määriteltiin parhaaksi ratkaisuksi hoivan ja hoidon järjestämisessä. Toiseksi palveluiden kustannustehokkuuteen alettiin hakea parannusta monituottajamallin käyttöönotolla. Kolmanneksi kotiin annettavassa hoidossa yhdistettiin sosiaalinen hoiva ja terveydenhoito samaan palveluun, minkä myötä hoivan sosiaalinen aspekti jäi perustoimintakykyä ylläpitävän toiminnan varjoon. Neljäs ideologinen lähtökohta on ollut laitoshoidon purkaminen, mitä on perusteltu sekä kustannustehokkuus- että inhimillisyyssargumentein.

Julkisen vastuun kapeneminen vanhusten palveluihin liittyen on merkinnyt palveluiden piiriin pääsyn vaikeutumista, mikä on tarkoittanut palvelutarpeiden luokittelua ja määrittelyä. Palvelut ovat segmentoituneet niin, että keskisuuria palvelutarpeita omaavat saavat peruspalveluita, kuten ruokatai peseytymisapua, suuria palvelutarpeita omaavat saavat edelleen julkisesti tuotettua kattavaa ja säännöllistä kotihoitoa ja kevyitä palvelutarpeita omaavat ovat jääneet kotiin annettavan avun ulkopuolelle (mt., 139.) Kotihoito on medikalisoitunut johtuen siitä, että päätöksenteko hoidosta on siirtynyt aikaisempaa ylemmälle tasolle. Tämän seurauksena kotona hoitoa käytännössä antavalla lähihoitajalla ei ole juuri päätäntävaltaa. Keskittyminen (terveydenhoidon näkökulmasta) vaativinta hoitoa tarvitseviin vanhuksiin selittää siten myös hoivan sosiaalisen aspektin heikentymisen (mt., 146–147.)

Vanhusten palveluissa on siirrytty muihin hyvinvointipalveluihin verrattuna tehokkaasti kohti hyvinvoinnin sekatuottajamallia. Kotipalvelua yksityisesti tarjoavien tahojen (vuonna 2001 30 % järjestöjä ja 70 % yrityksiä) määrä kasvoi vuosina 1997–2001 70 %. 2000-luvun aikana muutos on jatkunut. (Mt., 146.) Vanhusten kotihoidon toimintatapojen on tosin osin katsottu muuttuneen jo ennen 1990-luvun uusliberalismiin yhdistettyjä julkisen sektorin muutoksia. Waerness (2008, 367–

370) kirjoittaa kotipalvelun hoivakeskeisyyden muuttuneen Pohjoismaissa jo 1980-luvulla työn luonteen muututtua standardisoidummaksi ja ammattimaisemmaksi.

3 KANSALAIUUUS HYVINVOINTIVALTION MUUTOKSESSA

3.1 KANSALAIUUUDEN KÄSITTEESTÄ JA HISTORIASTA

Kansalaisuus on teoreettisena käsitteenä hankala. Sitä voidaan tarkastella eri tavoin akateemisesta oppialasta ja poliittisesta suuntauksesta riippuen. Pelkästään yhteiskuntatieteiden eri suuntaukset tuottavat monitahoisen kirjon kansalaisuusnäkökulmia. Lainopilliset, politiikan tutkimuksen, sosiologiset tai feministisen tutkimuksen näkökulmat antavat erilaisia merkityksiä kansalaisuudelle.¹

Muodollisesti kansalaisuus määritellään laillisena, kansainvälisesti tunnustetun kansallisvaltion myöntämänä statuksena (Lewis 2004, 9). Tämän määritelmän sukeminen harvapiikkiselläkin yhteiskuntatieteilijän kammalla osoittaa nopeasti sen käyttökelvottomuuden. Kansalaisuuden muodolliset määrittely-yritykset törmäävät monimuotoisuuden asettamiin haasteisiin. Esimerkiksi Yhdysvalloissa vangit ovat vailla äänestysoikeutta. Ovatko he samalla tavalla kansalaisia kuin vankilan seinien ulkopuolella aikaansa kuluttavat yhdysvaltalaiset? Entä millaista on itsemääräämisoikeutensa osittain menettäneen vammaisen ihmisen kansalaisuus Suomessa? Myös vanhusten itsemääräämisoikeuteen liittyvät kysymykset ovat toisinaan eettisesti kimurantteja ja kansalaisuuden kannalta haastavia.

Listerin mukaan kansalaisuus onkin prosessi, ei lopputulos (Lister 2003, 6). Kansalaisuus on myös ennen kaikkea eletty kokemus. Se määrittyy eri tavoin eri aikoina ja eri paikoissa. Kokemukseen vaikuttavat myös olennaisesti ihmisen ikä, luokka, etnisuus, uskonto, sukupuoli, seksuaalisuus tai vammaisuus (Lister ym. 2007, 2). Tärkeitä tämän tutkielman kontekstissa eivät ole näin ollen lainopilliset näkökulmat tai muodolliset määrittelyt. Kansalaisuuden määritelmän lukitsemaan pyrkivien rajausten sijasta kansalaisuutta lähestytään tässä muuttuvana ja määrittelykamppailujen kohteena olevana asiana.

Kansalaisuus osoittautuu monitahoiseksi käsitteeksi. Asetelma kaipaa paradigmaattista muutosta: kansalaisuuden käsitteellinen voima on monitahoisuus itsessään. Clarke ym. (2007) kirjoittavat kansalaisuuden horisontaalisista ja vertikaalisista suhteista. Horisontaalisilla tarkoitetaan kansalaisen

¹ Esim. Thomas Janoski (1998) erittelee teoksessaan *Citizenship and Civil Society* erilaisia kansalaisuuden teorioita kattavasti.

ja muiden kansalaisten välisiä suhteita; yksi ihminen, yksi ääni ja yhdenmukaisuus lain edessä. Vertikaaliset suhteet taas tarkoittavat kansalaisten ja valtion välisiä suhteita. Kansalaisten ja valtion välinen suhde on myös kaksitahoinen, kuten kirjoittavat huomauttavat: valtio saa oikeutuksensa kansalaisilta, joille se vastaavasti pyrkii luomaan hyvän elämän olosuhteet. Tällöin kansalaisuudesta tulee poliittinen rakennelma. Kansalaisen ja valtion suhteen määrittely kytkeytyy olennaisella tavalla valtaan, ja kansalaisuus ainaisessa muutoksessa ja määrittelykamppailujen kohteena olevana asiantilana selittyy siten yhteiskunnallisten valtakamppailujen kautta. (Clarke ym. 2007, 2.) Vaikka kansalaisuus on selkeitä määrittelyjä väistävä käsite, on sitä kuitenkin mahdollista lähestyä juuri sen poliittisen luonteen, yksilöiden ja yhteisön suhteen, kautta. Russell (1946) kirjoittaa *Länsimaisen filosofian historia* -järkälensä johdannossa koko länsimaisen filosofian historian rakentuvan niistä, jotka ajattelevat yksilön olevan filosofian ytimessä sekä niistä, jotka ajattelevat ytimessä olevan yhteisön (tai sosiaalisen suhteen). Tästä näkökulmasta kansalaisuus näyttää olevan vanhan taistelutantereen yksi strateginen piste. Kansalaisuudessa on kyse siitä, miten ihminen määrittellään suhteessa muihin ihmisiin.

Kontekstoidumman teoreettisen ymmärryksen saavuttaminen edellyttää kuitenkin vielä laskeutumista filosofisista sfääreistä kansalaisuuden ajatussuuntien äärelle. Kansalaisuuskeskustelu voidaan jakaa oikeuksia ja velvollisuuksia sekä näiden sisäisiä määrittelyjä painottaviin suuntiin. Oikeudet painottuvat yleensä liberalistisessä poliittisessä perinteessä, jonka juuret ovat 1600-luvulla alkaneissa poliittis-filosofisissa kehityskuluissa (erityisesti Locke, Smith ja Mill). Länsimaisen kansalaisuuskäsityksen pohjana oleva *liberalistinen kansalaisuuskäsitys* on myös yhteydessä modernin kansalaisvaltion syntymiseen 1700-luvun lopulla. Kansalaisuuden muotoutuminen tarkoitti tuolloin sitä, että yksilön asema yhteiskunnassa muuttui kirkon tai kuninkaan alamaisesta kansalaiseksi, jolla on vastaavat oikeudet muiden kansalaisten (käytännössä toki vielä hyvin pitkään muiden valkoisten ja varakkaiden miesten) kanssa. Liberalistiseen kansalaiskäsitykseen kuuluu ajatus vapaudesta arvokkaimpana kansalaisoikeutena. Tästä johdetaan esimerkiksi uskonnon- ja mielipiteenvapaus, mutta laajemmin myös yksilön vapaus itseisarvona siinä mielessä, että kansalaisten oikeudet eivät voi lopulta ylittää yksilöiden vapautta toimia parhaaksi katsomallaan tavalla. Tällöin kansalaisen oikeudet ovat luonteeltaan *kansalais-* tai *poliittisia* oikeuksia. Näistä ideaalisista liberalistisen kansalaiskäsityksen sisällöistä seuraa myös jako yksityiseen ja julkiseen. Yksityinen on tästä näkökulmasta ensisijaista, ja julkinen määrittyy pelkästään yksityisten toimijoiden oikeuksien

edistämiskeinona. Liberalistiseen perinteeseen kansalais- ja poliittisten oikeuksien ohella kuuluvat 1900-luvulla kansalaisuuteen liitetyt *sosiaaliset* oikeudet. (Marshall 1950, Johansson ja Hvinden 2007, 33-34, Lister 2003, 33–34.) Sosiaalisista oikeuksista ja sosiaalisesta kansalaisuudesta kirjoitan laajemmin pari kappaletta edempänä. Kansalaisuuden määrittäminen ensisijaisesti velvollisuuksien kautta taas kumpuaa vanhemmasta perinteestä, antiikin Kreikan filosofien (erit. Aristoteles) ajattelusta. Tässä *republikaanisessa kansalaisuuskäsityksessä* korostuu poliittisen osallistumisen ulottuvuus. Kansalaisella on tällöin velvollisuus osallistua yhteiskunnan (tai Antiikin Kreikassa poliiksen) kehittämiseen. 1900-luvun lopulla voimistunut velvollisuusdiskurssi liitetään kommunitaristiseen, republikaanisesta perinteestä ammentavaan kansalaiskäsitykseen, joka joskus myös nimetään omaksi kansalaisuuden ajatussuunnakseen. (Lister 2003, 12–14.)

David Miller (2000) on jakanut kansalaisuuden kolmeen erilaiseen teoreettiseen käsitystapaan, jotka selventävät yllä eriteltyjä ajatussuuntauksia oikeuksien ja velvollisuuksien sekä valtion ja yksilön suhteen. *Sosio-liberaalinen* painottaa valtion ja yksilön välistä suhdetta sekä tätä suhdetta määrittäviä sosiaalisia oikeuksia ja velvollisuuksia. *Libertaarinen* käsitys kansalaisuudesta keskittyy valtion ja yksilön suhteeseen kapeammin painottaen yksilön vastuuta ja itsenäisyyttä. Tällöin valtion velvollisuudet ja vastuut rajoittuvat suppeampien yksilön perusoikeuksien, kuten turvallisuuden takaamiseen. *Republikaaninen* käsitys kansalaisuudesta keskittyy kansalaisten osallistumisen ja aktiivisuuden merkitykseen yhteisössä. Kansalaisuus on tästä näkökulmasta erityisesti kansalaisen osallistumista yhteisön hyvinvoinnin kehittämiseen. (Miller 2000, Johanssonin ja Hvindenin 2007 mukaan.)

Liberalistinen ja libertaarinen menevät käsitteinä usein päällekkäin ja sekaisin kieliasun ja ajatuksellisen samankaltaisuuden vuoksi. Libertaarinen näkökulma kansalaisuuteen kuuluu laajempaan liberalistiseen käsitykseen kansalaisuudesta. Liberalistinen kansalaisuuskäsitys jakautuu siis Millerin mukaan sisäisesti sosio-liberaaliseen ja libertaariseen. Näistä molemmat painottavat republikaaniseen perinteeseen verrattuna enemmän oikeuksia velvollisuuksien sijaan. Liberalistisen perinteen teoreettinen merkitys on suuri johtuen sen kytköksistä 1900-luvun yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Euroopassa syntynsä saaneen ja toisen maailmansodan jälkeen laajenneen länsimaisen hyvinvointivaltion idean myötä syntyi myös uudenlainen näkökulma kansalaisuuteen (Lewis 2004, 9). Kehitys on kytköksissä T. H. Marshallin

(1950) kuuluksaan kansalaisen oikeuksien evolutiivisen luonteen teoriaan. Marshallin teorian mukaan 1700-luvulla kehittyivät kansalaisoikeudet, 1800-luku oli poliittisten oikeuksien kehittymisen aikaa ja 1900-luvulla kehittyivät näiden lisäksi sosiaaliset oikeudet, joiden hän katsoi synnyttäneen *sosiaalisen kansalaisuuden*. Sosiaalinen kansalaisuus on rinnastettavissa Millerin sosio-liberaaliin kansalaisuusnäkökulmaan, ja se on tärkeä sosiaalipolitiikan ja tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun lähtökohta.

Gail Lewis (2004, 3, 9) kirjoittaa sosiaalisen kansalaisuuden ulottuvuuksista. Sosiaalinen kansalaisuus liittyy yksilön suhteeseen toisiin ihmisiin ja valtioon nähden, ja tässä asetelmassa keskeistä on sosiaalinen hyvinvointi. Sosiaalinen kansalaisuus ensinnäkin asemoi ihmisen suhteessa valtioon siten, että hän voi kohdistaa oikeutettuja vaatimuksia valtiolle. Toiseksi se asemoi ihmisen institutionaaliseen ympäristöön, jonka kautta tämä on myös yhteydessä muihin (joiden kanssa hän jakaa kansalaisuuden). Kolmanneksi sosiaalinen kansalaisuus antaa statuksen, jonka myötä ihminen tuntee itsensä merkitykselliseksi ja kunnialliseksi. Neljäs ja viimeinen ulottuvuus korostaa sitä, että se tarjoaa mahdollisuuden resursseihin – toisin sanoen hyvinvointipalveluihin ja -etuuksiin.

Kuten aiemmin kirjoitin, kansalaisuus on alati muutoksessa johtuen yhteiskunnallisten valtasuhteiden muuttumisesta, mutta toisen maailmansodan jälkeen tapahtui erityinen siirtymä kansalaisen ja valtion suhteissa. Kansalaisuus miellettiin pelkkien oikeuksien ja velvollisuuksien sijasta sosiaalisena suhteena, joka määrittyy sosiaalisissa valtakamppailuissa. Siitä tuli siis abstraktin ideaalin sijasta aiempaa materiaalisempi käsite (mt, 10). Katson Millerin kolmijaossa sosio-liberaalin ja yleisesti käytetyn sosiaalisen kansalaisuuden olevan rinnasteiset, joten käytän tästedes tutkielmassani sosiaalisen kansalaisuuden käsitettä. Sosiaalinen kansalaisuus on siis yhteydessä sosiaalisiin oikeuksiin, ja universalismiin perustuvaa pohjoismaista hyvinvointivaltiota voidaan pitää yhteiskuntajärjestelmänä, jossa sosiaalinen kansalaisuus on toteutunut laajimmin. Suomessa sosiaalinen kansalaisuus on ollut sosiaalidemokratian ja maalaisliiton yhdessä kehittämän pohjoismaisen hyvinvointivaltioprojektin olennainen abstraktio (Anttonen & Sipilä 2000).

Libertaarisen ja sosiaalisen kansalaisuuden välisen jakolinjan tekee erityiseksi se, miten suuntaukset suhtautuvat vapauteen. Linjanveto on karkea, mutta selventää teoreettisesti liberalismin jakautumista ja osaltaan myös hyvinvointivaltion ajatuksellista perustaa. Libertaristinen nojaa

klassisen liberalismiin perustana olevaan *negatiiviseen vapauskäsitukseen*, vapautteen *jostakin*. Vapaus on tällöin ehdotonta yksilön vapautta muiden yksilöiden vaikutuksesta, oikeutta ruumiilliseen koskemattomuuteen, omaisuuteen ja sopimusvapauteen. Tällöin vapauden toteutumiseksi riittää se, että muut yksilöt eivät loukkaa näitä yksilön vapauden määreitä. Tähän liitetään yleensä myös ajatus *lähtökohtien tasa-arvosta*. Kansalaisten ajatellaan olevan lähtökohtaisesti tasa-arvoisia, jos edellä luetellut vapauden ehdot täyttyvät. Sosiaalisen kansalaiskäsitteen (ja hyvinvointivaltion) perustana taas on *positiivinen vapauskäsitys*, vapaus *johonkin*. Tällöin vapaus on ehdollista ihmisen kyvyille olla ja tehdä yhteiskunnassa, saavuttaa tavoittelemiansa päämääriä ja esimerkiksi harjoittaa kansalais- ja poliittisia oikeuksia. Tähän liitetään yleensä ajatus *lopputulosten tasa-arvosta*. Tämä tarkoittaa sitä, että kansalaisten vapautta tulee punnita lähtökohtaisen tasa-arvon tarkastelun sijaan toteutuneiden olosuhteiden tasa-arvoisuutta tarkastellen². Libertaristisessa hyvinvointivaltion kritiikissä sosiaalisten oikeuksien katsotaan olevan kategorisesti erilaisia suhteessa kansalais- ja poliittisiin oikeuksiin siksi, että sosiaalisia oikeuksia määrittää vaatimus yhteisiin resursseihin. Hyvinvointivaltion kriitikot pitävät tätä vaatimusta negatiivisen vapauskäsitteen vastaisena. Sosiaalisia oikeuksia painottavan kansalaisuuden tulkintatavan on katsottu myös laajentuneen liaksi ja kokeneen jonkinlaisen inflaation (Etzioni 1995). Yleisesti argumentit koskevat valtion tunkeutumista perheen tai markkinoiden alueille, joille sillä ei ole asiaa (Clarke ym. 2007, 4).

Vapauskäsitteiden erot liittyvät aiemmin mainitsemaani yhteiskuntafilosofiseen jakoon yksilön ja yhteisön välillä. Kansalaisuuden merkitys tässä nousee merkittäväksi juuri vapauskäsitteiden eroavaisuuksien kautta. Vedenpitävin määritelmä kansalaisuudelle onkin nähdäkseni se, että se määrittää mitä yksilön on tietyssä ajassa ja paikassa mahdollista tehdä. Negatiivinen vapauskäsitteitys johtaa staattisempaan kansalaisuuteen. Silloin ajatellaan ihmisten olevan lähtökohtaisesti vapaita, jos heidän on halutessaan mahdollista tehdä samanlaisia asioita. Positiivinen vapauskäsitteitys taas pyrkii torjumaan heterogeenistä yhteiskuntaa, jossa joidenkin on todellisuudessa mahdollista tehdä enemmän kuin toisten. Liberalistisen perinteen mukaista kansalaisuuskäsitteystä onkin olennaista tarkastella inkluusiivisten ja eksklusiivisten käytäntöjen tantereena, jossa määrittelyn alaisena ovat sosiaaliset suhteet sekä oikeudet ja etuudet (Taylor 1996, 157).

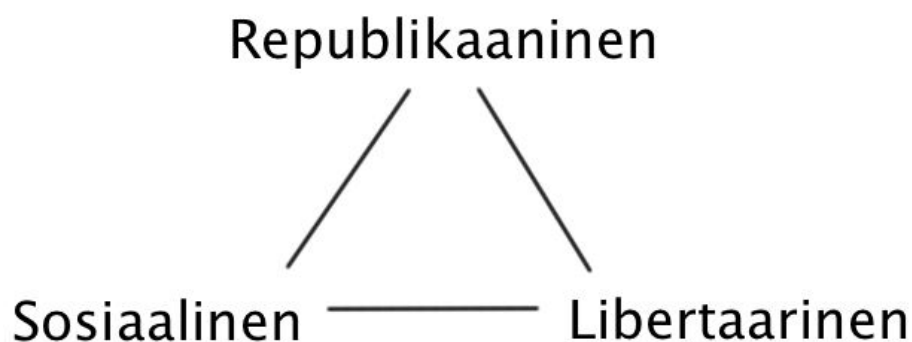
² Vapauskäsitteistä ks. esim. Isaiah Berlinin essee *Two Concepts of Liberty*, teoksessa *Four Essays On Liberty* (1969).

Sosiaalipolitiikalla ohjataan resursseja yksilöiden, paikkojen ja sosiaalisten ryhmien välillä. Kansalaisuuden kytkös sosiaalipolitiikkaan tapahtuu julkisen ja yksityisen, toisin sanoen *henkilökohtaisen* rajanvedon kautta. Sosiaalipolitiikka kytkeytyy aina tiettyihin ihmisten henkilökohtaista elämää käsitteleviin diskursseihin, mikä tarkoittaa niiden myös sisältävän normatiivisia oletuksia siitä mitä ihmisten henkilökohtaisen elämän tulisi olla. Sosiaalipolitiikan rakenteellisen ohjauksen ohella ammatilliset käytännöt ja kulttuurit muokkaavat sosiaalipolitiikan toimenpiteiden suhdetta yksilön elämään. (Lewis 2004, 4–5.)

Lewisin (2004, 46) mukaan 1900-luvun kehitys ei selity pelkästään liberalismiin ja kollektivismiin avulla, vaan hän ottaa kansalaisuuden määrittelyssä avuksi Gramscin. Yksilöiden ja yhteisön ambivalenttinen suhde syventyy Gramscin eettisen valtion käsitteen avulla. Gramscin eräs merkittävä ajattelullinen aikaansaannos oli hegemonian idea. Hegemonialla Gramsci tarkoitti yhteiskunnassa dominoiviin ajatuksiin mukautumista, minkä seurauksena dominoivat ideologiat luonnollistuvat jonkinlaiseksi yleiseksi järkipärisyydeksi. Hallituista ihmisistä tulee osa ideologista rakennelmaa heidän "halutessaan mukautua" vallitsevaan ideologiaan. Hallintaan liittyvä hegemonia johtaa Gramscin mukaan valtion rooliin kansalaisten suojelijana suhteessa kapitalistiseen järjestelmään, mikä tarkoittaa valtion interventionistista roolia ja mitä voidaan pitää yhtäläisenä universalismiin olennaisesti liittyvän dekommodifikaation (Esping-Andersen 1990) idean kanssa. Tätä kollektivismiin syvemmälle menevää tapaa ajatella valtiosta Gramsci kuvasi valtion 'eettisyytenä'. (Gramsci 1971, 260.)

Katsoin Lewisin (2004, 25) tapaan kansalaisuuden määrittävän nykyaikaisessa länsimaisessa hyvinvointivaltiossa sosiaalisten arvojen kehityskulkujen, näiden arvojen mukaisten päivittäisten käytäntöjen ja suhteessa tähän vaikuttavien yksilöiden itselleen asettamien sisäisten moraalisten käsitteistöjen kautta. Tämän voi katsoa olevan kansalaisuuden subjektiivinen osa-alue. Sosiaalipolitiikalla on kansalaisuuden määrittymisessä olennainen osa sen määrittellessä ja toteuttaessa oikeuksia ja velvollisuuksia. Siten se on olennaisesti määrittelemässä myös yksilöiden moraalisia käsitteistöjä ja kansalaisuuden subjektiivista kokemista. Tämän vuoksi aineistoanalyysini paino on vanhus- ja omaisten tuottamilla toimija-asemilla. On mielenkiintoista nähdä millaista kansalaisuutta haastateltavat tuottavat puhuessaan palveluista, joita ovat tai eivät ole saaneet.

Syvemmän hegemonian ja subjektiivisen kansalaisuuden käsitteiden avulla kansalaisuuden käsitystapaa tämän tutkielman puitteissa edelleen Lewisin (2004, 8, 162–173) ansiokkaaseen kansalaisuutta käsittelevään teokseen tukeutuen. Kansalaisuus voi ensinnäkin olla *oikeuksien, velvollisuuksien ja vastuun* abstrakti käsiterakennelma, jolloin sen avulla voidaan puhua lähinnä yksilön ja valtion suhteesta ja sen konkreettisista ilmentymistä. Se voidaan kuitenkin ymmärtää myös *kuulumisen* kautta, jolloin painottuvat jäsenyys ja identiteetti. Tällöin kuulumisen tai ei-kuulumisen subjektiivisuus painottuu. Kansalaisuus on jotain joka rakentuu esimerkiksi luokan, sukupuolen tai etnisyyden kautta. Merkittävien Lewisin huomioista on mielestäni *jokapäiväisten käytäntöjen* kansalaisuus. Yhtäältä kansalaisuuteen liittyen on olemassa hegemoninen diskurssi, jossa määrittyvät ideat 'parhaasta' kansalaisuudesta, sopivimmista tavoista järjestää elämänsä ihmissuhteiden, työn tai vapaa-ajan toimintojen suhteen. Toisaalta on jokapäiväisiä konkreettisia toimia, jotka näillä osaluilla eivät mukaudu hegemonian mukaiseen kansalaisuuskäsitykseen pelkästään moninaisuutensa vuoksi. Tutkielmani yhtenä tehtävänä on kontrastoida hegemonista kansalaisuusdiskurssia jokapäiväisten käytäntöjen kansalaisuuden kanssa.

Kuvio 1 Kansalaisuussuuntaukset David Millerin (2000) teoriaan pohjautuen

Olen tässä luvussa eritellyt kansalaisuusteorian suuntauksia, jotka noudattavat Kuvion 1 kolmijakoa. Olen painottanut sitä, että kansalaisuus on muuttunut 1900-luvun kuluessa ja siirtynyt kolmikulman sosiaalista ulottuvuutta kohti. Tämän lisäksi olen esittänyt tutkielmani kannalta olennaisen huomion kansalaisuuden hegemonisen ja subjektiivisen ulottuvuuden ristiriidasta. Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan kansalaisuuden joitakin aikalaiskeskusteluja, jotka ovat osa länsimaisen kansalaisuuden tarinaa ja olennaisia tämän tutkielman kannalta. Esitän kansalaisuuden muuttuneen 1970- ja 1980-lukujen taitteesta lähtien niin, että kolmikulman sosiaalinen painotus on vähentynyt kahden muun, pääasiassa liberaarisen kustannuksella.

3.2 AKTIIVISEN KANSALAIUUUDEN TULO YHTEISKUNNALLISEEN KESKUSTELUUN

Hyvinvointivaltion murrokseen on yhdistetty aktiivisen kansalaisuuden diskurssin vahvistuminen yhteiskunnallisessa keskustelussa (Hvinden & Johansson 2007, 224). Heti aluksi on kuitenkin syytä huomauttaa, että kyseinen diskursiivinen muutos ei ole yksiselitteisesti hyvinvointivaltion kriisiytymisestä seurannut ilmiö, toisin sanoen muutospainne ei tule vain ylhäältä alaspäin. Aktiivisemmän kansalaisuuden vaatimuksia, ja siten myös hyvinvointivaltion kritiikkiä, ovat esittäneet erilaiset kansalaistoimijat jo ennen aktiivisen kansalaisuuden diskurssin hegemonisoitumista. Vaikka hyvinvointivaltion kannatus esimerkiksi Suomessa on edelleen laajaa (Kallio 2010), ihmiset ovat myös kyseenalaistaneet byrokraattisen ja ylhäältä alas ohjautuvan valtiokoneiston paternalistista suhtautumista kansalaisiinsa. Kansalaisista on tullut tietoisempia oikeuksistaan suhteessa valtioon, mikä sekkin synnyttää vaatimuksia aikaisempaa aktiivisemmän kansalaisuuden suhteen (Hvinden & Johansson 2007). Myös esimerkiksi naisten, lasten vanhempien ja hoitohenkilökunnan, vammaisten sekä etnisten vähemmistöjen asiaa ajavat kansalaisliikkeet ovat vaatineet kansalaisen äänen parempaa kuulumista yhteiskunnassa (Newman & Tonkens 2011, 9).

Newman ja Tonkens (2011) tunnistavat aktiivisessa kansalaisuudessa kolme avainkäsitettä, joiden kautta sen muutosta on mahdollista tarkastella. Näistä ensimmäinen, *valinta*, liittyy olennaisesti aktiivisen kansalaisuuden käsitteistöön sisältäen positiivisen mielikuvan oikeuksien ja mahdollisuuksien lisääntymisestä palvelujärjestelmään nähden. Se liittyy kuitenkin myös konsumerismin kasvaneeseen merkitykseen niin yksityisessä kuin julkisessakin palvelutuotannossa. Uusi aktiivinen kansalaisuus sisältää siis markkinatoimijana olemisen yhtäältä asiakkuuden ja asiakaskeskeisyyden näkökulmasta, mutta toisaalta myös markkinoita ohjaavana subjektina. Tästä hyvänä käytännön esimerkkinä on esimerkiksi Tampereella vanhusten sosiaalipalveluissa parhaillaan käytössä oleva palveluseteli, jonka palvelua tarvitseva voi tietyissä rajoissa käyttää hankkimalla palvelun haluamaltaan kunnan hyväksymältä palveluntarjoajalta. *Vastuu*, aktiivisen kansalaisuuden toinen avainkäsite, liittyy kasvaneeseen taipumukseen painottaa kansalaisten vastuunottoa omasta ja muiden hyvinvoinnista. Tästä puhutaan myös vastuullistamisena, jolloin aiemmin julkisesti järjestettyjä palveluita sysätään kustannussyistä informaaleille toimijoille, käytännössä omaisille ja vapaaehtoistyölle. Vastuun kysymykset liittyvät julkisen ja yksityisen entistä epäselvempiin rajoihin uusissa palvelujärjestelyissä. Tämän vuoksi vastuu on erittäin keskeinen käsite kansalaisuuden

muutoksessa. Sen ulottuvuudet määrittelevät palvelunsaajan mahdollisuuksia suhteessa palvelujärjestelmään. Omaisten vastuullistaminen esimerkiksi vanhusten hoidon suhteen on hyvä esimerkki muuttuneesta suhtautumisesta julkiseen ja yksityiseen vastuuseen. *Osallistuminen* on kolmas aktiivisen kansalaisuuden ulottuvuus. Osallistuminen yhteisöllisiin ja poliittisiin hallintapäätöksiin pelkän passiivisen palvelujen saannin sijasta luetaan osaksi aktiivista kansalaisuutta. Tästä esimerkkinä voi mainita Tampereella järjestettävät asukasillat, joihin kansalaisia pyydetään kommentoimaan erilaisia heihin vaikuttavia suunnitelmia. (Newman & Tonkens 2011, 12–14.)

Aktiivisen kansalaisuuden nouseminen yhteiskunnalliseen keskusteluun ja siten osaksi poliittisia määrittelykiistoja on siis monen tekijän summa. Se on paradoksaalinen ilmiö siinä mielessä, että alhaalta päin kansalaisuuteen kohdistetut muutosvaatimukset ovat muuttuneet politiikkaohjelmissa toisinaan päinvastaisiksi tulkinnoiksi. Esimerkiksi kansalaisten oikeus osallistua on usein muuttunut kansalaisten velvollisuudeksi osallistua (Newman & Tonkens 2011, 10). Aktiivisen kansalaisuuden katsotaankin helposti kääntyvän enemmän hyvinvointivaltion purkamisen sanastoiksi kuin varsinaisten kansalaisuusksymysten tiivistymäksi. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssissa painottuvat universalismin sijaan hyödyllisyys, vastuu ja sosiaaliturvan viimesijaisuus (Lewis 2004, 25).

Kuluttajuusajattelun lisääntyminen julkisen sektorin palveluihin liittyen sekä yleinen yksilön, perheen ja omaisten vastuun kasvaminen viittaavat siihen, että kansalaisuuden muutos on sidoksissa hyvinvointivaltion muutokseen (Newman & Clarke 2010, 154). Aktiivisen kansalaisuuden diskurssi on sidoksissa julkisen sektorin markkinaistumiseen ja New Public Management -ajatteluun julkisen sektorin palveluiden järjestämisessä. Newman ja Clarke (2010, 158) kirjoittavat kansalaisuuden siirtyneen radikaalilla tavalla julkisen alueelta yksityisen alueelle:

"[Uusliberalistisen suuntauksen puhettavassa] on yhteisöjä, jotka koostuvat yksilöistä. Yksilöitä kohdellaan ja he myös ymmärtävät itsensä yksityisinä eivätkä julkisina toimijoina, joilla on velvollisuuksia markkinoita, valtiota ja kansaa kohtaan. Heillä on rajallinen valikoima vapauksia, joita he voivat käyttää markkinoilla tai markkinamaisissa olosuhteissa ja heidän oikeuksiensa ydin on kuluttaa omaa rahaansa ja olla ahkeria."

Clarke ym. (2007, 9–26) katsovat kansalaisuuden muutoksen olevan aivan erityisesti muutosta (sosiaalisesta) kansalaisuudesta kuluttajuudeksi. Aiemmin esittämässäni kansalaisuuden aatteellisen kolmikulman kontekstissa tämä tarkoittaa painopisteen siirtymistä sosiaalisesta kansalaisuudesta libertaariseen kansalaisuuteen. Clarke ym. erottavat kolme eri teoriasuuntausta, joiden kautta

kansalaisuuden muutosta voidaan tarkastella. Kansalaisuus liittyy kirjoittajien mukaan *ensinnäkin* giddensiläiseen *refleksiivisen modernin* sosiologiaan, jossa korostuvat erityisesti jälkimodernin yhteiskunnan ulottuvuudet. Giddens (1994) kirjoittaa traditionaalisen sosiaalisen järjestyksen joutuneen 1900-luvun lopulla kyseenalaistetuksi, mikä on globalisaation ohella aiheuttanut perustavanlaatuisia muutoksia esimerkiksi tuotantosuhteisiin, byrokraattiseen valtiokoneistoon ja politiikkaan. Suuret tarinat ovat korvautuneet tämän näkökulman mukaan refleksiivisyydellä. Instituutioiden on hankalampaa oikeuttaa olemassaolonsa perinteen muututtua kelvottomaksi selitykseksi. Tilalle tulee ameebamainen, loputtoman kompleksilla tavalla jäsenyvä yhteiskunta. Kansalaisuuden muutos on siten giddensläisessä ajattelussa jotain mitä ei voida välttää. Näkökulma uuteen kuluttaja-kansalaiseen on myös seuraavaksi käsiteltäviä kahta muuta näkökulmaa positiivisempi. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssi kytkeytyy vahvasti giddensläiseen, Iso-Britannian New Labourin politiikan taustalla olevaan ajatteluun. Uusi, aktiivisempi kansalainen on ikään kuin traditonaalisten auktoriteettien alta noussut, voimaantunut ja vastuullinen yksilö.

Toiseksi Clarke ym. (mt.) tarkastelevat kansalaisuuden muutosta Foucault'n *hallintamentaliteetin* käsitteen näkökulmasta. Hallintamentaliteetin käsitteellä Foucault yhdisti hallinnan muodot niitä ohjaavaan mentaliteettiin, jossa korostuu etenkin individualismi. 1900-luvun lopun moderni näyttäytyy siten Foucault'ille uudenlaisena hallintana, jossa ihmisten "hallittavina oleminen" on sisäänrakennettuna yhteiskunnan jäsenenä olemiseen, mikä on lähellä Gramscin ajatusta hegemoniasta.³ Tästä näkökulmasta hallinta on saavuttanut tehokkaimman muotonsa, kun hallittavien objektien sijasta ihmiset ovat hallittavia subjekteja. Kansalaisuuden muutokseen tämä näkökulma suhtautuu pessimistisemmin kuin refleksiivisen modernin sosiologia. Tarkastelukohteena on sama muutos, mutta hallintamentaliteetin näkökulmasta kyse on varsin syvällisistä muutoksista valta-asetelmissa. Aktivointi ja voimaannuttaminen nähdään tällöin muuttuneina hallinnan keinoina yksilöiden vapauttamisen sijasta.

Kolmas Clarcken ym. (mt.) esittämä näkökulma muutokseen tulee *poliittisesta taloustieteestä*, jossa sosiaalisia suhteita määrittävät ensisijaisesti talous ja politiikka, ensimmäinen markkinoita sosiaalisina tuotantosuhteina ja jälkimmäinen luokkakysymystä ja kapitalistista valtiota korostaen. Myös tämä teoreettinen suuntaus kritisoi refleksiivisen modernin sosiologiaa, lähinnä kapitalismin

³ Ks. tarkemmin Foucault 2005b, Dean 1999, Miller & Rose 2010.

sisäsyntyisten jatkuvuuksien huomiotta jättämisestä. Näkökulma korostaa myös Esping-Andersenin (1990) käyttämää kommodifikaation käsitettä kansalaisuuden muutosta tarkasteltaessa. Marxilaisesta perinteestä nähden käsillä oleva kansalaisuuden muutos on ensisijaisesti pääoman vaikutusvallan leviämistä uusille alueille yhteiskunnassa.

Näistä näkökulmista arvioituna aktiivinen kansalaisuus näyttäisi olevan edellisessä luvussa esitetyn mukainen hegemoninen kansalaisuuden määrittely-yritys. Se on kytköksissä (muuhun) yhteiskunnallisten voimien muutokseen. Yhtäältä hyvinvointivaltion muutosta voidaan katsoa perusteltavan kansalaisuutta uudelleen määrittelevin sanastoin ja toisaalta kansalaisuudesta puhuminen perustuu muutoksiin palvelujärjestelmässä. Mikä tahansa näkökulma muutokseen otetaan, edellä esittämäni perusteella on turvallista sanoa, että yhteys kulttuurisen muutoksen ja järjestelmien muutoksen välillä on tosi. Tutkielmani puitteissa oletan näiden olevan yhteydessä toisiinsa. Tämän tueksi esittelen seuraavaksi tutkimuskirjallisuutta, joka osoittaa, että aktiivisen kansalaisuuden diskurssi on myös Suomessa muodostunut hegemoniseksi ja jonka perusteella kehitys on liitettävissä Suomessa tapahtuneisiin muutoksiin vanhushpalveluissa.

3.3 AKTIIVINEN KANSALAISSUUS JA VANHUSPALVELUT SUOMESSA

2000-luvun suomalaisessa vanhuspolitiikassa näkyvät aktiivisen kansalaisuuden ja kuluttajuuden painotukset ainakin kun tarkasteltavana ovat kuntien toimintaa ohjaavat asiakirjat. Valtakunnallisen tason politiikkaohjelmissa (Sosiaali- ja terveysministeriön KASTE-hankkeen toimintaohjelma, KASTE-hankkeen toimeenpanosuunnitelma) vanhusasiakas oletetaan aktiiviseksi, kyvykkääksi osallistumaan oman hyvinvointinsa ja toimintakykynsä turvaamiseen, kuluttajaksi ja palvelupalautteen antajaksi sekä ennen kaikkea vastuulliseksi itsestään ja tarvittaessa myös muista. Dokumenteissa ei esiinny raihnaista, runsaasti toisten apua ja palveluita tarvitsevaa vanhusta. Alueellisen tason KASTE-dokumenteissa sen sijaan vanhuksille sovitettavat toimijakuvat ovat moninaisempia, ja vanhuskuva yleisesti positiivisävytteisempi; dokumenteissa puhutaan esimerkiksi dementiaoireisista ja laitoshoidon tarvitsevista vanhuksista. (Aaltonen ym. 2009, 340–348.)

Suomessa vanhuksiin ja palvelujärjestelmään liittyvää puhetta on tutkittu aiemmin aktiivisen kansalaisuuden kehyksessä tukeutuen Newmanin ja Tonkensin jaotteluun eli osallistumiseen,

valintaan ja vastuuseen. Allaolevat esimerkit ovat Tampereelta, jossa hallintoa alettiin uudistaa merkittävästi vuonna 2002 (Häikiö 2010, 369). Tampere on ollut Suomessa tehdyn julkisen sektorin muuttumista käsittelevän tutkimuksen keskiössä luultavasti ainakin siksi, että Tampereen yliopistossa on pitkä hallinnon ja hallinnan tutkimuksen perinne, mutta ennen kaikkea siksi, että (mahdollisesti edellä mainitusta syystä) Tampere on ollut Suomen kaupungeista ensimmäisenä toteuttamassa uuden hallinta-ajattelun mukaisia julkisen sektorin reformeja ja toiminut siten jonkinlaisena polunraivaajana (Häikiö 2010, 365).

Anttonen ja Häikiö (2011) ovat tutkineet aktiivisen kansalaisuuden ilmenemismuotoja yhtäältä Sosiaali- ja terveysministeriön sekä Tampereen kaupungin vanhuspalvelujen uudistamiseen liittyvissä hallinta- ja politiikkadokumenteissa ja toisaalta omaishoitajien hoivakertomuksissa. Tutkimuksen mukaan oikeuksia painottava puhe oli alkanut korvautua vastuukeskeisyydellä. Vuosina 2001–2004 julkaistuissa dokumenteissa oikeudet olivat vielä esillä, mutta myöhemmissä dokumenteissa painottuivat osallistuminen, vastuu, kumppanuus ja valinta. Omaishoitajien haastattelujen perusteella politiikkaohjelmat eivät kuitenkaan tunnistanee omaishoitajien arkitodellisuutta eivätkä omaishoitajat samastuneet ohjelmissa esitettyihin kansalaiskäsitteisiin. (Anttonen & Häikiö 2011, 76).

Vastuu ja vastuullistaminen liittyvät osittain tavoitteeseen purkaa vanhushuollon laitoshoidon, eli käytännössä saada vanhuset asumaan mahdollisimman pitkään omissa kodeissaan. Dokumenteissa viimesijainen hoivavastuu kuuluu kunnalle, mutta yksilön vastuuta painotetaan varsin voimakkaasti. Julkisen vastuun osalta tapahtuu siirtymä järjestämisvastuusta vastuuksi luoda olosuhteet, joissa ikääntyneet ottavat itse vastuuta itsestään (Anttonen & Häikiö 2011, 72–73). Samassa tutkimuksessa analysoitiin omaishoitajien haastatteluja, ja vastuulla oli niissä merkittävä rooli. Suurimmalla osalla ei ollut juurikaan verkostoja hoivatyönsä tueksi, vaan vastuu omaisen hoidosta jäi lähes pelkästään omaishoitajalle. Osa haastatelluista kertoi omaishoidon olevan merkittävästi edullisempaa julkisen sektorin järjestämään hoivaan verrattuna, minkä vuoksi he myös kokivat kaupungin käyttävän heidän rakkauttaan omaisiaan kohtaan hyväkseen kustannussäästöjen aikaansaamisessa. Haastatteluissa ilmeni myös, että ne ihmiset, joilla on paljon (muitakin kuin materiaalisia) resursseja käytössään saivat paremmin neuvoteltua vastuunsa rajat, mutta kaikki eivät tähän pystyneet. (Mt., 78–79.)

Valinta liittyy tutkimuksen aineistona olleissa dokumenteissa vahvasti muutokseen universalistisesta ja solidaarisuutta painottavasta retoriikasta kohti individualismia ja konsumerismin puhetapoja. Kuntalaisia kuvataan asiakkaina, joilla on yksilöllisiä tarpeita ja odotuksia (Anttonen & Häikiö 2011, 73–75). Haastatelluista omaishoitajista osa piti palvelusetelien myötä kasvaneita valintamahdollisuuksia hyvänä asiana, koska tämän myötä oli mahdollista päästä pois huonolaatuiseksi koetun julkisen hoivan piiristä. Analyysissä tulee kuitenkin esille myös valintamahdollisuuksien kapeus. Haastatellut kokivat hallinnan rakenteet ja palvelukäytännöt monimutkaisina, ja esimerkiksi palveluseteliä pidettiin hankalana mekanismina kaupungin määrittellessä tarkasti mihin ja miten setelin voi käyttää. Palvelusetelin arvo suhteessa markkinahintoihin oli niin pieni, että omaishoitajat hyvin usein jättivät heille laillisesti kuuluvat vapaapäivät käyttämättä. (Mt., 71–81).

Osallistuminen kyseisessä tutkimuksessa ymmärrettiin esimerkiksi osallistumisena vanhusneuvostojen ja asukasilojen toimintaan (mt., 71–72). Omaishoitajat eivät kuitenkaan juuri käyttäneet näitä osallistumismahdollisuuksia (mt., 76–78). Häikiö (2010) on tutkinut hallintouudistusta laajemmastakin näkökulmasta, ja hän tuli siihen johtopäätökseen, että osallistuminen ja kansalaisuus määriteltiin ristiriitaisesti. Osallistumisesta puhuttiin tiukan rajatusti edustuksellisen demokratian kehityksessä, jolloin kansalaisuutta toteutetaan lähinnä äänestämällä kunnallisvaaleissa ja sitä kautta vaikuttamalla palvelujen järjestämiseen. Toisaalta osallistuminen oli dokumenteissa kuluttajuuden kautta toteutuvaa osallistumista markkinoiden toimintaan. Varsinaista kansalais- tai asiakaslähtöistä osallistumista ei dokumenteissa kuitenkaan painotettu.

3.4 TUTKIELMAN TEORETTISET JOHTOPÄÄTÖKSET

Erittelemäni kirjallisuuden perusteella hyvinvointivaltion muutoksen ohella muuttuneissa kansalaisuuden puhetavoissa korostuu libertaarinen kansalaisuus sosiaalisen kansalaisuuden kustannuksella. Ketola, Thoming ja Warmer Nielsen (1997, 86) kirjoittavat marshallilaisen sosiaalisen kansalaisuuden muuttuneen kulttuuriseksi kansalaisuudeksi, jolloin painotus on demokraattisilla osallistumismuodoilla ylhäältä ohjatun palvelujärjestelmän sijaan. Tämä viittaa painotuksen siirtymiseen republikaanisen kansalaisuuskäsityksen suuntaan. Yhteisö ja siihen

vaikuttaminen ovat tulleet aikaisempaa tärkeämmiksi verrattuna sosiaalisen kansalaisuuden mukaiseen oikeuteen saada kollektiivisesti tuotettuja palveluita. Myös aiemmin käsitellyistä Newmanin ja Tonkensin aktiivisen kansalaisuuden ulottuvuuksista osallistumisen merkityksen kasvaminen kansalaisuuteen liittyen siirtää painopistettä republikaanista kansalaisuuskäsitystä kohti. Newmanin ja Tonkensin kaksi muuta aktiivisen kansalaisuuden ulottuvuutta, vastuu ja valinta, liittyvät julkisen sektorin markkinaistumiskehitykseen, joka painottaa yksityisen aluetta julkisen sijasta. Tämän tulkitson siirtymäksi sosiaalisesta kansalaisuudesta kohti libertaarista kansalaisuutta, jonka perustana on ennen kaikkea yksilön vastuun ja oikeuksien korostaminen.

Tulkitsen kansalaisuuden olevan aina kolmen edellä mainitun käsitystavan ajallinen ja paikallinen summa. 1900-luvulla kansalaisuuden kehitys näyttäytyy marshallilaisittain evolutiivisena kehityksenä kohti sosiaalista kansalaisuutta. Vuosisadan lopulla aktiivisen kansalaisuuden puhetavat ovat sekoittaneet sosiaalisen kansalaisuuden sosiaaliin oikeuksiin nojaavaan käsitystapaan ainesosia libertaarisesta sekä republikaanisesta kansalaiskäsitelmästä, mikä näkyy yksilön vastuun ja valinnan kysymysten ja toisaalta yhteisöllisen osallistumisen vaatimuksina. Tällaiset kansalaisuuden puhetavat ovat ohjanneet tutkielmani analyysiä. Olen lukenut haastatteluaineistoani teoriaosassa erittelemäni muutoksen läpi analysoiden tamperelaisten vanhusten ja vanhusten omaisten puhetta saamistaan ja tarvitsemistaan palveluista. Keskeisiksi käsitteiksi muodostuvat aktiivisuuden ja passiivisuuden ulottuvuudet sekä normatiivisen vastuun sijoittuminen puheessa palvelujärjestelmän ja vanhuksen tai omaisen välillä.

Koska toimija-asemien tarkastelu on tutkielman loppuosassa keskeisessä osassa, on Gail Lewisin näkemys kansalaisuudesta *kuulumisena* myös palautettava mieleen tässä tiivistyksessä. Kansalaisuus voidaan ymmärtää johonkin kuulumisen kautta, jolloin painottuvat jäsenyys ja identiteetti. Tämä teoreettinen näkökulma tuo edellämainittujen näkökulmien ohella tutkielmani selkeämmän toimijanäkökulman. Kyse on kuulumisen ja ei-kuulumisen subjektiivisuudesta, jolloin kansalaisuudesta tulee *jokapäiväisten käytäntöjen* kansalaisuutta. Hegemonisten kansalaisuuskäsitysten ohella on olemassa jokapäiväisiä konkreettisia toimia, jotka näillä osa-alueilla eivät mukaudu hegemonian mukaiseen kansalaisuuskäsitykseen pelkästään moninaisuutensa vuoksi. Tämän moninaisuuden kautta määrittyvä näkökulma on tärkeä suhteessa tutkielman tutkimusasetelmaan, jonka esittelen seuraavaksi, ennen varsinaiseen analyysiin siirtymistä.

4 TUTKIELMAN TUTKIMUSASETELMA, TEOREETTIS-METODOLOGISET TAUSTAOLETUKSET, AINEISTON ESITTELY JA ANALYYSIPROSESSI

Tämä tutkielman teoriaosuuden ja analyysiosan yhteen nivova luku sisältää tutkielman tutkimusasetelman, pääpainon ollessa metodologian ja aineiston esittelyllä. Luvun alussa esitän tutkimuskysymykset ja tehtävänasettelun. Sitten kirjoitan auki tutkielman ontologiset ja epistemologiset taustaolettamukset. Seuraavaksi kirjoitan sisällönanalyysistä analyysimenetelmänä ja diskurssianalyysistä teoreettis-metodologisena viitekehystenä. Tämän jälkeen esittelen lyhyesti vielä käyttämäni aineiston. Lopuksi, ennen varsinaiseen analyysilukuun siirtymistä, kirjoitan analyysin etenemisestä.

4.1 TUTKIMUSASETELMA

Käyttämäni haastatteluaineiston haastateltavat ovat omaisia ja vanhuksia, joilla on paljon palvelutarpeita ja jotka eivät ole saaneet palveluita riittävästi. Tutkin haastattelupuheessa ilmeneviä, aktiiviseen kansalaisuuteen liittyviä ja toisaalta siitä eroavia puhetapoja. Olen jakanut tutkimuskysymykset kahteen ryhmään. Ensimmäiset ovat kysymyksiä, joihin vastaan haastatteluaineiston analyysillä. Jälkimmäiset ovat laajempia, koko tutkielman tutkimustehtävään vastaavia kysymyksiä.

Tutkielman analyysille kohdentamani tutkimuskysymykset koskevat tietoa, joka on saatavissa aineistoa analysoimalla. Näihin kysymyksiin vastaan tutkielman analyysiosassa ja tutkielman viimeisessä luvussa. Analyysiprosessin etenemistä kuvaan tuonnempana tässä luvussa. Aineiston analyysille kohdentamani tutkimuskysymykset ovat:

- 1. Minkälaisia aktiivisia toimija-asemia vanhusten ja omaisten haastattelupuheesta voidaan tunnistaa?*
- 2. Minkälaisia passiivisia toimija-asemia vanhusten ja omaisten haastattelupuheesta voidaan tunnistaa?*
- 3. Mihin normatiivinen vastuu hoivasta sijoitetaan vanhusten ja omaisten haastattelupuheessa?*

Tutkielman tehtävänasetteluun vastaavat tutkimuskysymykset koskevat tietoa, joka on saatavissa kun analyysin tuloksia verrataan laajemmin teoreettiseen taustatietoon. Näihin kysymyksiin vastaan

tutkielman kuudennessa luvussa. Tätä laajempaa tehtävänasettelua koskevat tutkimuskysymykset ovat:

4. *Miten vanhuspalveluiden käyttäjien aktiivisuus, passiivisuus ja vastuu suhteutuvat aktiivisen kansalaisuuden diskurssiin?*
5. *Mitä vanhuspalveluiden käyttäjien aktiivisuus, passiivisuus ja vastuu tarkoittavat laajemmin kansalaisuuden kannalta?*

Tutkielman tehtävänä on selvittää, millä tavoin vanhusten ja omaisten arjen palvelutilanteista sekä saamastaan tai saamatta jääneestä hoidosta ja hoivasta puhuminen suhteutuu kansalaisuudesta käytyyn keskusteluun. Ennakko-oletuksenani on, että haastatteluaineistosta on löydettävissä puhetta, joka tukeutuu niin sosiaaliseen, republikaaniseen kuin libertaariseen tulkintaan kansalaisuudesta. Mielenkiinto kohdistuu siihen, missä määrin kuhunkin liitettävissä olevaa puhetta esiintyy. Onko haastattelupuheesta tunnistettavissa yhteyksiä aktiivisen kansalaisuuden diskurssin kansalaisuutta määrittäviin puhetapoihin? Puhuvatko vanhukset ja omaiset muunlaisista asemista, ja jos niin minkälaisista? Millä tavoin vastuusta puhuminen on liitettävissä kansalaisuudesta puhumiseen?

4.2 SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI EPISTEMOLOGISENA JA REALISMI ONTOLOGISENA TAUSTAOLETUKSENA

Sosiaalinen konstruktioinismi on empiristiseen tieteentraditioon nähden vastakkainen käsitystapa maailmasta. Empirismi epistemologisena ajatussuuntana olettaa todellisuudesta saatavan tietoa vain empiirisin, objektiivisin havainnoin. Sosiaalisessa konstruktioinismissa hylätään ajatus objektiivisesta todellisuudesta, jota voidaan ongelmattomasti suoraan havainnoida. Sosiaalisessa konstruktioinismissa keskeistä on kriittisyys todellisuuden olemassaolevia, itsestäänselvänä pidettyjä jaotteluja kohtaan (Burr 2003, 2–3). Tällöin jaottelut tai merkityssysteemit, joita maailmasta on tunnistettavissa tulevat ikään kuin alati käytävän kamppailun määrittämiksi. Konstruktioinismissa merkityssysteemit ovat koko ajan muuttuvia, minkä johdosta todellisuus muotoutuu ihmisten kanssakäymisessä, eli pohjimmiltaan ihmisten käyttämässä kielessä. Tämän jatkuvan muutoksen myötä kategorisoinnit ja käsitteet saavat myös vahvasti historiallisen ja paikallisen luonteen. Se, mitä sanotaan maailmasta, toisin sanoen millainen maailman nähdään ja tulkitaan olevan, riippuu

aina oleellisesti siitä missä sanotaan ja koska sanotaan (mt., 4). Tällöin sosiaalisella konstruktionismilla voi sanoa myös olevan relativistinen luonne; todellisuuden ollessa ihmisten kielen (sisältäen puhutun, kirjoitetun ja "näytellyn" kielen) tuotosta, on myös mahdotonta olettaa tietyt ymmärtämisen tavat paremmiksi kuin jotkut muut.

Edellä esitetty asettaa tietenkin myös tutkijan kaksijakoiseen asemaan: yhtäältä tutkijan tulkinta todellisuudesta on vain hänen oma ajallinen ja paikallinen käsityksensä ja toisaalta tuotettu tutkimustieto ei absoluuttisen relativismin mukaisesti ole merkitykseltään sinänsä mitenkään eroavainen esimerkiksi loviisalaisen puusepän näkemyksestä kyseisestä ilmiöstä. Tätä todellisuuden luonteen ongelmaa kutsutaan relativismi–realismi -keskusteluksi. Myös sosiaalisen konstruktionismin ajattelumaailman sisällä voi painottaa relativistista tai kriittisen realismin näkökulmaa. Burr (2003, 102) yksinkertaistaa tämän kamppailun niin, että relativistinen näkemys painottaa alhaalta ylös tapahtuvaa rakentumista, missä kieli synnyttää ymmärtämämme todellisuuden. Realistisessa näkemyksessä suunta on ylhäältä alas, jolloin todellisuus synnyttää tietoisuuden ja sen myötä käytetyt kuvaukset todellisuudesta. Tätä totuuden luonteen ongelmaa selventää mielestäni hyvin seuraava lainaus Laclaulta ja Mouffelta relativismi–realismi -keskusteluun liittyen:

Sillä, että jokainen objekti syntyy puheessa, ei ole mitään tekemistä sen kanssa, onko olemassa ajattelun ulkopuolinen todellisuus, eikä yleensääkään koko relativismi–realismi -keskustelun kanssa. Maanjäristys tai tiilen putoaminen ovat tapahtumia, jotka tapahtuvat kiistämättä siinä mielessä että ne tapahtuvat tietystä ajassa ja paikassa riippumatta tahdostani. Mutta se rakentuuko niiden erityisyys objekteina "luonnollisena tapahtumana" tai "Jumalan vihan osoituksena" riippuu diskursiivisen kentän järjestymisestä. Se, mitä kielletään, ei ole ovatko kyseiset objektit olemassa ajattelun ulkopuolella, vaan huomio siitä että ne voisivat muodostaa itsestään objekteja diskursiivisen tilan ulkopuolella. (Laclau ja Mouffe 1985, 108; Mills 1997, 50 mukaan.)

Lainauksen anti on siinä, että on keskeistä ymmärretäänkö konstruktionismin todellisuuden ongelma ontologisena vai episteemisenä kysymyksenä. Konstruktionismi ei täten ole kiinnostunut todellisten tapahtumien, kuten tiilen putoamisen, tapahtumisesta kielen ulkopuolella. Tällöin kysymys olisi ontologinen, toisin sanoen kysymys koskisi sitä 'mitä on olla olemassa?'. Kiinnostuksen kohteena on tämän sijaan se, että tietystä tapahtumasta puhuttaessa tehdään samalla myös kuvaus todellisuudesta. Tällöin kysymys on epistemologinen, toisin sanoen kysymys koskee sitä 'mitä maailmasta voidaan tietää?'. (Edley 2001, Edwards 1997.) Lähdenkin tässä tutkielmassa oletuksesta, että ei-kielellinen, materiaallinen todellisuus on olemassa mutta tulkinnattomaan todellisuuteen ei ole pääsyä: siitä ei voida tehdä kuvauksia vaikuttamatta sen luonteeseen (Jokinen

ym. 1992, 21). Ei-kielellinen todellisuus ja sen kuvaaminen ovat täten monimutkaisella tavalla yhteen kietoutuneita. Tutkielmani teoreettis-metodologiset taustaoletukset ovat siten tiivistettävissä ontologisesti realistisiksi mutta epistemologisesti idealistisiksi.⁴

4.3 SISÄLLÖNANALYYSI AINEISTON ANALYSOINNIN MENETELMÄNÄ

Tutkielmani analyysimenetelmänä on sisällönanalyysi, jonka avulla jaottelen haastatteluaineiston puhetta erilaisiin pääteemoihin ja puhetapoihin. Tuomi ja Sarajärvi (2003, 97, 105–106) kirjoittavat kolmesta tavasta tehdä sisällönanalyysia laadullisesta aineistosta: ne ovat aineistolähtöinen, teoriaohjaava ja teorialähtöinen. Aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä tulkinat tehdään puhtaasti aineistoon perustuen. Teoriaohjaavassa analyysissä luokitteluihin ja abstrahointeihin vaikuttavat tutkijalla jo olemassa oleva tieto ja havainnot aiheesta (mt., 97, 105–106). Teorialähtöisessä analyysissä aineiston luokittelu perustuu jo olemassa olevaan teoriaan tai teoreettisiin käsitteisiin (mt., 116). Tässä tutkielmassa analyysimenetelmä on teoriaohjaava. Tällöin luokittelut perustuvat olemassa olevasta teoriasta rajatuille käsitteille, joita tutkielmassani ovat aktiiviseen kansalaisuuteen kytkeytyvät käsitteet, kuten vastuu tai valinta sekä sosiaaliseen kansalaisuuteen liittyvät käsitteet kuten subjektiivinen tarve tai oikeus. Sisällönanalyysissä olennaista on ilmiön abstrahointi, jonka myötä luodaan teoreettisia käsitteitä kuvaamaan analyysin tuloksia. (mt., 2003, 105–117.) Tässä tutkielmassa analyysiyksiköitä ovat lauseet ja muutaman lauseen tai virkkeen mittaiset kokonaisuudet. Erottelmiäni teoreettisia käsitteitä ovat diskurssianalyysin metodologiasta peräisin olevat toimija-asetat.

Sisällönanalyysi ei voi olla teoreettis-metodologisessa mielessä tieteellisen tutkimuksen metodi vaan vain työkalu jonka avulla saatavia tuloksia tulee vielä suhteuttaa ympäröivään todellisuuteen jonkin teoreettis-metodologisen menetelmän avulla. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että sisällönanalyysi on tutkielmassani mekaaninen metodityökalu ja diskurssianalyysi tapa suhtautua tutkimusaineiston puheeseen ja suhteuttaa sitä muihin diskursseihin.

⁴ Idealismi-realismi -keskustelua avaa Sami Pihlströmin tiivistetty, mutta erittäin monipuolinen, länsimaisen filosofian historialliset näkökulmat ko. keskusteluun yhteen vetävä artikkelin (Pihlström 2013, <http://filosofia.fi/node/6717>)

4.4 DISKURSSIANALYYSI TEOREETTIS-METODOLOGISENA VIITEKEHYKSENÄ

Kun palautetaan mieleen aiemmin tässä luvussa mainitut epistemologiset ja ontologiset oletukset relativismin ja realismin väliseen keskusteluun liittyen, voidaan palata merkityssysteemien käsittelyyn tämän tutkielman kannalta. Ne eivät ole kielellinen, todellisuuden "yläpuolella" oleva ylijärjestys, vaan ennemmin puhutaan merkityssysteemien kirjosta. Merkityssysteemit eivät ole satunnaisia ajatuksia satunnaisten ihmisten päissä satunnaisina ajankohtina, vaan ne rakentuvat osana erilaisia sosiaalisia käytäntöjä (Jokinen ym. 1992, 21–26). Merkityssysteemejä analysoidessa diskurssianalyysi nojaa sosiaalisen konstruktionismin todellisuuskäsitykseen.

Diskurssianalyysin tutkimia puhekokonaisuuksia voidaan nimittää merkityssysteemien ohella diskursseiksi tai tulkintarepertuaareiksi. Jokinen, Juhila ja Suoninen (mt. 27) määrittelevät ne *verrattain eheiksi säännömukaisten merkityssuhteiden systeemeiksi, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta*. Näiden merkityssysteemien tutkimisesta käytetään nykyään yleisesti nimeä diskurssianalyysi. Kuten edellä esitetystä määrittelystä ilmenee, diskurssi on varsin laeva käsite. Diskurssianalyttisen tutkimuksen kenttä sisältää siten erilaisia lähestymistapoja puhetapojen etsimiseen ja tulkintaan. Näille yhteinen piirre on kuitenkin se, että ihmiset ja ihmisryhmät omaksuvat tiettyjä kulttuurisia käytäntöjä ja tuottavat niitä sosiaalisella osallistumisellaan (Remes 2003, 289). Jokinen, Juhila ja Suoninen (1993, 17) kirjoittavat diskurssianalyttisen viitekehyksen rakentuvan neljästä elementistä, jotka ovat (1.) oletus kielen käytön sosiaalisesta todellisuudesta rakentavasta luonteesta, (2.) oletus rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaolosta, (3.) oletus merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta, (4.) oletus toimijoiden kiinnittymisestä merkityssysteemeihin sekä (5.) oletus kielen käytön seurauksia tuottavasta luonteesta. Itse käytän analyysissäni diskurssin tai repertuaarin sijaan yksinkertaisesti *puheen* käsitteitä osoittamaan erilaisia aineistosta erottamiani teoreettisia abstraktioita. Analyysiosaa jouduin kirjoittamaan jonkin verran uudelleen muuttaen sen rakennetta koherentimmaksi. Tämän uudelleenkirjoittamisen seurauksena keskityin enemmän puhujan itselleen puhuman *toimija-aseman* tarkasteluun, joten laajempien puhekokonaisuuksien tarkastelu jäi lopulta vähemmälle huomiolle. Toimija-asemien tarkasteluun keskittymisellä on silläkin diskurssianalyttinen pohja, mitä avaan tässä alaluvussa hieman myöhemmin.

Varsinaiseen analyysin tekemiseen ei ole olemassa työkalumaisia ohjeita, mutta periaatteeltaan diskurssianalyysin voi sanoa etenevän yleensä samojen peruseriaatteiden mukaan. Remes kirjoittaa:

Analyysimenetelmät ovat periaatteessa samanlaisia kussakin tavassa tehdä diskurssianalyysi. Aineistosta etsitään merkkejä diskursseista, nämä kootaan merkityksiksi, joita voidaan vahvistaa muita aineistoja ja viitteitä käyttämällä. Merkitykset kootaan paradigman tyyppisesti lähtien liikkeelle ilminäkyvästä ja etenemällä kohti tiedon määrittämisen epistemologista ja ontologista määritelmää, josta voidaan määrittää diskurssi. Määrittämistä vahvistaa löytyneen diskurssin vertaaminen tutkijan hyvin tuntemaan yhteiskunnalliseen genreen. Tämä avartaa analyysiä ja kertoo diskurssin vaikutuksesta. (Remes 2003, 317.)

Remes (2003, 298–325) erottaa toisistaan anglosaksisen, ranskalaisen ja saksalaisen diskurssianalyttisen perinteen. Näistä ensimmäisellä on empiristinen painotus. Siinä pyritään paljastamaan jotakin olemassa olevasta diskurssista, toisin sanoen vastaamaan kysymykseen "miten puhutaan?". Ranskalaisen, pitkälti Michel Foucault'n ajatuksiin perustuvan perinteen mukainen rationalistinen diskurssianalyysi keskittyy enemmän historiallisuuteen ja diskursiiviseen valtaan ja hallintaan. Siinä kysytään empiristisen sijaan "millainen?" tai "miten vaikuttaa?" -kysymyksiä. Saksalaisessa, habermasilaisesta tai pragmaattisesta tavasta ammentava suuntaus tehdä diskurssianalyysiä metodista otetta laajennetaan edelleen koskemaan diskurssin tuottamista ja sitä kautta valta-asetelmiin vaikuttamaan pyrkimistä. Tämä jaottelu on melko karkea eikä mielestäni toimi kuten sen on tarkoitettu: ohjaamaan analyysiä tutkimuskysymyksen mukaisesti tiukasti johonkin diskurssianalyttiseen lokeroon. Tästä huolimatta se ilmentää hyvin diskurssianalyysin tieteenfilosofisia eroja, jotka tulee ymmärtää diskurssianalyttistä tutkimusta aloittaessa. Se myös auttaa tarkentamaan omaa teoreettis-metodologista näkökulmaani.

Diskurssianalyysi tuntuu luontevalta valinnalta teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi kansalaisuuspuheen tutkimiselle. Hallinnollis-poliittista kansalaisuuden tuottamista on tutkittu aiemmin diskurssianalyttisesti. Monet hyvinvointivaltion murrosta käsittelevät diskurssianalyttiset tutkimukset ovat keskittyneet esimerkiksi palvelujärjestelmän poliittisiin tai hallinnollisiin

puhetapoihin, joiden tutkimiseen sopii mainiosti Foucault'n valtaa, hallintaa, instituutioita ja historiallisuutta painottavan diskurssianalyttisen perinteen mukainen tutkimusote.⁵

Oma tutkimuksellinen näkökulmani on kuitenkin erilainen verrattuna hallinnollis-poliittista puhetta tutkivaan diskurssianalyysiin. Kuten sanottu, diskurssianalyttisen tutkimuksen kenttä on hajanainen eikä edes mitään yleistä diskurssianalyttistä filosofista lähestymistapaa ole helposti tunnistettavissa. Palveluja saavien ihmisten ja heidän omaistensa puhetta tutkiessani minun ei ole mielekästä keskittyä puheeseen hallinnan tuottamisena, vaan tarkastella puhetta hieman aineistolähtöisemmin verraten palveluiden saajien ja omaisten puheessa esiintyviä diskursseja aktiivisen kansalaisuuden diskursiiviseen palettiin. Tässä mielessä otteeni painottuu empiristiseen tapaan tehdä diskurssianalyysiä. Kuitenkin esimerkiksi Foucault'n ajatukset diskurssianalyysin ulottuvuuksista läpäisevät myös tämän tutkielman sikäli, että hänen ajatuksensa ovat kokonaisuudessaan diskurssianalyysin ydinajatuksen ja konstruktionistisen näkökannan kannalta olennaisia.

Analyysissäni keskiössä ovat haastattelupuheen toimija-asetat, joiden katson asettuvan löyhästi kuvitteelliselle janalle aktiivisesta passiiviseen. Diskurssianalyysissä mielenkiinto ei kohdistu yksilön päänsisäiseen ajatusmaailmaan, vaan sosiaalisiin käytäntöihin ja niihin laajempiin merkityssystemeihin, joihin he puhuessaan tai toimiessaan viittaavat ja joita he tuottavat. Toisin sanoen minän olemuksen sijasta kiinnostuksen kohteena on minän rakentaminen/rakentuminen puheen tasolla. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 37.) Subjektiivisuus jäsentyy diskursiivisesti 'itsen esittämisessä' julkisesti, mutta myös yksityinen itsen muodostus ja kuvailu ovat yhtä lailla diskursiivisia prosesseja. Tällöin myös toimija-aseman rajat muodostuvat sosiaalisessa kontekstissa: ne muodostuvat subjektiivisuuden tarinoiden kohdatessa historian eli kulttuurin tarinat (Wetherell ja Potter 1992, 78). Tämä kytkee yksilön minän rakentamisen ympäröiviin sosiaalisiin määrittelykamppailuihin eli diskursseihin. Toimija-asemien rakentaminen/rakentuminen on täten yhtä lailla diskursiivinen prosessi, se kommentoi olemassa olevia diskursseja niiden asettamissa rajoissa ja yhtä lailla muokkaa diskursiivista kenttää.

⁵ Esimerkiksi Häikiö on tarkastellut Tampereen kontekstissa tilaaja-tuottajamallin käyttöönottoon liittyviä paikallisen hallinnan diskursiivisesti tuottamia rajoja paikalliselle kansalaisuudelle sekä väitöskirjassaan kestävä kehityksen suunnitteluun liittyen paikallisia diskursiivisia valtasuhteita eri toimijoiden välillä (Häikiö 2010, 2005).

Edellä kirjoitettuun liittyen tulee vielä määritellä, miten puheessa tuotettuihin toimija-asemiin tässä tutkielmassa suhtaudutaan. Jokinen ym. (1993) erittelevät identiteetin, subjektiposition ja diskurssin käyttäjän käsitteet. Identiteetti toimii jonkinlaisena löyhänä yläkäsitteenä käsittäen oikeuksia, velvollisuuksia ja ominaisuuksia, joita toimija olettaa itselleen, toisille toimijoille tai muut toimijat olettavat hänelle. Subjektiposition käsite sopii tilanteisiin, joissa analysoidaan toiminnan rajoituksia. Se soveltuu enemmän ranskalaisen diskurssianalyysin valta-asetelmia korostavaan otteeseen. Diskurssin käyttäjän käsite sisältää toiminnallisemman puolen. Siinä on enemmän kyse ihmisten tavoista määrittää itse itseään ja puhua monenlaisilla, mahdollisesti toisiinsa nähden ristiriitaisillakin tavoilla itsestään. (Jokinen, Juhila ja Suoninen 1993, 38–40.) Käytän haastateltavien itseään ja toimintaansa määrittelevistä kohdista nimitystä toimija-asema, minkä ajattelen olevan jotakin subjektiposition ja diskurssin käyttäjän käsitteiden väliltä. Minua kiinnostavat analyysissä niin aktiivisuudeksi puhutut toimijapositionit kuin ne, jotka ilmentävät puhujan passiivista suhtautumista käsiteltävään ilmiöön, ja täten sekä toiminnan rajoitusten että toiminnallisuuksien pohtiminen on tämän tutkielman puitteissa mielestäni perusteltua.

4.5 AINEISTO

Tutkielmani aineistona on Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan professori Anneli Anttosen vetämän, Vanhuus, hoiva ja kuluttajuus -tutkimushankkeen (2009–2012) puitteissa kerätty haastatteluaineisto, jonka olen saanut käyttöni. Haastattelut tehtiin samassa hankkeessa toteutetusta kyselyaineistosta saadun tiedon syventämiseksi: haastateltavat poimittiin aiemmin kootun laajan kyselyaineiston sellaisista vastaajista, jotka olivat vastanneet tarvitsevansa paljon palveluita, mutta kokivat saaneensa niitä tarpeitaan vähemmän. Haastatteluaineisto koostuu kuudestatoista yli 75-vuotiaille kohdistetusta teemahaastattelusta. Osassa haastatteluista vastaajana oli vanhuksen omainen, jos haastateltava ei itse kyennyt haastateltavaksi. Osassa haastatteluja haastateltavia oli kaksi. Haastatteluilla pyrittiin selvittämään millä tavoin kotona asuvat vanhat ihmiset, hoivaajat ja hoivaa tarvitsevat, määrittelevät hoivatarpeita, miten tarpeet tulevat tyydytetyiksi ja millaisia hoivavajeita esiintyy. Aineisto on anonymisoitu henkilöiden nimien ja paikkatietojen sekä muiden mahdollisten liian yksityiskohtaisten tietojen osalta. Aineiston haltuuni saadessani olen allekirjoittanut aineiston hallussapitosopimuksen, johon sisältyy ehto olla kertomatta haastatteluissa ilmitulleita asioita eteenpäin ja pitää huoli siitä, ettei aineisto päädy

kenenkään kolmannen osapuolen käsiin. Aineisto on ollut sähköisessä muodossa tietokoneellani ja tutkielmani valmiiksi saatuni hävitän tiedostot.

4.6 ANALYYSIN ETENEMISESTÄ

Tutkielmani analyysiprosessin aloitin lukemalla läpi koko haltuun saamani kuudentoista haastattelun aineiston muutamaan kertaan tehden alleviivauksia ja huomioita ja siten haastatteluihin tutustuen. Kuusitoista noin 20-sivuista, litteroitua haastattelua oli kuitenkin pro gradu -tutkielmaan liian suuri määrä. Valitsin kolmen omaisen ja kolmen vanhuksen haastattelut tutkielmani lopulliseksi aineistoksi. Nämä kuusi haastattelua sisälsivät paljon puhetta tutkielmani kohteena olevista teemoista ja tutkimusasetelmani käsitteistä. Halusin analyysiin mukaan kahdenlaisia, vanhusten itsensä ja heidän omaistensa haastatteluja, jotta aineisto olisi mahdollisimman monipuolinen. En silti käsittele erikseen omaisten ja vanhusten puhetta. Osa pois jättämistäni haastatteluista oli sisällöllisesti sellaisia, etteivät ne soveltuneet tämän tutkielman aineistoksi. Tarkemmassa analyysivaiheessa täsmensin kuudesta haastattelusta tutkimuskysymysteni näkökulmasta merkittävät analyysiyksiköt, joita ovat tässä tutkielmassa lauseet ja muutaman lauseen tai virkkeen muodostamat kokonaisuudet.

Etsin aineistosta kohtia, joissa haastateltavat puhuvat itsensä ja palvelujärjestelmän suhteesta. Tässä analyysivaiheessa olennaisina tunnistena toimivat aktiivisen kansalaisuuden käsitteet eli vastuu, valinta ja osallistuminen sekä kohdat joissa haastateltavan toimija-asema on tulkittavissa aktiiviseksi tai passiiviseksi suhteessa omaan tai omaisensa tilanteeseen. Eritellessäni haastatteluaineistosta aktiivisen kansalaisuuden käsitteeseen liittyviä kohtia nousi aineistosta useasti esiin vastuu ja vastuun kommentointi. Vastuu näytti liittyvän haastatteluissa useasti palvelunsaajan ja palvelujärjestelmän väliseen suhteeseen. Muut käsitteet, valinta ja osallistuminen, tulivat aineistoa lukiessani ja tulkitessani määritellyiksi vastuuseen liittyvän puheen kautta. Normatiivinen vastuu on analyysissä keskeisessä osassa. Normatiivisella vastuulla tarkoitan sitä, missä vastuun puhujan mielestä *pitäisi* olla. Oma-aloitteisuus ja oma vastuu ovat aktiivisen kansalaisuuden diskurssissa keskeisessä asemassa. Normatiivisesti vastuuta sijoitetaan enemmän palvelun saajalle tai tämän lähellä oleville informaaleille toimijoille. Katson siten vanhusten ja vanhusten omaisten puheessaan

esiin tuoman normatiivisen vastuun olevan erinomainen kehys kontrastoida kansalaisuuteen liittyviä puhetapoja.

Toinen analyysissäni käyttämä näkökulma on diskurssianalyysiin pohjaava toimija-asema, josta on apua aktiivisuuden ja passiivisuuden tutkimisessa. Kansalaisuuden ollessa tutkielman ydinkäsitteenä on palvelun käyttäjän itselleen puhuman aseman tarkasteleminen tarpeellista. Tämä osoittautui myös onnistuneeksi ennako-oletukseksi: aineistoa tarkkaan lukiessani ja pohtiessani haastateltavien toimija-asemat muodostivat analyysille toisen aktiiviseen kansalaisuuteen kytkeytyvän rungon. Tarkempaa analyysiä kirjoittaessani toimija-asemat muodostivat koko analyysin varsinaisen rakenteen. Toimija-asemat asettuvat analyysissäni löyhästi mutta jänämäisesti aktiivisesta passiiviseen. Valokivi (2009, 50-67) on väitöskirjassaan tutkinut kansalaisuutta toimijuuden kautta. Hän muodosti vanhuksia ja lainrikkoojia käsittelevässä tutkimuksessaan osallisuus–osallistumattomuus -jatkumon, jolle eri ihmiset asettuivat hyvin eri tavoin riippuen sekä sisäisistä että ulkoisista tekijöistä, esimerkiksi henkilökohtaisista ominaisuuksista, sosiodemografisista tekijöistä tai palvelujärjestelmän käytännöistä. Oma aktiivisten ja passiivisten toimija-asemien tarkasteluni muistuttaa Valokiven muodostamaa toimijuutta kuvaavaa jatkumoa. En kuitenkaan halunnut käyttää toimijuuden eikä osallisuuden käsitteitä tutkielmassani niiden laajuuden ja moniselitteisyyden vuoksi. Toimijuus on enemmän fyysisten, psyykkisten ja sosiaalisten edellytysten ja mahdollisuuksien muodostama kokonaisuus.⁶ Osallisuus taas vaikuttaa menettäneen käsitteellisen voimansa liikakäytön vuoksi. Se on toki lähellä aktiivisen kansalaisuuden osallistumisen käsitettä sikäli, että sillä viitataan jonkinlaiseen subjektin voimaantumiseen oman hoitonsa määrittelyn suhteen. Vanhuspalvelujen kehittämisen kontekstissa osallisuus saattaa tarkoittaa jotakuinkin mitä tahansa hoivan suunnitteluun osallistumisesta yksilön omaan vastuuseen omasta hoidostaan (täältä pohjalta saisi kyllä tehtyä mielenkiintoista hallintaa koskevaa diskurssianalyttistä tutkimusta).

Edellä esittelemieni käsitteiden läpi lukemaani ja pelkistämäni aineistoa jatkoanalysoin luokittelemalla analyysiyksiköistä mielekkäitä kokonaisuuksia ja nimeämällä niitä. Näin aikaansaamani analyysin kehikko on esitetty kokonaisuudessaan kuviossa 2. Kuvioista ilmenee analyysin jakautuminen aktiivisuuteen ja passiivisuuteen, joiden sisällä erilaisia toimija-asemia

⁶ Toimijuudesta ks. esim. Jyrkämä (2007).

määrittää myös normatiivinen vastuu. Jokaisesta toimija- asemasta olen kirjannut kuvioon esimerkkisitaatin.

Analyysissä aineistoesimerkit on koodattu lopussa sulkujen sisällä olevalla omaisen (O) ja vanhuksen (V) erottavalla kirjaimella sekä aineistoesimerkin kaksinumeroiseksi koodatulla numerolla (esim. V09). Joissakin kohdissa peräkkäin on kaksi eri aineisto-otetta, jolloin olen erottanut ne kappaleen levyisellä harmaalla viivalla. Jos otteessa on kaksi haastateltavaa, olen erottanut heidät tunnisteilla V1 ja V2, muutoin erotan esimerkin alussa kysymyksen ja vastauksen K ja V -kirjaimin.

Aktiivisuus

Normatiivinen vastuu palvelujärjestelmällä

Oikeuksien puolustaminen

Et jos löydätte pykälän, jolla mut tähän velvotetaan, sit jaksan, mut jos ei lakipykälää ole, niin lopetan.

Normien ja sääntöjen kiertäminen

Eihän mun auta ees puhua, että mulla on semmosta informaalia apua ollenkaan.

Vastahakoinen aktiivisuus

Joudun vaan huutelee jotain likkaa että ”hei kuule, mul on asiaa sulle”.

Markkinakuluttajuus

Mä aina yritin sanoo äidille, että tämä on sinun maksamaa aikaa, ei sun tarte hosua. Et ne voi vaikka seistä tossa ovella, ihan näin tällain.

Palvelun käyttäjän vastuun hyväksyminen

Omalääkäri on toiminu ihan hienosti ja palveluita on saanu sieltä kun on osannu pyytää vaan.

Normatiivinen vastuu myös palvelunsaajalla

Passiivisuus

Ei puheessa näkyvää normatiivista vastuuta

Palvelujärjestelmälle alistuminen

Ei kuulosta hyvältä, mutta ei ne sitä kato kuulostaako se hyvältä vai ei. Ne päättää kun ne päättää.

Kohtalolle ja sattumalle alistuminen

Päivä kerrallaan mennään niin. Eihän näitä kannata ruveta murehtiin että, mitähän meille huomenna tapahtuu.

Pyytämisen välttäminen

Että meillä kyllä nää tämmöset asiat on toiminu hyvin, taikka oikeestaan saa sanoa että kaikki toimii, koska me ei olla mitään pyytäjiä.

Rajoittunut aktiivisuus

Eihän äiti halunnu enää mitään siinä kohtaa, hänelle täyty tehdä ja tuoda.

Normatiivinen vastuu palvelujärjestelmällä

Kuvio 2 Analyysikehikko

5 ANALYYSI

5.1 AKTIIVISET TOIMIIJA-ASEMAT

Analyyosion ensimmäinen pääluke käsittelee aineistosta tunnistamiani aktiivisia toimija-asemia. Haastatteluaineiston vanhusten palveluihin liittyvästä puheesta on tunnistettavissa hyvin erilaisia aktiivisuuden muotoja. Aktiivisuus on haastatteluaineistossa oikeuksien puolustamista, normien ja sääntöjen kiertämistä, vastahakoista aktiivisuutta, markkinakuluttajuutta sekä palvelun käyttäjän vastuun hyväksymistä. Haastateltavan aktiivinen toimija-asema on paikoin aktiivisen kansalaisuuden diskurssia mukaileva, omaisen tai vanhuksen vastuunottoa korostava toimija-asema. Haastatteluaineistossa on kuitenkin myös toisenlaista aktiivisuutta: omaisen tai vanhuksen toimimista palvelujärjestelmän vastustajana, ohjasten ottamista omiin käsiin ja pyrkimistä sysäämään vastuuta takaisin palvelun tuottajalle.

Normatiivinen vastuu tarkoittaa haastateltavien puhetta siitä, missä vastuun vanhuksen palvelun suhteen *pitäisi* olla. Se on toiminut analyysissäni toimija-asemien erottelua tukevana käsitteenä. Vastuu yhtenä aktiivisen kansalaisuuden diskurssin osatekijänä on hedelmällinen ja analyysiä selkeyttävä käsite. Analyysin sitaateista käy selväksi, että aktiivisen kansalaisuuden muut osatekijät, valinta ja osallistuminen, ovat nekin luettavissa kysymyksiksi vastuusta. Normatiivinen vastuu jakaa aktiiviset toimija-asemat melko epäsymmetrisesti. Osassa toimija-asemista peräänkuulutetaan vahvasti palvelujärjestelmän vastuuta vanhuksen hoidosta, toisin sanoen normatiivinen vastuu puheessa sijoittuu tällöin palvelujärjestelmälle. Normatiivinen vastuu sijoitetaan osittain palvelunsaajalle vain aktiivisen kansalaisuuden diskurssia lähempänä olevassa käyttäjän vastuunoton hyväksyvässä puheessa. Muissa, tässä pääluvussa ensin käsiteltävissä toimija-asemissa peräänkuulutetaan palvelujärjestelmän vastuuta varsin selkeästi.

5.1.1 OIKEUKSIEN PUOLUSTAMINEN

Tässä toimija-asemassa vedotaan vanhuksen ja omaisen oikeuksiin palvelujärjestelmän sääntöihin ja normeihin, tai laajemmin veronmaksajuuteen tukeutuen. Oikeuksien puolustaminen on aktiivista palvelujärjestelmän vastuun peräänkuuluttamista. Omaisten aktiivisuus on aineistossa suurelta osin jonkinlaista vanhuksen henkilökohtaisen palveluohjaajan tai asianajajan aseman omaksumista.

V: Ja sit mä rupesin odottelemaan, että eks mä saa päätöstä, nyt siitä siis, että äitille ei oo sitä myönnetty. Sit ei kuulunu sitä päätöstä, ja sit mä soitin sinne, että koska mä sen saan, ja sitä ei oo tullu. Niin mulle kerrottiin sit täältä, Kotitori, on se, joka nää hoitaa, niin sieltä kerrottiin, että niin, et ei näitä yleensä anneta, mutta te voitte anoa sitä vapaamuotoisella kirjallisella anomuksella, jolloin mä tietysti sain pultin. Sanoin, että me emme elä Tsaarin Venäjällä, me elämme 2000-luvun Suomessa, ja te ootte tehneet päätöksen, joka koskee minua ja minun äitiäni, minulla on oikeus saada se päätös ja sen perustelut ja tieto, mihin minä valitan tästä päätöksestä. (O01)

Omaisat puhuvat hyvin paljon oikeuksista, niin omaan asemaansa kuin vanhuksen asemaan liittyen. Aktiivisuus on sitaatissa yllä asianajoa omien ja vanhuksen oikeuksien suhteen. Omainen tietää oikeutensa ja luettelee ne asianajajan tavoin palvelusta vastuussa olevalle kaupungin yksikölle. Omainen pyrkii vaikuttamaan oikeuksiin vedoten ja saamaan siten aikaan muutoksia vanhuksen hoidon suhteen. Puhe oikeuksista sijoittuu sosiaalisen kansalaisuuden tarpeita ja subjektiivisia oikeuksia palvelujen suhteen painottavaan käsitteistöön. Toimija-asema määrittyy tässä puhettavassa palvelujärjestelmän sääntöjen ja normien puitteissa. Tällöin vaaditaan vanhuksen saaman palvelun parantamista nimenomaan oikeuksiin eikä esimerkiksi moraalisiin syihin vedoten.

Seuraavassa sitaatissa omainen irtisanoutuu hoivavastuusta juridisiin oikeuksiinsa vedoten.

V: Et jos löydätte pykälän, jolla mut tähän velvotetaan, sit jaksan, mut jos ei lakipykälää ole, niin lopetan. Ja tän jälkeen sit äitille myönnettiin se ympärivuorokautinen hoito. (O02)

Omainen kertoo irtisanoutuneensa äitinsä hoidosta juridisin perustein, minkä seurauksena omaisen kokeman tarpeen mukainen hoitopaikka vasta myönnettiin. Omaisella on aktiivinen asema suhteessa vanhuksen hoitoon, mutta toimija-asema on palvelujärjestelmää tukevan aktiivisen aseman sijasta sitä vastustava ja siten erilainen aktiivisen kansalaisuuden diskurssin mukaiseen omaaloitteiseen ja itse hoidostaan sisällöllistä vastuuta ottavaan vanhukseen tai omaiseen nähden. Omainen ottaa vastuuta hoidosta, mutta aktiivisuus ei liity hoidon konkreettiseen sisältöön. Omainen ei esimerkiksi puutteita huomattaessaan aktiivisesti paikkaa niitä itse, vaan peräänkuuluttaa palvelujärjestelmän vastuuta omiin oikeuksiinsa vedoten.

Omaisen aktiivisuus muotoutuu tulkintani mukaan haastatteluaineistossa suurimmaksi osaksi sosiaalisen kansalaisuuden oikeuksia painottavaksi ja julkista vastuunottoa vaativaksi puheeksi ja toiminnaksi. Vanhusten haastatteluissa ei vedota samalla tavalla suoraan lakipykäliin. Aineistossa on kyllä esimerkiksi kohta, jossa viitataan vammaispalvelulakiin, jonka perusteella asuntoon on asennettu tukikaiteita ja muita apuvälineitä. Nämä kohdat jäävät kuitenkin sivulauseen tasolle ja

enemmän teknisluonteisiksi toteamuksiksi vastuusuhteita normatiivisesti kommentoivaan oikeuksien puolustamiseen nähden. Vanhukset puhuvat kuitenkin veronmaksajuutensa synnyttämästä oikeudesta hyvään palveluun, minkä tulkitseen olevan omien sosiaalisten oikeuksien puolustamista. Vanhukset vetoavat veronmaksajuuteen aineistossa monessa kohdassa. Alla on kaksi esimerkkisitaattia oikeuksien puolustamisesta veronmaksajuuteen vedoten.

V2: Niin niin, mutta kun tähän ikkään on eläny ja veronsa maksanu, kyl sitä nyt jo täytyy ruveta saamaan vähän yhteiskunnan palvelua.

V1: Ei niitä saa.

V2: Ettei kaikki olla sitten oman pussin päällä. (V01)

V: [...] että kun mä kerran maksan siitä ja sitte viel maksan verona vielä maksetaan, että pitäishän mun saada se palvelu kun kerran aikoinaan, kun mää muistan kun minäkin rutisin siitä verosta "juu, sä maksat vanhuuden turvaa". Mut ei tää mitään vanhuuden turvaa ookaan. (V02)

Haastateltavien mukaan aiemmin elämässä maksetut verot oikeuttavat vanhuusiällä saataviin palveluihin, eli aiempi aktiivisuus oikeuttaa hyvään vanhuuden ajan hoitoon ja hoivaan. Sitaateissa kerrotaan myös palvelun huonontuneen. Tätä kommentoidaan epäoikeudenmukaiseksi vastavuoroisuuden näkökulmasta, mikä sekin viittaa sosiaalisen kansalaisuuden ideaan. Veronmaksajuuteen vetoaminen on oikeuksiin vetoamista. Aiempi verojen maksaminen on aktiivista toimintaa oman myöhemmän hyvinvoinnin hyväksi. Haastateltava ilmoittaa "ansaitsevansa jo yhteiskunnan palvelua", eli palvelujärjestelmän vastuunottoa hänen asioistaan, joten normatiivinen vastuu sijoitetaan myös näissä sitaateissa palvelujärjestemälle.

5.1.2 NORMIEN JA SÄÄNTÖJEN KIERTÄMINEN

Normien ja sääntöjen kiertäminen on lähellä edellisessä alaluvussa käsiteltyä oikeuksien puolustamista. Molemmissa toimija-asemissa peräänkuulutetaan palvelujärjestelmän vastuuta. Sääntöjä kiertävä puhuu kuitenkin eri asemasta kuin oikeuksiaan peräänkuuluttava vanhus tai omainen. Oikeuksiin vetoava vetoaa oikeuksiinsa suhteessa palvelujärjestelmään, ja toimija-asema määrittyy siten palvelujärjestelmän asettamien sääntöjen ja normien puitteissa. Normeja ja sääntöjä kiertävä sen sijaan vaikuttaa menettäneen toivon myötäsukaiseen vaikuttamiseen.

Palvelujärjestelmään suhtaudutaan jonakin, jonka asettamia sääntöjä voidaan kiertää, jotta riittävän hyvä hoiva tai palvelutaso saavutetaan.

V: Mut eihän mun auta ees puhua, että mulla on semmosta [AH huom: informaalia apua ystävältä] ollenkaan.

K: Miksei?

V: Heti siihen tartutaan, että sullahan käy se ja se.

K: Nii jos pyytää noita apua (lisää) [53:59]..

V: No niin niin mutta nää nyt kun menee tieto siitä, kyllä minä tiedän, tää tulee multa monta kertaa vahingossa puhuttua. Kyllä mua on neuvottu niin, se *Elvi* [AH: ystävä, nimi muuutettu] sano että "älä ikinä puhu mitään koskaan" että hän käy. (V03)

Sitaatissa yllä vanhus pitää huolen tarpeidensa täyttymisestä oma-aloitteisesti. Palvelujärjestelmän suuntaan täytyy haastateltavan mukaan olla hiljaa saamastaan ystävän avusta, jotta ei menettäisi saamiaan palveluita. Puhe on palvelujärjestelmän normeja vastustavaa. Informaali hoiva on salattava, koska muuten "heti siihen tartutaan", minkä seurauksena vanhus menettäisi formaalien palveluiden tarjoamaa hoivaa. Normatiivinen vastuu asettuu tässäkin esimerkissä palvelujärjestelmälle, mutta haastateltava paikkaa hoidon ja hoivan aukkoja oma-aloitteisella, palvelujärjestelmän asettamat toimintamahdollisuudet ylittävällä toiminnalla.

Vastaavanlaisia toimija-asemia on myös omaisten haastatteluissa, joskin seuraavassa omainen kertoo äitinsä toiminnasta. Sitaatin mukaan palvelunsaaja venyttää lääkkeenottoa saadakseen myös sosiaalisia hoivatarpeitaan täytetyksi. Jälkimmäisessä sitaatissa kyse on sote-taksin käytöstä sääntöjen vastaisesti: omainen kehottaa äitiään valehtelemaan palvelujärjestelmälle päästäkseen laboratorioon.

V2: "Minä joskus venytän tätä lääkkeitten ottoa ja jätän yhden siihen, että ne viihtyis kauemmin", se aina joskus sanoo jos siin on joku miellyttävä, jota se haluais olla vähän pidempään. (O03)

V: Ja sitte saatiin se taksikortti, mut siinäki ku äiti sano, ku hän ei oo ikään valehdellu, ei hän nytkään valehtelis, ku ei taksilla saanu ajaa esimerkiks laboratorioon, Marevan-lääkitys, ni hän tuli tuonne, kun me asutaan Hämeenpuistossa tos vieressä, niin kaunis valkoinen valhe, mä sanoin äitille että kuule nyt, uskosiksä mua tässä asiassa, että mä katon kahvilan osotteen, Näsilinnankatu kakskytkuusko se nyt on, mä sanoin et tilaat siihen taksin. Kävele se kulma ja syödään sitten lounas siinä lähtiessä. Se oli kova

paikka, että hän joutuu valehtelee. Mä sanoin et nyt vaan on niin, että tämmösiä.. että se laki oli hyvä, mutta se ontu aina niin kovin, aina pilkun jälkeen tulee näitä että, mutta. (O04)

Näissä sitaateissa toimitaan palvelujärjestelmää vastaan ja venytetään sääntöjä ja normeja koetun palvelutarpeen täyttämiseksi. Ensimmäisen otteen vanhus, josta omainen puhuu, reagoi kotipalvelun kireään aikatauluun aktiivisesti venyttäen lääkkeenottoa, jotta kotihoidon työntekijä viipyisi seurassaan kauemmin. Koska kyseisessä tilanteessa ei voi vedota esimerkiksi oikeuteen palvelujärjestelmän määrittäessä käyntien keston, turvautuu vanhus omaan ratkaisuunsa. Toisessa otteessa omainen puhuu "kauniista valkoisesta valheesta", jonka myötä hän pyrkii helpottamaan äitinsä liikkumista. Sitaaateissa palveluiden käyttäjät kiertävät sääntöjä ja toimivat palvelujärjestelmän käytäntöjen vastaisesti paikatakseen esimerkiksi riittämätöntä hoivaa tai helpottaakseen arkeaan.

Normien ja sääntöjen kiertäjän toimija-asema on aktiivinen, mutta normatiivinen vastuu asetetaan palvelun tuottajalle. Aktiivisuus on palvelujärjestelmän normien vastaisesti toimimista. Toimija-aseman mahdollinen keinovalikoima on venytetty oma-aloitteisiin, toisinaan palvelunormien yli ulottuviin ratkaisuihin. Palvelujärjestelmästä puhutaan tahona, jonka käytäntöjä täytyy vastustaa ja jonka asettamia sääntöjä täytyy kiertää, jotta henkilökohtaiset tarpeet tulevat täytetyksi.

5.1.3 VASTAHAKOINEN AKTIIVISUUS

Vastahakoisesti aktiivista toimija-asemaa määrittää vaihtoehdottomuus. Palvelunsaaja tai informaali hoivaaja on aktiivinen hoidon sisällön suhteen, mutta kokee että sisällöllinen vastuu kuuluisi palvelujärjestelmälle. Vastahakoisuus vaihtelee vanhusten palvelun tarjoajan aktiivisuuden peräänkuuluttamisesta omaisten hyväksikäytöstä puhumiseen ja äärimmillään vastuusta kieltäytymiseen. Seuraavassa sitaatissa vanhushaastateltava kertoo joutuvansa pyytämään hoivaa.

V: Ei tuolla oo tuolla missä mä käyn, niin ei siellä kai oo semmosta. Ettei siellä oo ollenkaan kelle voi puhua. En minä ainakaan tiedä ja minä puhun sitte, joudun vaan huutelee jotain likkaa että "hei kuule, mul on asiaa sulle". Mut et ei semmosta, että kelle mää vois in omia asioitani puhua. (V04)

Vanhus kertoo pyytäneensä sairaalan kuntoutusjaksolla vastahakoisesti henkilökunnalta tarvitsemaansa hoivaa, ja peräänkuuluttaa kokonaisvaltaista sosiaalista hoivaotetta pelkän hoidon sijaan. Kyse on työntekijöiden oma-aloitteisuuden peräänkuuluttamisesta palvelun käyttäjän oma-aloitteisuuden sijasta. Omaan aktiivisuuteen suhtaudutaan vastahakoisesti: puhutaan "huutelemaan joutumisesta".

Seuraavassa sitaatissa haastateltava pitää huonona sitä, että on joutunut itse pyytämään hoitajaa tekemään työtä, johon ei itse enää kunnolla ole pystynyt.

V: Vielä mun piti puhua noista hoitureista, on niissäkin eroja nääs. Enhän minä niitä saa tiskattua, kun mul on semmoset kulhot, mitä voi käyttää lämmittää nää, niin aattele (monta) kertaa ettei ne tiskaa niitä paitsi kun sanoo. Ettei, kyllä on niin paljon (huonoja nää), ettei.. ei ollenkaan oma-aloitteisesti ei osata tehdä.

[...]

Yks (ainoo) tää on ollu, joka on sanonu mulle että ”täytyiskö ne sun silmälasit pestä”. Kun en minä itte niitä pysty peseen, ei kukaan muu, ei. Ei ne paitti jos mä pyydän, nii. Että se mua harmittaa että se täytyis aina pyytää, kyllä ne tekee, ei siinä mitään oo, mutta niil ei oo itellä sitä näkemystä, että mitä tarttis tehdä. Sanotaan ny että kukkasten kastelemiset, yks semmonen joka mulla kaupassa käy, nii se huomaa tul-, aina se kastelee nuo kukkasat. ”Minäpä kastelen noi kukat”, muttei muut, noi kodinhoitajat. (V05)

Kyse on yksilön ja julkisen välisestä vastuunjaosta, jonka vanhus kokee oman kotihoitonsa puitteissa ongelmallisena. Vaikka vanhuksen toiminta olisikin vastahakoista, on se kuitenkin aktiivista. Vanhus pitää aktiivisesti itse huolen, että saa tietynsisältöistä palvelua – tässä tapauksessa juttuseuraa. Toimija-asema eroaa aktiivisen kansalaisuuden diskurssin määrittelemästä, itsestään vastuuta ottavasta vanhuksesta siten, että haastattelupuheessa normatiivinen vastuu on selvästi palvelun tuottajalla. Vanhuksen mielestä vastuun tulisi olla työntekijällä. On ehkä ikävää pyytää työntekijöitä pesemään silmälasit: sellainen asia pitäisi kuulua ammattilaisen työhön. Vanhus esittää myös poikkeavan esimerkin tilanteesta, jossa hoitaja tekee myös pieniä asioita peruspalvelun lisäksi ilman pyytämistä. Tulkitsen, että näillä pienillä teoilla on tämän sitaatin perusteella suuri merkitys palvelunsaajalle juuri kokonaisvaltaisen vastuullisuuden vuoksi. Vastuu on kyseisessä esimerkissä kokonaisvaltaista huolenpitoa ja vanhuksen tarpeiden huomioimista verrattuna esimerkiksi tuotteistettuun kotipalveluun, jossa palvelu on pilkottu osatehtäviksi.

Seuraavassa sitaatissa vastuu itse hoidon sisällöistä on omaisella itsellään, mutta omainen asettaa normatiivisen vastuun palvelun tuottajalle. Kyse on siten vastahakoisesta vastuunotosta.

K: Että se ei oikein toiminu se kokonaisuus?

V: Ei, mutta mulle, siis kun aikuinen ihminen, oltiin tälleen vastakkain ja mulle luvattiin, mähän uskoin. Niin. Ja sitte kuitenkin ei ollu, ni sitä sattu ihan kaiken aikaa. Ja sitten ostettiin niitä ostopalveluita, ne oli ihan, oli tietysti päiviä että ne tuli ja hoitikin, mutta oli päiviä jotka oli lääke siinä kipossa ja vihkossa luki, että hän on saanut lääkkeensä. Mä sanoin et eihän oo saanu, ku se on tässä. Ei sitä oo silloin saatu.

Ja sitten ruokaa tilattiin liian vähän, äiti on pieniruokanen ollu aina, mutta lauantaina loppu ruoka ja iltapäivällä kun kerrankin lähettiin laivalle, poikkesin siinä, päivittäin siellä kävin, joskus kaks kolmekin kertaa päivässä, mutta taas sitten lähtiessä käytiin. Mä olin et hei hetkinen, tää ruoka loppuu. Ja tiistaina oli seuraava ruokapäivä. Mä sanoin et on äiti pikkuruokanen, mutta ei näin. Ai noni, tietysti mä hain kotoo pakkasesta liha-makaronilaatikkoo sun muuta, että eihän äiti, enhän mä ilman ruokaa äitin antanu olla, mutta mä luotin siihen että ne hoitaa. Äiti makso siitä, ja niitten piti hoitaa. (O05)

Haastateltava puhuu ensin abstraktimmalla tasolla vastuusta ja luottamuksesta äitinsä kotipalveluun liittyen ja sen jälkeen tilanteen etenemisestä luottamuspujan vuoksi pakotettuun oman vastuun ottamiseen. Alussa omainen "uskoi, kun luvattiin". Omaisen mukaan se, että on päiviä, jolloin kaikki toimii ei merkitse mitään vastuun kannalta, jos joinakin päivinä hoito ei toimi. Vastuuttomuus näyttää olevan palvelun tuottajan ammattitaidottomuutta tai huolimattomuutta, mikä ilmenee omaiselle kokonaisvaltaisen vastuun puuttumisena ja sitä kautta haitallisena tai jopa vaarallisena tilanteena vanhuksen kannalta. Tähän omainen reagoi "tietysti hakemalla ruokaa" ja hoitamalla siten kotipalvelun puutteita oma-aloitteisesti mutta vastahakoisesti.

Aineistossa on paljon puhetta, jonka taustalla on nähtävissä vanhuspalveluihin liittyvä informalisaatio. Informalisaatiolla tarkoitetaan vastuun siirtymistä palvelujärjestelmältä informaaleille toimijoille, kuten omaisille tai (muille) vapaaehtoistoimijoille. On muistettava, että kyseessä ei ole kenenkään haastatellun omaisen kohdalla omaishoitajuudesta, vaan muunlaisesta informaalista huolenpidosta. Omaisilla ei Suomessa ole laillista velvoitetta vastuuseen vanhempansa kotihoitoon liittyen toisin kuin esimerkiksi useissa Etelä-Euroopan maissa (Anttonen & Sointu 2006, 20–21). Omaisets ovat aktiivisia hoidon ja hoivan suhteen, mutta aktiivisuus on omaisten haastatteluissa enemmän hyvän hoidon toteutumisesta huolehtimista ja konkreettisesta hoitovastuusta poispyrkimistä. He siirtävät vastuuta takaisin palvelujärjestelmälle ja ottavat siten toimija-aseman, jossa aktiivisesti vaikutetaan siihen, minkä verran vanhus palveluja saa, mikä on palvelun sisältö ja minkä tahon tulee varmistaa vanhuksen hoivatarpeiden täyttyminen.

Vastahakoisesti aktiivinen toimija-asema on haastatteluissa paikoin suoraan kytköksissä vastuun siirtymiseen omaiselle. Haastateltavat puhuvat tällöin hyväksikäytöstä.

V: [...] mä en esimerkiks tienny, että semmosta kauppakuriirihommaa on, enkä mä tiedä, että tuliko se siinä, ja sitte me saatiin se, vai kattoko ne vaan, että kuinka kauan toi akka jaksaa, ja sit ku näytti, että nyt se kohta katkee, niin sitte tarjottiin. (O06)

Omainen kertoo sitaatissa yllä äitinsä hoitoon liittyvistä tiedonkulun ongelmista. Se, että palvelujärjestelmän palveluista ei tiedotettu, on omaisen näkökulmasta johtanut siihen, että tämä on tehnyt informaalia työtä tietämättä olemassa olevasta vaihtoehdosta. Sitaatissa on kohta, joka viittaa vastuullistamiseen, eli informalisaatioon omaisen hyväksikäyttönä. Omainen pohtii mahdollisuutta, että asiakasohjaus oli tahallaan tiedottamatta mahdollisesta palvelumuodosta, koska omainen teki samat asiat oma-aloitteisesti. Samanlaisesta asemasta on kyse myös seuraavassa sitaatissa.

V: Sitä mä aattelin monta kertaa, että miten, jos joku jolla ei oo tämmöstä, miten sen kodin siivous hoituu, miten sen vaatteet pestään. Tiedän esimerkiks semmosen, että äiti oli mukamas kotisairaanhoidon piirissä koko ajan, koskaan kotisairaanhoido ei huomannu, et hänen terveydentilansa tämmösiä ongelmia, et aina mä sen vein. En mä tiedä, ja sitten välillä mun tuli sekin mieleen, että onks täs nyt, tuli semmonen olo, että ne antaa mun raataa ja tappaa itteni tällä työllä, et mä saan, mä teen niin paljon ku mä ikinä teen, et kukaan ei tarjoo mitään apua niin kauan kun mä teen. (O07)

Omainen kertoo yllä siitä, että hänellä itsellään oli täysi vastuu äitinsä hengissä pysymisestä. Lähimmäisenrakkauteen perustuvan informaalin hoivan hyväksikäyttö on sitaatissa sitä, että palvelujärjestelmä "antaa omaisen raataa ja tappaa itsensä" liian suurella työmäärällä. Omainen kutsuikin haastattelussa toimintaansa myös työksi, ja tällaista puhetta on aineistossa enemmänkin.

V: [...] mä jossain vaiheessa vähän laskin kans, et mä tein kaks-kolme työpäivää viikossa äitille. Et piruuttani kerran laskin ne tunnit, koska siin on kaikkee paljo muutakin ku siellä käyminen, et siel on justiin kaikkee raha-asioitten ja kaikkien tämmösten viranomais-, veroilmoituksen täyttäminen, kaikki muu.. (O08)

Toimija-asema määritellään tässä suoraan työntekijän asemaksi. Informaalin hoivan hyväksikäyttö on kyseisessä tilanteessa vakiintunut käytännöksi siinä määrin, että haastateltava puhuu informaalista hoivasta työnä. Omainen kertoo laskeneensa tekemäänsä työtä tehtyinä tunteina. Työntekoon viittaamisen tulkitseen tilanteen epäoikeudenmukaisuudesta puhumiseksi. Työlle on ominaista työntekijälle siitä maksettava korvaus. Omaiselle ei tässä tilanteessa minkäänlaista korvausta tietenkään makseta, koska kyse ei ole omaishoidosta. Oman vastuun laskeminen tehtyinä työpäivinä korostaa siten epäoikeudenmukaiseksi koettua vastuusetelmaa.

Vastahakoinen aktiivisuus ilmenee äärimmillään konkreettisena vanhuksen hoidon sisällöllisestä vastuusta kieltäytymisenä, kuten sitaatissa alla.

V: [...] että sit jos hän ei saa hoitopaikkaa, niin sit on päätettävä, et kuka hoitaa nää asiat. Sen mä muistin ottaa mukaani, et mä pistin siihen esimerkiks nää, että pitää päättää sit, et kuka kantaa vastuun äidin terveydentilasta ja hyvinvoinnista, että sitä ei oo mun lisäksi kantanut kukaan, ja lääkkeiden ostaminen

ja annostelu, kuka sen tekee, kuka vastaa äidin asunnon siisteydestä, kuka vastaa vaatehuollosta, kuka vastaa äitin puhtaudesta, kuka vastaa tän kotihoidon valvonnasta, dementikko itte ei pysty valvomaan, kuka vastaa tän dementikon ravitsemustilasta ja nesteen saamisesta, kuka vastaa raha-asioista, kuka vastaa viranomaisvalvonnasta, ja kuka vastaa tämmösestä henkilökohtasesta hygieniasta, kuten kynsienleikkauksesta, kampaajasta, jalkahoidosta, ja kuka vastaa lääkäreillä käynnistä. Mä oon hoitanu nää kaikki, mut nyt mä lopetan. Et jos löydätte pykälän, jolla mut tähän velvotetaan, sit jaksan, mut jos ei lakipykälää ole, niin lopetan. Ja tän jälkeen sit äitille myönnettiin se ympärivuorokautinen hoito. (O09)

Omainen luettelee asiat, jotka ovat hänen tahtomattaan hänen vastuullaan. Todellisen vastuun hoidosta kerrotaan olevan selvästi omaisella, mutta normatiivinen vastuu on omaisen mukaan palvelun tuottajalla. Liian suureksi kertyneen oman vastuun vuoksi omainen kieltäytyy minkäänlaisesta informaalista vastuunotosta. Kieltäytyminen on tilanteessa viimeinen keino varmistaa vanhuksen hyvä hoito. Puhe nojautuu tulkintani mukaan sosiaalisen kansalaisuuden mukaiseen palvelunsaajan ja julkisen palveluntarjoajan väliseen asetelmaan. Omaisten näkökulmasta informalisaatio on epäoikeudenmukaista, oli kyse sitten epäselvän vastuusetelman aiheuttamasta vastuun siirtymisestä tai hyväksikäyttämisestä.

5.1.4 MARKKINAKULUTTAJUUS

Aktiivisuus ilmenee haastatteluaineistossa myös markkinakuluttajuutena, eli rahan käyttämisenä riittävän palvelun takaamiseksi. Markkinaistuneen palvelujärjestelmän puitteissa henkilökohtainen vastuunotto näkyy siten, että omainen tai vanhus itse panostaa hoitoon taloudellisesti. Palvelun laadulle tai määrälle kohdistettuja vaatimuksia perustellaan sillä, että palvelusta on maksettu, ja pidetään siten kiinni markkinakuluttajuuden myötä syntyvistä palvelun käyttäjän oikeuksista.

K: Minkähän pitusia ne suurin piirtein ne käynnit oli? Jos nyt keskimäärin..

V: Sekin oli tarkasti kirjattu paperille, mutta eihän se pitäny paikkaansa. Mähän inhottavuuksissani sitten vilkasin joskus kelloo siellä. Heillä on niin kiire. Juu, mene vaan, mene vaan, sulla on kiire. Ei ne toimi, mutta toimi taas sitte jollakulla muulla, esimerkiks tää *Laura-rouva* [AH: *kotihoidon työntekijä, nimi muuutettu*], ni hällä se toimi. Ja sille oli varattu isompi aika, ku hoidettiin jalkoja enempi, ja ois ollu jotaki muuta, niin siin oli varattu se aika ja äiti makso siitä ajasta. Mä aina yritin sanoo äidille, että tämä on sinun maksamaa aikaa, ei sun tarte hosua. Et ne voi vaikka seistä tossa ovella, ihan näin tällain. (O10)

Haastateltava puhuu sitaatissa vanhuksen maksamasta ajasta. Vanhus on omaisen mukaan oikeutettu hyvään hoitoon riippumatta siitä, kuinka kauan suunniteltu palvelutoimi kestää. Omainen varmistaa siten vanhuksen puolesta, että palvelun tuottaja tarjoaa vanhukselle riittävää hoitoa. Omainen vetoaa vanhuksen oikeuteen, mutta määrittelee oikeuden sitaatissa kuluttajuuden kautta, maksettuihin maksuihin viitaten. Markkinakuluttajuus synnyttää uudenlaisia tilanteita hoivaan

liittyen. Omaiset peräänkuuluttavat palvelun tuottajan hoitovastuuta, joka on seurausta palvelun käyttäjän omasta taloudellisesta vastuunotosta.

Osassa haastatteluita oma taloudellinen vastuunotto katsotaan toiminnaksi, jolle ei ole olemassa vaihtoehtoja.

V: Ne kysy kyllä, ne kysy, justiin tää ohjaava, eiku vastaava palveluneuvoja, niin se kysy, että tämmöseen olis helpompi päästä, tämmöseen yksityiseen, mutta sano vielä, muistan tarkasti, se sano, että "se on inasen kalliimpi", kyllä on hiukan enemmän ku inasen kalliimpi, mutta kyl mä heti sanoin, että kyllä. (O11)

Sitaatin mukaan palveluneuvoja, eli vanhuksen saamasta hoidosta virallisesti vastaava palvelujärjestelmän taho, toteaa henkilökohtaisella taloudellisen panostuksen myötä vanhuksen saavan helpommin palvelua. Välttääkseen huonon palvelun jatkumisen omainen kertoo "heti sanoneensa kyllä", vaikka kertoo myös oman taloudellisen vastuunoton lisääntyvän merkittävästi. Kyse on aktiivisesta markkinakuluttajuudesta, sillä palvelun saantimahdollisuudet määrittyvät henkilökohtaisen rahankäytön puitteissa.

Omasta taloudellisesta vastuunotosta puhutaan aineistossa myös ainoana vaihtoehtona.

K: [...] kun se tarve sille ympärivuorokautiselle hoidolle oli suuri, niin sitten se paikka otettiin sieltä, mistä saatiin?

V: Kyllä, makso mitä makso, et siin on nyt kuitenkin, mullakin on kaks lasta ja mä oon niitten yksinhuoltaja, niin parempi, että mä pysyn hengissä. Et se oli, mä rupesin saamaan jo sydänoireita ja kaikkee muuta. Se oli ihan mahoton se tilanne sitte jo, siinä viimesessä vaiheessa. (O12)

Kyse on omaisen omaan jaksamiseen liittyvistä tarpeista. Rahankäytöstä puhutaan sitaatissa ainoana vaihtoehtona. Tarve palvelun parantamiselle on niin suuri, että maksujen suuruudesta ei välitetä. Omainen kertoo omasta käytännön vastuunotostaan seuranneen jopa terveysongelmia, minkä johdosta taloudellinen vastuunotto näyttäytyi ainoana vaihtoehtona. Kyse on siitä, että omaa käytännön vastuunottoa vanhuksen arjesta vaihdetaan omaan tai vanhuksen taloudelliseen vastuunottoon.

Aineistossa on myös kohtia, joissa kuluttajuudesta puhutaan sinänsä varteenotettavana vaihtoehtona, mutta rahan puute tekee vaihtoehdosta mahdottoman.

V: Niin, sit sitähän ne kans kehotti mulle siinä vaiheessa, ku me tie-, että hän ei saa kotihoitoo taikka ei saa tätä ympärivuorokautista hoitoo, niin sit mua kehoitettiin ostamaan palveluja lisää.

K: No miltäs se vaikutti?

V: [Eriolaisten menoerien luettelua], eli itte asiassa jo silloin äidiltä meni kaikki, mitä oli, mitä eläkettä tuli, meni vähän enemmänkin, mutta ei nyt kauheen paljon enemmän, siinä vaiheessa sillä oli vähän säästöjä, niin sitä syötiin niitä rahäsäästöjä silloin, mut ei siellä, en mä käsitä, ei ollu semmosta, ja sitten siivous, joka makso vielä, et ei ollu semmosta rahaa, millä olis ostanu niit palveluja lisää. (O13)

Omainen puhuu ylläolevassa sitaatissa palvelun käyttäjän oman taloudellisen panostuksen mahdottomuudesta. Rahaa tarvittavien palvelujen ostoon ei ole riittävästi. Palvelun käyttäjän oma taloudellinen vastuu ei näyttäydy kategorisesti huonona vaihtoehtona, mutta sillä ei ole merkitystä, jos rahaa tarvittavien palveluiden ostoon ei ole. Markkinaistuneen palvelujärjestelmän johdosta palveluiden käyttäjät ovat siten eriarvoisessa asemassa. Aktiivisuuden mahdollisuudet kapenevat varsin pieniksi, jos omaisen ja vanhuksen oma vastuunotto ei ole mahdollista konkreettisten arjen toimien suhteen eikä taloudellisesti.

Seuraavassa sitaatissa eriarvoisuudesta puhutaankin markkinaistuneen palvelujärjestelmän ongelmana. Haastateltava ei puhu ostopalveluista kategorisesti huonona vaihtoehtona, mutta puheessa on sosiaalisen kansalaisuuden käsitteistöön kuuluvaa puhetta tasa-arvosta.

K: Mitä mieltä ylipäätään oot näitten yksityisten palvelujen ostamisesta tämmösessä tapauksessa?

V: Sinänsä mä en pidä huonona, mut et, se on nyt, kaikkihan niit ei pysty ostaa, et tavallaan kyllä kaupunginki pitäis tarjota semmonen kunnollinen perustaso näillä, jos kerran vanhusta aiotaan pitää kotona, koska kaikki ei pysty niitä, ja äitillänikin on tosiaan, sil on tosi hyvä eläke, sekään ei pysty näitä ostaa. (O14)

Omainen vetoaa palveluiden käyttäjien tasa-arvoiseen kohteluun puhuen siitä, että edes korkea eläke ei välttämättä riitä tarpeita vastaavien palveluiden hankkimiseen markkinoilta. Omainen puhuu myös "kunnollisesta perustasosta", jollainen kaupungin pitäisi tarjota, minkä tulkitsen vastuusta puhumiseksi. Omainen sijoittaa normatiivisen vastuun palvelujärjestelmälle, joskaan ei pidä palvelun käyttäjän taloudellista vastuutakaan sitaatissa kategorisesti negatiivisena asiana. Kunnollisesta perustasosta puhumisen tulkitsen sosiaaliseen kansalaisuuteen vetoamiseksi. Palvelujärjestelmän tulee taata kunnollinen hoiva ja hoito, koska kaikki palveluiden käyttäjät eivät pysty omalla taloudellisella panostuksellaan niitä itse takaamaan.

5.1.5 PALVELUN KÄYTTÄJÄN VASTUUN HYVÄKSYMINEN

Aktiivisuus vanhusten palveluita koskevassa haastattelupuheessa on paikoin lähellä teoriaosuudessa erittelemääni hyvinvointivaltion muutokseen kytkeytyvää diskursiivista muutosta, jossa painottuu kansalaisten oma aktiivisuus ja vastuu. Sekä vanhusten että omaisten haastatteluissa on kohtia, joissa palvelun oma-aloitteinen pyytäminen ymmärretään normatiivisesti osatekijäksi palvelun saamisessa, mikä tarkoittaa osittaista omaa vastuuta sen sijaan, että vastuu olisi pelkästään palvelujärjestelmällä.

VI: Mut kaiken kaikkiaan meil on ihan myönteinen kokemus tästä Tampereen terveydenhuollosta. Omalääkäri on toiminu ihan hienosti ja palveluita on saanu sieltä kun on osannu pyytää vaan. (V06)

Sitaatissa yllä vanhus kertoo olevansa tyytyväinen saamiinsa terveyspalveluihin, joiden saamiseen se että on "osannut pyytää" on osittaisena edellytyksenä. Osittainen vastuu palvelun saamisesta on vanhuksella itsellään, mikä erottaa tämän toimija-aseman sekä aineiston passiivisista toimija-asemista että myös muista aktiivisista toimija-asemista. Seuraavassa sitaatissa haastateltava puhuu palvelun käyttäjän aktiivisuuden ja omatoimisuuden merkityksestä normatiivisemmin. Oman aktiivisuuden peräänkuuluttaminen saa tällöin vielä keskeisemmän osan palveluprosessista puhuttaessa.

V: Palvelujahan me on saatu että kyllähän toi terveydenhoito kallis homma on, että kyllähän ne täytyy aina laskee. Me ollaan niissä kyllä, mä ainakin oon eläkkeeni siellä käyttäny. Mutta se että, vois joskus, kun me ollaan yli-ikäsiä esimerkiks kun hakee johonkin, niin semmosta mielen virkistystä edes että ne jaksais siellä kotona vielä pitempään, ettei meiän tarttis ottaa niitä tänne laitoksiin, ettei joutuis sinne laitoksiin. Että semmosta mä joskus ajattelen että, tulis yhteiskunnalle halvemmaks, jos ne pikkusen potkasis persuksiin tommosia vanhoja ihmisiä, että eläkääs nyt vähän virkeemmin siellä. (V07)

Haastateltava puhuu ensin "mielen virkistyksestä" kotona asumisen edellytyksenä. Me-pronominin käyttö viittaa yhteisöllisyyden korostumiseen vanhusten asioiden parantamisen suhteen, joskin toisessa kohdassa puhe on "niistä", jotka aktivointia tarvitsevat. Yhteisön tulisi "potkaista persuksiin" yksilöitä, eli aktivoida kotona asuvia vanhuksia "elämään virkeämmin", ottamaan enemmän vastuuta omasta arjestaan kodissaan. Vaikka sitaatissa myös palvelujärjestelmällä katsotaan olevan vastuu ainakin yksilöiden aktivoijana, puhuu haastateltava tässä aktiivisuudesta palvelun käyttäjän omana vastuunottona. Julkisen palvelujärjestelmän osaksi jää haastateltavan puheessa hoidon sisällöllisen vastuunoton sijasta vastuuttaa palvelun käyttäjä omasta hoidostaan. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssissa muodostuu palvelujärjestelmän ja kansalaisen välille samankaltainen vastuuasetelma. Julkisen vastuun osalta on tapahtunut siirtymä järjestämisvastuusta

vastuiksi luoda olosuhteet, joissa ikääntyneet ottavat itse vastuuta itsestään (Anttonen ja Häikiö 2011, 72–73).

Oma aktiivisuus voi kuitenkin tuottaa palvelun käyttäjälle kielteisiäkin vaikutuksia. Alla olevassa sitaatissa haastateltava kertoo vaipan vaihtamisen päiväkeskuksessa loppuneen liian oma-aloitteisen toiminnan vuoksi.

V: [...] ne vaihto aina vaipan. Mutta yks kerta sanottiin että enää ei vaihdeta, mä sanoin no minkä takia, "no kun sää kotonakin vaihdat" mä no, niin mutta mulla on kotona eri vehkeet kun tääl. "Juu juu" mutta ei he vaihda enää. Se loppu siihen. Sitä mä ihmettelin ja (miks) mutta kun mä rupesin sanoon "eikös se teille kuulu", ei kun mä tein siinä virheen kun mä menin vapaaehtosena sinne voimisteleen. Mun olis tarvinnu mennä lääkärin kautta. Enhän minä tienny tommosia, minä luulin kun ne niin, kun mä esitin sen asian sillon kun mä menin niin juu, kyllä he vaihtaa. Mut sitte kun mä 127 kertaa olin käynny, niin ne sanoi "enää ei vaihdeta". Kun se ei kuulu heidän kuulemma, että kun ei tiedä mitä tekis vapaaehtoisesti ja mitä ei. (V08)

Haastateltava kertoo palvelun käyttäjän oman aktiivisuuden olevan pohjimmiltaan tavoiteltava asia. Normatiivinen vastuu on siis osittain myös vanhuksella itsellään. Oman aktiivisuuden seuraukset ovat tilanteessa kuitenkin kiinnostavat. Haastateltava kokee ristiriitaisena oman aktiivisuutensa suhteessa siitä seuranneeseen hyödyn menettämiseen. Haastateltava kokee vaipan vaihtamisen kuuluneen päiväkeskuksen vastuulle. Hän on kuitenkin toiminut oma-aloitteisesti, joten osa vastuusta on hänellä itsellään. Haastateltavan mukaan vapaaehtoinen päiväkeskuksessa voimisteleminen oli virhe. Oma vastuunotto voimistelun suhteen on johtanut haastateltavan näkökulmasta siihen, että palvelujärjestelmä odottaa omaa vastuunottoa laajemminkin, eli myös vaipan vaihtamisen suhteen. Lopussa haastateltava kertoo, että on hankala tietää kuinka aktiivinen pitäisi tai saisi olla. Vastuusuhteiden epäselvyys koituu vanhukselle lopulta haitaksi.

Omaisten haastatteluissa käyttäjien aktiivisuutta palveluprosessissa peräänkuuluttavia kohtia on niukasti. Aineistossa on kuitenkin kohtia, joissa omaiset puhuvat palvelun käyttäjän normatiivisesta vastuusta.

(puhetta kotipalvelun laadusta ja yksityiskohdista kuten perunoiden paistaminen)

V: Mut se on saanu itte sen tavallaan vaatia, tai kertoa sen omat tarpeensa, ni se on ettei tydy siihen, että toiset käy vaan.. (O15)

Omainen puhuu sitaatissa yllä tosin siitä, että vanhus on "saanut itse vaatia" palvelua. Vaikka kyse ei ole omaisen omalle asemalleen asettamasta aktiivisuuden vaatimuksesta, puhuu omainen kuitenkin

samalla tavoin kuin edellisen sivun vanhus haastattelussaan; tarpeiden täyttämisen osittaisena ehtona on oma-aloitteinen pyytäminen sen sijaan että vain tyytyisi saamaansa palveluun.

V1: Nii, me vähän tsekataan sitä, et se on ihan sillai järjissään. Vaikka pikkusen täytyy funtsata, mutta kumminki se heti muistaa sen sitte. Että on tämmönen tarkkailutilanne, elintarkkailu.

V2: [...] et siinä huolehditaan tavallaan, että se ei missään tilanteessa joudu siihen, et se jäis sillai huolehtimatta niin kotipalvelun ku meidänki puolesta. (O16)

Sitaatissa yllä omaiset kertovat olevansa jonkinlaisia palvelujärjestelmän puutteiden aktiivisia paikkaajia. Otteesta ei käy ilmi minkälainen suhtautuminen haastateltavilla on normatiiviseen vastuuseen, mutta he puhuvat otteessa huolehtivansa kokonaisvaltaisen hoidon toteutumisesta. Toimija-asema on sitaatissa aktiivinen hoidon sisällön suhteen; omaiset ottavat osittaista omaa vastuuta hoidon sisällöstä, jotta vanhuksen asioista tulee pidettyä varmasti huolta.

Palvelun käyttäjän vastuun hyväksyminen erottuu muusta aineistosta aktiivisen kansalaisuuden diskurssia myötäilevänä puhetapana ja toimija-asemina. Tässäkään puhetavassa vastuun ei katsota olevan kokonaan vanhuksella itsellään, mutta oma vastuu on puheessa selvänä osaperusteluna. Erilaisen vastuuperspektiivin vuoksi myös aktiivisuus määrittyy eri tavalla. Haastattelupuheessa yksilöstä puhutaan osittain vastuullisena, mikä on eri asia kuin palvelujärjestelmän vastuun peräänkuuluttaminen muissa aktiivisissa toimija-asemissa. Aktiivisuus hoidon konkreettisen sisällön suhteen on erilaista aktiivisuutta kuin esimerkiksi aktiivisuus asianajona. Oman vastuun hyväksyvän puheen katson mukailevan aktiivisen kansalaisuuden diskurssin mukaista määrittelyä kansalaisesta aktiivisena, oma-aloitteisena ja omasta hoidostaan osaltaan vastuullisena toimijana.

5.2 PASSIIVISET TOIMIJA-ASEMAT

Tässä toisessa analyysiosion pääluvussa keskityn puhetapoihin, joita yhdistää toimija-aseman passiivisuus. Analyysiosion jako aktiivisiin ja passiivisiin toimija-asemiin on jossain määrin keinotekoinen, sillä esimerkiksi aktiiviset toimija-asemat eroavat toisistaan paikoin merkittävästi. Aktiivisuutta, passiivisuutta ja niiden reunoilla olevia erilaisia toimija-asemia on mielenkiintoista tarkastella tästä näkökulmasta tutkielman teoreettisen kontekstin vuoksi. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssi vaikuttaa korostavan vain tietynlaista aktiivisuutta ja jättävän mahdolliset passiiviset toimija-asemat huomiotta. Tästä syystä erittelen haastatteluaineistossa ilmeneviä passiivisia toimija-

asemia erillisessä alaluvussa. Passiivisuuden jaan neljään alalukuun. Se on palvelujärjestelmälle alistumista, kohtalolle ja sattumalle alistumista sekä pyytämisen välttämistä. Neljännessä passiivisessa toimija-asemassa kerrotaan rajoittuneesta aktiivisuudesta.

Normatiivisesta vastuusta puhutaan paikoin, mutta sen kommentoinnin puute määrittää selvästi passiivisia toimija-asemia. Vastuusuhteisiin vetoamisen vähyyden pohtiminen on mielenkiintoista. Kohtalosta ja sattumasta puhuttaessa tämä tulee selkeimmin esille niiden määrittäessä mahdollisuuksia palvelun tuottajan tai oman toiminnan sijasta. Tähän asetelmaan normatiivinen vastuu ei ajatuksellisesti oikein sopusikaan. Passiiviseen toimija-asemaan näyttää liittyvän vastuusta puhumisen niukkuus myös muissa passiivisuuteen lukemissani puhekokonaisuuksissa, joskin poikkeuksiakin on. Tällöin sekä oma että palvelun tuottajan vastuu hyvinvoinnista jää häilyväksi, mikä tarkoittaa yhtäältä oma-aloitteisuuden ja toisaalta omien tarpeiden ja oikeuksien puolustamisen jäämistä pois palveluprosessista.

5.2.1 PALVELUJÄRJESTELMÄLLE ALISTUMINEN

Haastatteluissa palvelujärjestelmälle alistuminen on puhetta omien tarpeiden toissijaisuudesta palveluprosessissa. Tässä toimija-asemassa palvelujärjestelmän sääntöjen ja normien katsotaan määrittävän palvelutapahtumia käyttäjän tarpeiden sijasta. Alistuvan suhtautumisen vuoksi palvelujärjestelmälle esitetään hyvin vähän vaatimuksia, vaikka palvelutarpeista puhutaankin.

V: Eikä sitä siis koska tää järjestelmä on tämä, ni kotipalvelu, näähän ihan antaa sen suosituksen, onko tarvetta vai eikö oo tarvetta, että vaikka me haluttaisiin niin se ei mene läpi, paitsi että ostamalla se yksityiseltä palvelu, ni sitte se on taas toinen kysymys. Jos haluaa pysyä tässä kaupungin palveluiden piirissä, ni sillohan se menee tän järjestelmän kautta. (O17)

Omainen asemoi itsensä ja äitinsä palvelujen käyttäjinä alamaisiksi suhteessa palvelujärjestelmään, jolla on valta päättää kotihoidosta. Palvelukäytännöt tekevät käyttäjistä objekteja, joiden tarpeita ei oteta huomioon. Omilla näkemyksillä palvelun laadusta tai määrästä ei ole väliä, joskin omainen puhuu ostopalveluista vaihtoehtoisena keinona oman tahdon saavuttamiseksi. Alistuminen on siis ennen kaikkea julkiselle palvelujärjestelmälle alistumista.

Palvelujärjestelmälle alistuminen voi tapahtua myös kuluttajuuden kontekstissa. Seuraavassa sitaatissa omainen puhuu palvelunsaajan toimija-asemasta pelkkänä laskujen maksajana vailla maksuille saatavaa vastinetta.

K: [...] sanoittekin tossa jo muutaman kerran, että itehän niitä sitten maksettiin niitä, tätä kotiapua ja kaikkee, niin tuntukse se kohtuulliselta vai tuntukse että siihen uppos rahaa, että olikse äidillenne sitten ookoo?

V: Jaa-a. Sehän oli ainoa mahdollisuus, että sieltä lasku tuli ja, sillehän ei voinu mitään että ne henkilöt ei toiminu ihan niin kun piti, ei sille mitään voinu. Mutta jotkut toimi, et se ero vaan sitten näky siinä, että näinkin voi tehdä, ajan voi käyttää näin, ja toinen ei. Ei se, se oli asia mille ei voinu mitään, laskut maksettiin ja sillä selvä. Ei siinä voi mitään. Toivoo parasta ja pelätä pahinta, sitä se oli. Ei siinä ollu mitään muuta tehtävissä. (O18)

Omainen kertoo, että ainoa mahdollisuus oli vain "toivoo parasta ja pelätä pahinta". Hoitolaskujen maksamisesta omainen puhuu tekona, joka tehdään siinä sivussa pakon sanelemana. Toimija-asema on siten passiivinen. Haastattelutilanteessa omainen kyllä sinänsä aktiivisesti kritisoi palvelun sisältöä, mutta ei puhu esimerkiksi oikeuksistaan, vaan tyytyy toteamaan, että mitään ei ole tehtävissä, koska hoidon laatu vaihtelee joka tapauksessa.

Myös vanhusten haastatteluissa palvelujärjestelmälle alistuminen on paikoin selvästi näkyvillä.

V: Vielä ainakin toistaseks. Mutta kyllä mää vähän epäilen että ne rupee vähentään niitä.

K: Viikonlopun käyntejä?

V: Nii.

K: Se ei kyllä kuulosta nyt oikein hyvältä teiän tilanteessa.

V: Ei kuulosta, mutta ei ne sitä kato kuulostaako se hyvältä vai ei. Ne päättää kun ne päättää. (V09)

Tässä aineisto-otteessa haastateltava kertoo olevansa voimaton mahdollisten kotikäyntien vähentämisen suhteen siksi, että päätökset tehdään "niiden" toimesta jossain muualla. Vanhuksen mukaan käyttäjän mielipiteellä ei ole merkitystä palveluprosessissa, vaan järjestelmä tekee asiat niin kuin tekee. Kyse on alistumisesta palvelujärjestelmälle ja sen tavalle määrittää vanhuksen tarpeet ja hoidon sisältö.

Passiivisuus voi liittyä myös aiemman aktiivisen vaikuttamisen tuloksettomuuteen.

K: Kyllä. Mut et teil on kuitenkin toi, että kun jos tulee semmosta asiaa mistä ootte tyytymätön, niin te sitte otatte puhelimen ja soitatte tai yhteyttä ja annatte sitä palautetta?

V: Kyllä mää yrittäny oon. Mut eihän se.. se ei tahdo oikein se, kun sitä asiakas valittaa niin se ei kyllä mee perille. Mä oon sitä mieltä sillä tavalla. Se on eri asiakkaat osaa asian puhua millä tavalla hyvänsä. Toisia ei uskota ja toisia uskotaan. (V10)

Sitaatissa vanhus kertoo aiemmin yrittäneensä vaikuttaa asioihinsa palautetta antamalla, mutta kertoo ettei käyttäjiä kuunnella. Aktiivinen omasta hoidostaan huolehtiminen näyttää muuttuneen passiiviseksi palvelujärjestelmälle alistumiseksi siksi, että käyttäjän aiemmat pyrkimykset tilanteen parantamiseksi eivät ole vaikuttaneet riittävästi. Myös koettu eriarvoisuus on tärkeää passiivisuuden kannalta. Passiivisuus näyttää johtuvan osittain siitä, että vanhus kokee omien palveluiden parantamispyrkimysten olevan jollakin lailla erilaisessa asemassa kuin jonkun toisen samanlaisessa tilanteessa olevan vanhuksen.

Palvelujärjestelmälle alistumisesta puhuttaessa käyttäjän kokemat palvelutarpeet ovat vähäisessä asemassa. Alistuva suhtautuminen palvelun ongelmiin ja esimerkiksi tilanteen potentiaaliseen parantumiseen tuottaa hyvin vähäisiä vaatimuksia, tai ainakaan ne eivät ole selvästi esillä vaan enemmän jonkinlaisena tuohtumuksena rivien välissä. Tuohtumuksen voi tulkita sinänsä aktiiviseksi palvelujärjestelmän kritisoinniksi, mutta se ei tee toimija-asemasta aktiivista itse tilanteen suhteen. Täten tulkitseen järjestelmälle alistujan toimija-asemaltaan passiiviseksi.

5.2.2 KOHTALOLLE JA SATTUMALLE ALISTUMINEN

Haastatteluaineistossa kohtalo tai sattumanvaraiset syyt tilanteeseen liittyen määrittävät osaa puheesta. Normatiivisesta vastuusta ei puhuta. Tässäkin toimija-asemassa alistutaan, mutta ei palvelujärjestelmälle vaan abstraktimmille asioille. Näissä tilanteissa ei viitata palvelun tuottajan toimintaan tai käyttäjän tarpeisiin, vaan tapahtumia ohjaa sattuma tai asiat kulkevat eteenpäin omalla painollaan. Mikään taho ei ole vastuussa, ja myös hyvään tilanteeseen johtavien syiden kerrotaan olevan satunnaisia tekijöitä, kuten seuraavassa sitaatissa mainitut "hyvät asiat".

K: Niin, näin voi, ainakin toivon mukaan [nauraen]. Hankalaa, ja varsinkin sitte että jos ei olis sitä parempikuntosta, sillä hetkellä parempikuntosta puolisoa kiertämässä niin silloin se olis kyllä aikamoinen.

VI: Niin, se siinä..

V2: V2: Joo, ei olis.. Kyllä kyllä. Kyllä sillon tuli moni, syrjässä asuvan mummun tai papan asiat mieleen ja miten ne selviää. Meil oli tässä kaks hyvää asiaa, olit sinä ja tää keskikaupungilla asuminen. Semmosia hyviä asioita. (VII)

Vanhukset puhuvat tilanteen pysyvän hyvänä vierellä olevan puolison ja hyvän asuinpaikan myötä. He pohtivat miten ilman näitä kahta asiaa selviäisi. Syrjässä yksin asuminen olisi "selviämistä" ilman mainittuja hyviä asioita. Vastuuta tilanteesta ei kohdisteta palvelujärjestelmälle. Palvelua eivät tässä

puheessa takaa esimerkiksi oma aktiivisuus tai luottamus palvelujärjestelmään, vaan sattumanvaraiset konkreettiset asiat.

Sitaatissa alla edetään päivä kerrallaan ja pyritään olemaan murehtimatta tulevasta.

VI: No sitä nyt ei tiedä. Se on tänään tilanne tää, sitä huomista ei tiedä mikä se on sitten.

K: Näin ne vaihtelee, ja päivä kerrallaan.

VI: Päivä kerrallaan mennään niin. Eihän näitä kannata ruveta murehtiin että, mitähän meille huomenna tapahtuu. (V12)

Vanhus katsoo, ettei tulevia asioita kannata vielä murehtia. Palvelujärjestelmä tai mikään muukaan konkreettinen taho ei tällöin ole tilanteesta vastuussa, vaan haastateltavan mukaan tulevaisuudessa voi palveluiden suhteen tapahtua mitä tahansa. Myös omaisten haastatteluissa puhutaan arvaamattomuudesta, kuten sitaatissa alla.

V2: Nii on. Kyllä, ettei meil semmosia ongelmia oo, mutta nyt tässä hiljan on ollu semmonen [...], että se oli jääny vessan pytylle yöllä ja aamulla kodinhoitaja huomannu, et onneks selvis siitä selvin nahoin, että näitä vähän pelätään jos se sattuu siihen pitkään vuoroon, ni se on sitte sillai, mut eihän se, on aika korkee ikäkin ni kaikkea voi tapahtua. (O19)

Omaiset pelkäävät, että jotain tapahtuu viikonloppuisin, kun kotihoidon käyntejä on vähemmän. Sattuneesta tukalasta tilanteesta selvittiin onnen avulla. Lopussa myös selitetään potentiaalista tapaturmaa vanhuksen korkealla iällä sen sijaan että puhuttaisiin esimerkiksi julkisesta tai omasta hoitovastuusta. Sitaatti on mielenkiintoinen palvelujärjestelmän ja palvelunsaajan välistä suhdetta ajatellen. Kohtalolle alistujan asemaan ei liity aktiivista omista asioista huolehtimista eikä myöskään palvelujärjestelmälle kohdistettua kritiikkiä huonosta hoidosta, vaan asiat vain ovat miten ovat.

Haastatellut puhuvat kohtalolle tai sattumalle alistujan toimija-asemasta, jolloin olosuhteisiin vaikuttavat asiat ovat abstrakteja. Normatiivista suhtautumista vastuuseen ei ole sitaateissa nähtävissä. Haastatellut vanhukset ja omaiset kertovat kuitenkin omaavansa palvelutarpeita, joten passiivisuus voi olla haitaksi monella tasolla. Yhtäältä palvelun käyttäjä ei huolehdi oma-aloitteisesti riittävästä hoivasta. Toisaalta jos vastuusuhteilla ei ole merkitystä palvelunsaajalle, putoaa asetelmasta pois myös se aktiivisuus, jolla vaaditaan palvelujärjestelmää toimimaan palvelun käyttäjän hyväksi.

5.2.3 PYYTÄMISEN VÄLTÄMINEN

Pyytämisen ja palvelusta valittamisen välttäminen näkyy aineistossa melko selkeänä omana puhekokonaisuutenaan sekä vanhuksilla että omaisilla. Omaiset ja vanhukset puhuvat jopa samoin sanankääntein "pyytamisestä", "valittamisesta" tai "narisemisesta" negatiivisena. Toimija-asema on passiivinen, sillä palautteen antamisesta pidättäytyminen on palveluprosessin suhteen passiivista. Sitaateissa saattaa näkyä se, että kaivattaisiin enemmän tai laadukkaampaa palvelua, mutta tilanteeseen lopulta kuitenkin tyydytään ja pyytämistä vältetään. Pyytäjyys määritellään paikoin suoraan ja kategorisesti negatiiviseksi toimija-asemaksi, ja oma toiminta halutaan erottaa siitä.

V2: Että meillä kyllä näe tämmöset asiat on toiminu hyvin, taikka oikeestaan saa sanoa että kaikki toimii, koska me ei olla mitään pyytäjiä. (V13)

Sitaatissa yllä haastateltava tekee selväksi, että aktiivinen pyytäminen palveluiden parantamiseksi ei ole vaihtoehto. Tulkitsen, että vanhus puhuu "pyytäjyydestä" negatiiviseen sävyyn. Tarpeita ei haluta tuoda esiin, vaan "kaikki toimii", mikä on seurausta siitä, että "emme pyydä".

K: Kyllä. Ootteko sitte sen jälkeen, jouduiks te lopettaa ne voimistelukäynnit vai?

V: No, kyllähän ne torstaipäivät on melkein jääny ny, aina joku on sitte, kun mä oon jotain pyytäny, joka tulis sitte vaihtaa mulle vaipan. Mutta ei sitä aina viitti ihmisiä pyytääkään, kun ne vapaaehtoisesti tekee niin ei niitäkään viitti aina pyytää. (V14)

Sitaatissa yllä vanhus perustelee pyytämisen välttämistä sillä, ettei "viitsi pyytää". Tulkitsen valittamisen välttämisen liittyvän tässä hoivan antamiseen ja vastaanottamiseen liittyvään sosiaalisuuteen. Hoivatyö on kokonaisvaltaista huolenpitoa ihmisen asioista. Vanhusten näyttää olevan haastatteluaineiston perusteella paikoin hankalaa suhtautua pyytämiseen, koska palvelu on hyvin henkilökohtaista. Tulkitsen tämän niin, että hoitajien kokonaisvaltainen vastuunotto vanhuksen asioista tekee paremman palvelun pyytamisestä vanhukselle hankalaa.

Pyytämisen välttämisessä on omaisten ja vanhusten välillä eroja, mikä ei sinänsä ole yllättävää haastateltavien vanhusten ja omaisten ollessa varsin erilaisessa asemassa suhteessa palvelujärjestelmään. Seuraavassa omaisen sitaatissa valittamisen välttäminen näyttää olevan palvelujärjestelmää kohtaan koettua nöyryyttä ja konfliktin pelkäämistä.

V: Jotenki vaa tuntuu, että asiat hoituu kun.. ne asiat esittelee joku asian hoitajaki, asian esittää oikealla tavalla ni hommat hoituu. Vanha totuus on jo itnessään, että käyttäydy sillai ku haluaisit itteäsi kohtaan

käyttäytyvän, ni asiat pelaa. Ylitsepääsemättömiä asioita tietysti on, mutta halu kellä haluu, joka palvelee, ni se palvelee, mutta jos menisin sanomaan et mä tarvin tän välttämättä, ni helppo sanoo ettei onnistu nyt. Jotenki tuntuu vaan, et se vastaus.. suhtaudutaan hyvin ainaki meihin niinku me suhtaudutaan niihin päin ja kaikin puolin. (O20)

Aineisto-otteessa yllä haastateltava omainen kertoo informaalia hoivaa tarjoavan omaisen hankalasta asemasta vanhuksen ja palvelujärjestelmän välissä. Hän pohtii tilannetta, jossa palveluja mahdollisesti tarvittaisiin enemmän. Valittamisen välttämistä perustellaan kultaisella säännöllä, "vanhalla totuudella itsessään". Omainen asemoi itsensä siten jonkinlaiseksi neuvottelijaksi, ja keinot palvelun parantamiseksi ovat luonteeltaan sosiaaliseen kanssakäymiseen ja neuvottelemiseen eivätkä esimerkiksi oikeuksiin perustuvia. Sitaatin omaisen mukaan oikeuksiin vetoaminen olisi liian aggressiivista ja voisi sen vuoksi kääntyä tavoitteiden vastaiseksi.

Pyytämisen välttäminen voi johtua nöyryyden sijaan voimattomuudesta asioiden hoitamisen suhteen, mikä aineisto-otteessa on myös nähtävissä.

V: Mulle monessa kohtaa siis valehdeltiin ihan suoraan, ja no, sitten mä, en tietysti ruvennu sitte riitelemään, että ahaa, mä vaan sitten olin, et "ahaa, kas, vai ymmärsin minä väärin, no tähän on hyvä asia". (O21)

Omainen kertoo tilanteesta, jossa hänelle valehdellaan, mutta jossa omaisen asema jää jonkinlaiseksi passiiviseksi asiantilan hyväksyjäksi. Omainen puhuu hieman ironiseen sävyyn kommunikaatio-ongelmistaan palvelujärjestelmän kanssa: valittamista vältetään tässä vastahakoisesti, esimerkiksi vastustuspuheen "rähisemisen" sijasta omainen "ei ruvennut riitelemään", mikä tekee toimija-asemasta passiivisen.

Paikoin valittamasta pidättäytytään myös sen vuoksi, että epäillään omia ajatuksia palvelukäytäntöihin liittyen.

V: Ei ollu katottu, että se pukis päällensä, siis se oli aika semmosta, se oli aika epätoivosta, ja sitte se on, jotenki aina on kova kynnyks esimerkiks ruveta valittaa, se on aika vaikeeta ruveta, ja sit ku se oli vielä semmosta, et kyl mäkin pitkän aikaa aattelin, että uskonko mä omia silmiäni, et jotenki aatteli, et no mä ehkä tulkitsen tän tilanteen nyt vaan väärin. (O22)

Omaisten haastatteluissa on kohtia, joissa kerrotaan ylläolevan aineisto-otteen tapaan jonkinlaisesta epäuskosta palvelutilannetapahtumiin liittyen. Tämä liittyy kenties palvelujärjestelmän käytäntöjen muuttumiseen. Omaisat vaikuttavat olevan ymmällään, kun joko kaupungin kotihoitotiimi tai yksityinen palvelun tuottaja laiminlyö hoivaan liittyviä perustehtäviään. Valittamisen välttäminen

ilmenee myös tällaisissa tilanteissa, joissa omainen "ei usko omia silmiään" ja alkaa epäillä itseään "ylihuolehtivaiseksi" tai "hössöttäjäksi". Tällaisia toimija-asemia omaiset tuntuvat aineistossa välttävän, samaan tapaan kuin vanhukset välttävät pyytäjän tai narisijan asemaa. Omien näkemysten kyseenalaistamisesta on kyse myös seuraavassa sitaatissa.

V2: Nii, joissaki asioissa on kyllä sillai eri näkemys meiän kannalta ja sitte kotipalvelun kannalta, et se tulee hyvin toimeen, mut tämmösiä isompia asioita, tai.. kuinka mä nyt tän asian selittäisin. Kun me nyt seurataan hiukan enemmän kuin sen 45 minuuttia kerralla, niin sille ei anneta oikeen. annetaan jonkin verran painoarvoa, mut kumminkin ne on enemmän oikeessa yleensä kuin omaiset.

V: No se on vaikee sanoo, ku ei oikee tosipaikka oo ollu.

V2: No ei oo niin kauheen, mut on muutamia asioita sillai..

K: Että omaisen näkemys olis ollu vähän eri?

V2: Vähän niin, sillai että.. et vois olla, tai sitten oon varmaan ylihuolehtivainen.

V: Mut oikeestaan semmosia isoja asioita ei oo ollu, et mikä ei ois toiminu tän kautta, ni se on niin vaikee sanoo. Sit kun tulee se oikee aputilanne eteen ja siinä kohtaa ku joudutaan vastakkain, et nyt on pakko asiat hoitaa, ni sitte sen vasta näkee, että mikä se oikeesti on. (O23)

Omaiset puhuvat varovaiseen sävyyn toisinaan ilmi tulevista erimielisyyksistä palvelua tuottavan tahon kanssa, mutta puhetta pehmenellään haastattelutilanteessa pohtimalla omaa asemaa palveluprosessissa. Toinen haastateltava kääntää alun huolensa "ylihuolehtimiseksi". Sitaatin omaiset ovat hieman epävarmoja kritiikissään, ja epävarmuus johtuu kenties siitä, että luottamus vanhuksen hoitoon ei ole sataprosenttista. Omaisia näyttävät vaivaavan pienet kotihoitoon liittyvät ongelmat ja kokonaisvaltaisuuden puute palvelun tuottajan toiminnassa. Kyse on pohjimmiltaan vastuusta. Omaiset puhuvat tässä aktiivisesti palvelun heikkouksista. Lopussa esitetään huoli jonkin suuremman avuntarpeen sattumisesta kohdalle. Toimija-asema on kuitenkin passiivinen, sillä palvelujärjestelmän suuntaan ei haluta olla "ylihuolehtivaisia" vaikka nämä huolet haastattelijalle varovaisesti esitetäänkin.

5.2.4 RAJOITTUNUT AKTIIVISUUS

Passiivisten toimija-asemien pääluvun ja siten koko analyysini päätteeksi kirjoitan vielä aktiivisuuden esteistä. Oikeastaan seuraavat esimerkit ovat passiivisuus–aktiivisuus -pohdinnan ulkopuolella; kykenemättömyyden voinee määritellä aktiivisuuden ja passiivisuuden kysymysten saavuttamattomissa olemiseksi. Olen sijoittanut nämä esimerkit kuitenkin tämän pääluvun loppuun.

Tulkitsen niiden olevan jonkinlaista välttämätöntä passiivisuutta. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssissa ei ole tilaa passiiviselle, palveluita vastaanottavalle kansalaiselle eikä myöskään aktiivisuuteen kykenemättömälle kansalaiselle. Tämänkin vuoksi katson aktiivisuuden esteiden tarkastelun olevan paikallaan passiivisia asemia käsittelevässä luvussa.

Erään vanhuksen haastattelussa on kohta, joka liittyy sosiaaliseen tarpeeseen ja hoivan kaipuuseen tilanteessa, jossa oma aktiivisuus on rajallista. Tällöin toivotaan palvelun tuottajalta oma-aloitteisuutta.

V: Ne laittaa ruokaa, kun mulle tuodaan ruoka, niin ne laittaa sen semmoseen lämpöseen kippoon että minä laitan, vaan lämmitän tuol mikros.

K: Mikrossa lämmitätte?

V: Mutta kyllä sekin vähän hankaluuksia tuottaa, kyllä.. ei siinä mitään, kun mä tahtoisin itte kun oon tehny itte ja, mutta nyt kun ei pysty mitään tekeen, kaikki on.. täytyis aina pyytää aina. (V14)

Sitaatti liittyy myös itsenäisyydestä kiinni pitämiseen, mikä iän karttuessa muuttuu vaikeammaksi. Se on mielestäni kiinnostava yhtäältä siksi, että siinä on nähtävissä itsenäisyyden menettämisestä koituvaa turhautumista, mutta toisaalta osa turhautumisesta saattaa johtua hoidon kokonaisvaltaisuuden, erityisesti hoivan sosiaalisten tekijöiden, puutteesta kotipalvelun käytännöissä. Haastateltava vanhus kertoo, että on tehnyt aiemmin tiettyjä asioita itse, mutta ei enää kykene, ja tästä seuraa myös pyytämisen hankaluus.

Aineistossa on kaksi kohtaa, joissa omaiset kertovat vaihtoehtoista valitsemisen olevan huonosta toimintakyvystä johtuen vanhukselle hyvin hankalaa.

K: Oliko se sitten jotain semmosta tehostettua palveluasumista se mitä teille tarjottiin?

V: Joo.

K: Tuliko se selville, että oisko se heidän mielestään sitten vastannu tätä tarvetta?

V: Joo, mutta kun mun mielestä se ei vastannu. Eihän siitä mitään tule, äiti oli siellä sängyn pohjalla, ja joku koputtaa huoneeseen ja tulee, että äiti haluaa jotakin. Eihän äiti halunnu enää mitään siinä kohtaa, hänelle täyty tehdä ja tuoda. (O24)

K: Tästä nyt puhutaan entistä enemmän että vanhukset itse ostais ja hankkis apua ja näin, niin miltä se kuulostaa?

V: Kamalalta. Kun ne kykenee, ni okei, mutta kun se menee piirunkin yli, ei kykene, se on. Ja sitten tää fraasi et Kaupissakin sijaisosastonlääkäri joka jäi pois sitten, "vanhukset haluaa olla kotonaan". Mä sit et joo varmaan jossain kohtaa, mut ku täytyy edelleenki kysyä että missä sun koti on. (O25)

Subjektiiivinen tarve ja valinta ovat näissä tilanteissa ristiriitaisessa asemassa toisiinsa nähden. Muistisairaiden hoitoon liittyvät yksilön vapauden ja päätöskyvykkyyden kysymykset ovat eettisesti hyvin hankalia. Valinta on aktiivisen kansalaisuuden diskurssissa keskeisessä asemassa. Newmanin ja Tonkensin (2011) aktiiviseen kansalaisuuteen liittämät käsitteet – valinta, vastuu ja osallistuminen – kietoituvat myös toisiinsa. Valinta on yhtäältä kansalaiselle suotu mahdollisuus valita erilaisista vaihtoehtoista, mutta toisaalta se on myös oma-aloitteisuutta ja omaa vastuuta. Valinta on myös keskeinen markkinaistuneen palvelujärjestelmän ulottuvuus, joka mahdollistaa tehokkuuden ja dynaamisuuden palveluprosessissa. Tulkitsen haastateltavien kyseenalaistavan yllä olevissa sitaateissa aktiivisen kansalaisuuden diskurssin valintapuheen. Muistisairaavat vanhukset elävät arkea, jossa jonkun muun täytyy ottaa vastuuta hyvinvoinnista heidän puolestaan. Omaiset peräänkuuluttavat järjestelmän vastuuta, jotta paras mahdollinen hoito taattaisiin sen sijaan, että tyydyttäisiin pelkästään kysymään vanhukselta asioista, joita hän ei enää ymmärrä riittävästi. Tämä tuo mielenkiintoisen ja eettisesti haastavan näkökulman aktiivisen kansalaisuuden vastuun ja valinnan ulottuvuuksiin.

6 AKTIIVISUUS, PASSIIVISUUS JA VASTUU PALVELUN KÄYTTÄJÄN JA PALVELUJÄRJESTELMÄN SUHTEEN MÄÄRITTÄJINÄ

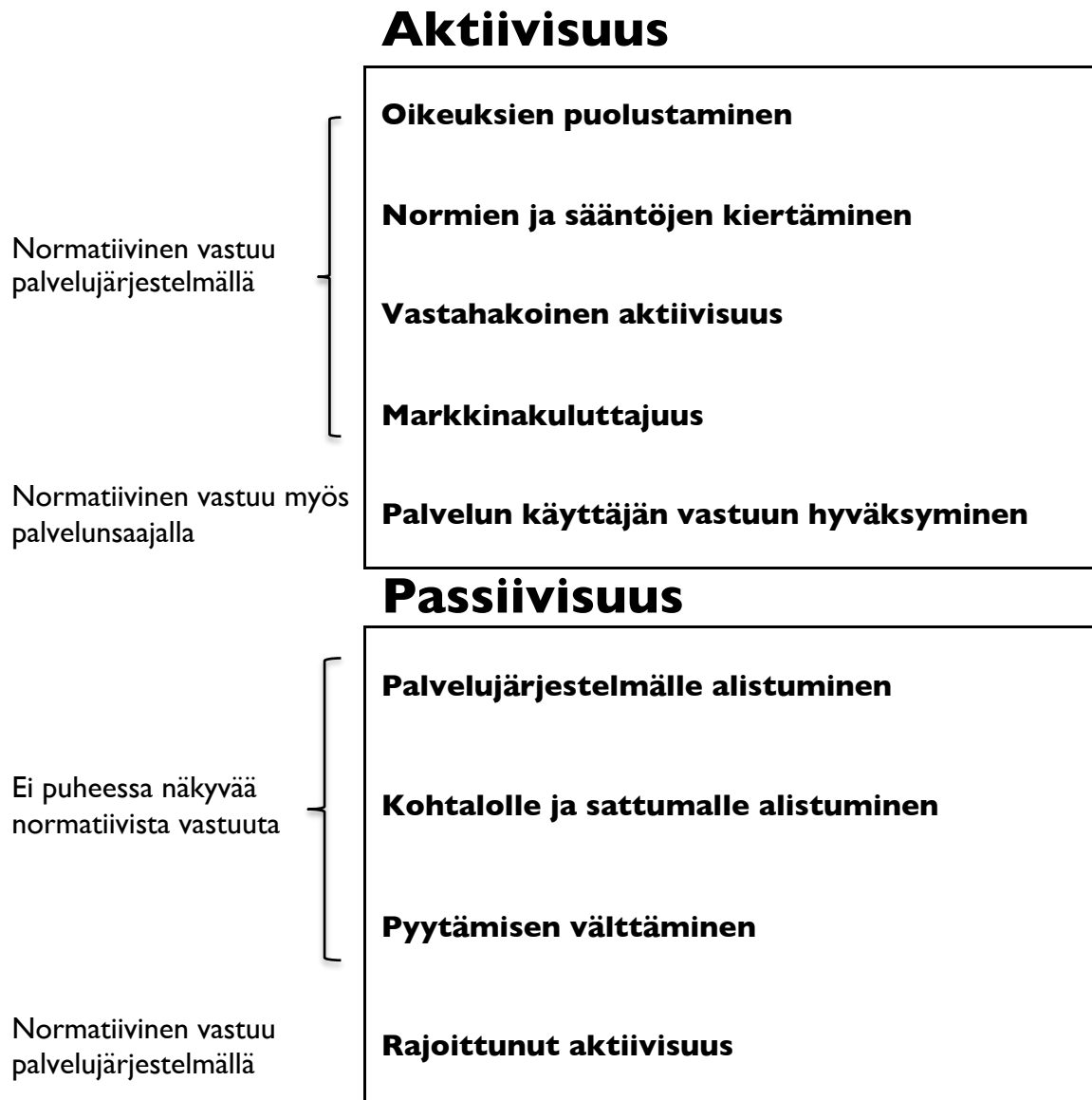
Kokoan tässä tutkielman viimeisessä luvussa analyysin tulokset yhteen, suhteutan ne tutkielman kansalaisuutta erittelevään teoreettiseen viitekehykseen ja kirjoitan tämän pohjalta tutkielman tieteelliset johtopäätökset. Lopuksi kirjoitan tutkielman yhteiskunnallisesta merkityksestä.

6.1 TOIMIJA-ASEMIA KOSKEVAN ANALYYSIN PÄÄTULOKSET

Kuvioon 2 on koottu analyysin tulokset pääpiirteittäin. Ensimmäinen konkreettinen ja aineistoon kohdentamani tutkimuskysymys oli: *minkälaisia aktiivisia toimija-asemia vanhusten ja omaisten haastattelupuheesta voidaan tunnistaa?*

Ensin käsittelin aktiivisia toimija-asemia. Aktiivisuus oli kyseisessä haastatteluaineistossa oikeuksien puolustamista, normien ja sääntöjen kiertämistä, vastahakoista aktiivisuutta, markkinakuluttajuutta sekä palvelun käyttäjän vastuun hyväksymistä. *Oikeuksien puolustaminen* oli erittäin aktiivista palvelun käyttäjän asioiden ajamista. Omaiset puolustivat vanhuksen oikeuksia vedoten esimerkiksi lakipykäliin. Vanhukset vetosivat veronmaksajuudesta kumpuaviin oikeuksiinsa. Oikeuksia puolustettaessa toimitaan palvelujärjestelmän sääntöjen ja normien puitteissa ja niihin vedoten. *Normeja ja sääntöjä kierrettäessä* palvelujärjestelmään suhtauduttiin jonakin, jota pitää vastustaa ja jonka asettamia sääntöjä voidaan kiertää. Palvelun käyttäjän tilanteesta saatettiin esimerkiksi jättää kertomatta asioita palvelun tuottajalle, jotta tavoiteltu palvelun sisällöllinen laatu saavutettaisiin. *Vastahakoisesti aktiiviset* vanhusasiakkaat puhuivat pyytämään joutumisesta ja omaiset hoivaamaan joutumisesta. Informaalia hoivaa antavat omaiset puhuivat asemastaan myös työntekijänä tai hyväksikäytettynä olemisesta ja äärimmillään vastuunotosta kokonaan irtisanoutuen. *Markkinakuluttajuus* oli aktiivista taloudellista vastuunottoa. Vaatimuksia riittäväan hoivaan ei perusteltu esimerkiksi oikeuksilla tai moraalisisilla syillä vaan sillä, että palvelusta on maksettu. *Palvelun käyttäjän vastuun hyväksyminen* oli vanhuksen tai omaisen oman aktiivisuuden peräänkuuluttamista. Esimerkiksi oma-aloitteisen pyytämisen nähtiin olevan tärkeää palvelun

saannin kannalta. Haastatellut puhuivat virkeänä pysymisen tärkeydestä, ja edellyttivät palvelujärjestelmältä palvelun käyttäjien aktivoimista.

Kuvio 3 Analyysin tulokset koottuna

Toinen analyysille kohdentamani tutkimuskysymys oli: *minkälaisia passiivisia toimija-asemia vanhusten ja omaisten haastattelupuheesta voidaan tunnistaa?*

Analyysin toinen pääluku käsitteli passiivisia toimija-asemia, joita määrittivät palvelujärjestelmälle alistuminen, kohtalolle ja sattumalle alistuminen, pyytämisen välttäminen ja rajoittunut aktiivisuus. *Palvelujärjestelmälle alistuttaessa* passiivisuus oli palvelujärjestelmän objektina olemista. Mahdollisuudet määrittyivät sen kautta mitä "ne päättävät" jossain muualla. Palvelun käyttäjän tarpeiden nähtiin olevan alisteisia palvelujärjestelmän päätöksille ja normeille. *Kohtalolle ja sattumalle alistuttaessa* hoidon huonouteen tai hyvyyteen liitettiin sattumanvaraisia tai abstrakteja syitä, ja palvelujärjestelmästä ei puhuttu lainkaan. Toimija-asemaan ei liity aktiivista omista asioista huolehtimista eikä myöskään kritiikkiä huonosta hoidosta, vaan asiat ovat miten ovat. *Pyytämisen välttäminen* oli palvelua koskevan palautteen antamisesta pidättäytymistä. Haastateltavat kertoivat, etteivät "ole pyytäjiä" tai "viitsi pyytää" palvelun tuottajaa tekemään tiettyjä toimia, joihin tarvetta kuitenkin olisi. Pyytämisen välttäminen liittyi omaisilla myös huoleen palvelun huonontumisesta. *Rajoittunut aktiivisuus* oli passiivisuutta, joka johtui aktiivisuuden esteistä. Vanhukset ja omaiset puhuivat tällöin fyysisen toimintakyvyn tai kognition heikkenemisestä. Näiden johdosta esimerkiksi aktiivinen omista asioista huolehtiminen muuttui haastavaksi tai mahdottomaksi. Kyse oli tilanteista, joissa palvelun käyttäjä ei voinut valita aktiivisuutta.

Kolmas analyysille kohdentamani tutkimuskysymys oli: *mihin normatiivinen vastuu sijoitetaan ja sijoittuu vanhusten ja omaisten haastattelupuheessa?*

Normatiivisen vastuun tarkastelu analyysiä kirjoittaessani oli hyvin mielenkiintoista. Varsinkin omaiset puhuivat vastuusta paljon, ja suuri osa tästä puheesta oli normatiivista. Aineistossa oli kohtia, joissa vastuun katsottiin kuuluvan palvelujärjestelmälle ja kohtia, joissa vastuun katsottiin kuuluvan palvelun käyttäjälle. Ensin mainittuja kohtia oli kuitenkin huomattavasti enemmän. Sekä omaiset että vanhukset peräänkuuluttivat palvelujärjestelmän vastuuta vedoten esimerkiksi palvelun käyttäjän oikeuksiin. Omaiset myös kertoivat siirtävänsä vastuuta aktiivisesti takaisin palvelujärjestelmälle vähentääkseen omaa informaalin hoivan taakkaansa. Tiedonkulun ongelmat hoitoon liittyen hämärsivät ymmärrystä siitä, kenelle vastuu kuuluu. Omaiset puhuivat

haastatteluissa myös korvaavansa omaa hoidon sisällöllistä vastuunottoa omalla taloudellisella vastuunotolla.

Normatiivisesta vastuusta puhuminen oli vähäistä passiivisissa toimija-asemissa, minkä luen yhdeksi tutkielmani tulokseksi. Haastateltavat eivät näissä toimija-asemissa peräänkuuluttaneet palvelujärjestelmän vastuuta, mutta eivät puhuneet käyttäjänkään vastuusta. Asian voisi tulkita niin, että haastateltavat yksinkertaisesti kokivat asioidensa olleen hyvällä mallilla. Passiivisuuteen liittyen aineistossa oli kuitenkin esimerkkejä negatiiviseksi koetuista palvelutapahtumista, joihin liittyen puhuttiin esimerkiksi sattumasta tai kohtalosta. En voi tehdä kausaalisia tulkintoja normatiivisen vastuun ja passiivisuuden välillä tällä aineistolla ja näillä analyysimenetelmillä. Kuitenkin sen, että palvelujärjestelmän vastuuta ei peräänkuulutettu, vaan sen sijaan viitattiin toisenlaisiin tekijöihin palvelun saantiin liittyen, tulkitsen jonkinlaiseksi osatekijäksi passiivisuudelle. Luen palvelujärjestelmän vastuun vaatimisen – käyttäjän vastuun vaatimisen ohella – tietyn tasoiseksi aktiivisuudeksi palvelutilanteeseen liittyen. Kääntäen tulkitsen normatiivisen vastuun diskursiivisen poissaolon siten passiivisuuden yhdeksi ulottuvuudeksi.

6.2 TOIMIJA-ASEMAT JA KANSALAISUUS

Tämän alaluvun tarkoituksena on pohtia tuloksia laajempien tutkimuskysymysten kautta. Suhteutan edellä erittelemäni empiirisen analyysin tulokset aktiivisen kansalaisuuden diskurssiin. Tämän jälkeen kirjoitan siitä, miten tulokset suhteutuvat kansalaisuuden suuntauksiin, joita käsittelevän tutkielman teoriaosiossa.

Neljäs tutkimuskysymys oli: *miten analyysissä eriteltyt toimija-asemat suhteutuvat aktiivisen kansalaisuuden diskurssiin?*

Ensimmäisessä neljässä aktiivisessa toimija-asemassa (oikeuksien puolustaminen, normien ja sääntöjen kiertäminen, vastahakoinen aktiivisuus ja markkinakuluttajuus) tuotetun puheen tulkitsen vastapuheeksi suhteessa aktiivisen kansalaisuuden diskurssiin. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssissa kansalaiset ovat oma-aloitteisesti tilanteestaan vastuuta ottavia toimijoita. Tunnistamissani toimija-asemissa kuitenkin pyritään vähentämään *sisällöllistä* vastuunottoa. Tronto (1994, 126–136) jakaa

yhteiskunnallisen hoivan prosessin neljään osaan. Välittämisessä ja huomaamisessa (caring about) on kyse hoivatarpeen tunnistamisesta. Huolehtimisessa (taking care of) mietitään, miten tarpeeseen voidaan vastata ja se sisältää siten jo vastuunottoa. Hoivan antamisessa (care giving) vastataan arjen tarpeisiin käytännössä, mikä tarkoittaa usein ruumiillista hoivaa. Hoivan vastaanottaminen (care receiving) määrittää prosessin onnistumisen. Tämän tutkielman analyysissä esimerkiksi vastahakoisesti aktiivinen omainen pyrkii vähentämään vastuutaan varsinaisista hoito- ja hoivatoimenpiteistä (care giving), vaikka toimiikin tilanteessa aktiivisesti ottaen laajaa vastuuta vanhuksen asioiden hoitamisesta (caring about ja taking care of). Markkinakuluttajan toimija-asemassa pyritään vähentämään vastuuta hoivan antamisesta taloudellisella vastuunotolla. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että omaiset eivät ottaisi laajaa normatiivista vastuuta myös hoivan antamisesta. He pyrkivät vähentämään liian suureksi kokemaansa informaalin hoivan taakkaa. Vanhukset vetoavat elämänsä aikana maksettujen verojen oikeuttamaan laadukkaaseen hoitoon ja peräänkuuluttavat palvelujärjestelmän kokonaisvaltaista vastuuta.

Edellä luettelemieni toimija-asemien katson kuuluvan pääosin sosiaalisen kansalaisuuden käsitteistöön. Haastatellut puhuvat oikeuksista ja velvollisuuksista pohjoismaisen hyvinvointivaltion kontekstissa. Palvelujärjestelmän ensisijaista vastuuta hoivasta huolehtimisesta ja hoivan antamisesta peräänkuulutetaan, ja epäoikeudenmukainen omaisen vastuullistaminen johtaa äärimmillään jopa irtisanoutumiseen informaalin hoivaajan "työstä". Aktiivisen kansalaisuuden diskurssissa vanhukselle ja omaiselle säilytetään enemmän juuri sisällöllistä vastuuta hoivan antamisesta. Tämän vuoksi normatiivinen vastuu on tärkeä yhtymäkohta analysoimani haastattelupuheen ja aktiivisen kansalaisuuden diskurssin välillä. Hyvinvointivaltion ja kansalaisuuden muutosta määrittää vastuun siirtyminen julkiselta palvelujärjestelmältä yhtäältä yritysten ja toisaalta informaalien toimijoiden, kuten omaisten tai järjestelmällistä vapaaehtoistyötä tekevien kontolle (Newman & Clarke 2010, 154). Aktiivisen kansalaisuuden diskurssissa normatiivinen vastuu on enemmän ja enemmän palvelun käyttäjällä ja informaaleilla toimijoilla. Vastuun siirtyminen näkyy markkinaistuneen palvelujärjestelmän uudenlaisten palvelukäytäntöjen epäselvänä kirjona myös tämän tutkielman haastatteluissa. Omaiset siirtävät vastuuta toisinaan aktiivisesti takaisin palvelujärjestelmälle vähentääkseen omaa informaalin hoivan taakkaansa. Omaiset puhuivat haastatteluissa myös vähentävänsä omaa konkreettista hoivavastuutaan omalla taloudellisella vastuunotolla. Clarke ym. (2007, 9–26) kirjoittavat kansalaisuuden muutoksen olevan aivan erityisesti muutosta (sosiaalisesta)

kansalaisuudesta kuluttajuudeksi. Myös tällöin on kyse vastuun siirtymisestä. Vastuu palvelujärjestelmältä siirtyy omaiselle joko konkreettisesti omaisen tekemänä työnä tai välillisesti omana tai vanhuksen rahankäyttönä.

Viides aktiivinen toimija-asema, jossa hyväksytään palvelun käyttäjän vastuu palveluprosessissa, on lähellä aktiivisen kansalaisuuden diskurssin puhetapoja. Sen erottaa muista neljästä aktiivisesta toimija-asetasta normatiivisen vastuun sijoittaminen osittain palvelun käyttäjälle. Omaiset ja vanhuksat puhuvat kansalaisen oman aktiivisuuden tärkeydestä. Tämä ilmenee palveluiden pyytämisen tai "itse virkeänä olemisen" hyväksymisenä. Palvelujärjestelmän vastuusta puhutaan lähinnä käyttäjien vastuuttamisena. Tulkitseen tämän olevan aktiivisen kansalaisuuden diskurssia mukailevaa kansalaisuuspuhetta, jossa Newmanin & Tonkensin (2011) nimeämät aktiivisen kansalaisuuden ulottuvuudet – valinta, vastuu ja osallistuminen – ovat läsnä.

Tutkielmani viides tutkimuskysymys oli: *mitä vanhuspalveluden käyttäjien aktiivisuus, passiivisuus ja vastuu tarkoittavat laajemmin kansalaisuuden kannalta?*

Tutkielman teoriaosiossa kirjoitin hyvinvointivaltion muutokseen liittyvän kansalaisuuden muutoksen teoreettisesta perustasta. Esitin ensinnäkin muutoksen olevan muutosta sosiaalisesta kansalaisuudesta republikaaniseksi ja libertaariseksi kansalaisuudeksi. Suurin osa tutkimastani palvelutapahtumia koskevasta puheesta oli sosiaalisen kansalaisuuden käsitteistöön sijoittuvaa puhetta, jossa julkisen palvelujärjestelmän odotetaan pitävän kokonaisvaltaisesti huolta kansalaiselle kuuluvasta palvelusta. Lewisin (2004, 3, 9) mukaan sosiaalisen kansalaisuuden yhtenä piirteenä on, että se ensinnäkin asemoi ihmisen suhteessa valtioon siten, että hän voi kohdistaa oikeutettuja vaatimuksia valtiolle. Toiseksi se asemoi ihmisen institutionaaliseen ympäristöön, jonka kautta tämä on myös yhteydessä muihin ihmisiin (joiden kanssa jakaa kansalaisuuden). Kolmanneksi se antaa statuksen, jonka myötä ihminen tuntee itsensä merkitykselliseksi ja kunnialliseksi sekä neljänneksi tarjoaa mahdollisuuden resursseihin – toisin sanoen hyvinvointipalveluihin ja -etuuksiin. Tämän perusteella aktiiviset, mutta normatiivisen vastuun palvelujärjestelmälle sijoittavat toimija-asetat kuuluvat sosiaalisen kansalaisuuden kenttään. Tutkielmani yksi johtopäätös on, että haastatteluaineiston vanhuksat ja omaiset puhuvat enemmän sosiaaliseen kuin libertaariseen tai republikaaniseen kansalaisuuteen tukeutuen. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssin mukaista,

libertaarisen kansalaisuuden ideoita korostavaa puhetta on myös haastatteluaineistossa, mutta ei yhtä runsaasti. Tämän puheen olemassaolo vanhusten ja informaalien hoivaajien puheessa on kuitenkin tutkielman yksi tärkeä tulos. Myös republikaanisen kansalaisuuskäsityksen osallistumista ja velvollisuutta ennen oikeuksia korostavaa puhetta on tunnistettavissa. Tällaiseksi puheeksi luen osan toimijapositionaan aktiivisista, mutta palvelujärjestelmää vastuuttavista sitaateista. Esimerkiksi palvelua parantamaan pyrkivän omaisen taistelun palvelujärjestelmää vastaan voi lukea yhteiskunnan toimintojen kehittämiseen osallistuvaksi toiminnaksi.

Teoriaosiossa esitin myös kansalaisuuteen liittyvän ristiriidan hegemonisen, ylhäältä päin ja erityisesti hyvinvointivaltion toimintojen muutokseen liittyvän kansalaisuuskäsityksen ja subjektiivisen, kansalaisten itsensä kokeman arkipäiväisiin toimiin liittyvän kansalaisuuden välillä (Lewis 2004, 8, 162–173). Hegemoninen aktiivisen kansalaisuuden diskurssi painottaa aiempaa enemmän vastuun, valinnan ja osallistumisen kaltaisia yksilön toimintaan liittyviä tekijöitä. Erityisesti vastuun siirtäminen pois palvelujärjestelmältä määrittää tätä muutosta. Tutkielmani perusteella haastateltujen, paljon palvelutarpeita omaavien vanhusten ja heidän omaistensa puhe on pääosin ristiriidassa tämän hegemonisen kansalaisuuden kanssa. Puheessa ovat esillä oikeus subjektiivisia tarpeita vastaaviin palveluihin ja palvelujärjestelmän vastuu palvelua tarvitsevan ihmisen kokonaisvaltaisesta hoidosta ja hoivasta. Aineistosta nouseva arkipäivän koettu kansalaisuus, jossa kannetaan huolta konkreettisista päivittäisistä toimenpiteistä ja vanhuksen tarpeiden kokonaisvaltaisesta huomioimisesta haastaa palvelun käyttäjille asetetut oma-aloitteisuuden ja itsenäisen vastuunoton vaatimukset.

Käsillä olevalla aineistolla ei voi tietenkään tehdä yleistyksiä enkä voi tutkielman tekijänä vetää analyysistä laajoja johtopäätöksiä; tulokset koskevat tamperelaisten paljon palvelutarpeita omaavien, mutta liian vähän palvelua saaneiden kuuden haastateltavan puhetta. Mielenkiintoista kuitenkin on se, kuinka hedelmällisiä huomioita aiempaan tutkimuskirjallisuuteen perustuvien, kansalaisuuteen liittyvien teoreettisten abstraktioiden ja arkisen palvelukohtaamispuheen diskurssianalyttinen kontrastointi keskenään mahdollistaa. Kansalaisuus näyttää edelleen omaavan suurta käsitteellistä voimaa, mikä lienee tutkielmani teoreettisesti merkityksellisin tulos.

6.3 LOPUKSI

Julkisen vastuun väheneminen ja vastuun yleinen hämärtyminen hyvinvointipalveluihin liittyen ovat huolestuttavia kehityssuuntia. Tämän tutkielman haastatteluaineistossa on kohtia, joita en itse olisi kuvitellut lukevani suomalaisen vanhushoivaan liittyen, vaikka olen ollut työelämässä mukana taloudellisten resurssien kanssa painivien, periferiaan luettavien kuntien vanhuspalveluiden kehittämisessä. Osa vanhuksista ja omaisista on joutunut hankaliin, osa hyvällä syyllä epäinhimillisiksiin kutsuttaviin tilanteisiin, jollaisiin pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi kutsutussa maassa ei kuvittelisi joutuvan.

Aktiivisuuden vaatimukset vanhuspolitiikassa voi tulkita monella tavalla, minkä vuoksi ne ovat myös diskursiivisesti mielenkiintoisia. On hankala vastustaa ajatusta voimaantuneesta, asioistaan kiinnostuneesta ja eri vaihtoehtoista itselleen parhaan valitsevasta aktiivisesta vanhuskansalaisesta. Tärkeää on kuitenkin se, mitä jää tämän mielikuvan ulkopuolelle. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssi ei ota millään tavalla huomioon ihmisiä, joilla ei ole edellytyksiä valita tai toimia (Häikiö 2010, 377). Tässä tutkielmassa käytetyissä haastatteluissa aktiivisuuden esteistä puhuneet ihmiset puhuvat juuri tästä. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssin lupaukset koskevat vain jo valmiiksi aktiivisia kansalaisia. Hyvinvointipalveluiden kannalta tämä on merkittävä huomio, sillä kyseisten palveluiden piirissä olevat ovat usein yhteiskunnassa kaikista heikoimmassa osassa olevia, joiden on hankalaa tai jopa mahdotonta saada ääntänsä kuuluviin. Myös aktiivisen kansalaisuuden osa-alueet, osallistuminen, vastuu ja valinta, kääntyvät tarkemmassa tarkastelussa hyvin abstrakteiksi käsitteiksi. Jos aktiivisen kansalaisuuden diskurssi ja palvelun saajan arkikokemus ovat niin kaukana toisistaan, niin esimerkiksi kattava diskurssianalyttinen tutkimus aktiivisen kansalaisuuden puhetavoista olisi mielenkiintoinen tutkimusaihe. Toinen mielenkiintoinen lähestymistapa voisi olla aktiivisen kansalaisuuden ulottuvuuksien tutkiminen palvelukohtaamisissa. Erityisesti hyvinvointipalveluiden asiakkaiden erilaisten hoitopolkujen ja elämäntilanteiden tutkiminen toisi lisää tärkeää tietoa palvelujärjestelmän muutosten vaikutuksesta asiakkaiden arkikokemuksiin.

Tutkielmani aihepiirin tulevaisuudennäkymiin vaikuttavat uusi vanhuspalvelulaki (Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveys-palveluista), joka tuli voimaan 1.7.2013 sekä Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi, joka

julkaistiin 17.7.2013 ja jolla tuetaan kuntia vanhuspalvelulain toimeenpanossa. Laissa ja laatusuosituksessa on kohtia, jotka pureutuvat vanhusten hyvinvointia koskeviin keskeisiin ongelmiin. Osallistumismahdollisuuksia esimerkiksi parannetaan vanhusneuvostojen lakisääteisyydellä ja vastuun kokonaisvaltaisuutta parannetaan edellyttämällä kunnilta entistä tarkempaa ja kattavampaa seuranta- ja arviointia. Vanhushoivaan liittyvät ongelmat on huomioitu ainakin osittain. On kuitenkin ristiriitaista, että kunnilta edellytetään entistä kattavampia toimenpiteitä, mutta samaan aikaan taloudellisia resursseja kavennetaan. Yhtälö näyttää mielestäni mahdottomalta ottaen huomioon jo olemassa olevat resurssiongelmat, joista tämänkin tutkielman kokonaisvaltaiseen hoivaan liittyvät vajeet luultavasti ainakin osittain johtuvat. Lupauksia herättävää uudessa laissa ja varsinkin laatusuosituksessa on kuitenkin niiden hieman pehmeämmältä vaikuttava suhtautuminen yksilöön. Tämä saattaa kertoa hyvinvointipalveluiden kurssin kääntymisestä kohti heikossa asemassa olevat vanhukset paremmin huomioivaa politiikkaa, mutta näiden pinnallisten huomioiden tarkemman tarkastelun jätän tulevien pro gradu -tutkielmien tekijöiden harteille.

LÄHDELUETTELO

Aaltonen, Tarja & Henriksson, Lea & Karttunen, Aija & Kivimäki, Riikka & Palukka, Hannele & Silvennoinen-Nuora, Leena & Tiilikka Tiina & Valokivi, Heli (2009) Toimijat vanhusten hyvinvointipalveluja ohjaavissa kehittämissuunnitelmissa. Kunnallistieteellinen aikakauskirja vol. 37(3), 336-351.

Anttiroiko, Ari-Veikko & Haveri, Arto & Karhu, Veli & Rynnänen, Aimo & Siitonen, Pentti (toim.) (2007) Kuntien toiminta, johtaminen ja hallintasuhteet. Tampere: Tampere University Press.

Anttonen, Anneli & Häikiö, Liisa (2011) From social citizenship to active citizenship. Teoksessa Newman, Janet & Tonkens, Evelien (2011) (toim.) Participation, responsibility & choice. Summoning the active citizen in Western European welfare states. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000) Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Tampere: Vastapaino.

Anttonen, Anneli & Sointu, Liina (2006) Hoivapolitiikka muutoksessa. Julkinen vastuu pienten lasten ja ikääntyneiden hoivasta 12:ssa Euroopan maassa. Helsinki: Stakes.

Berlin, Isaiah (2002b) Liberty (toim. Henry Hardy). Oxford University Press, Oxford.

Burr, Vivien (2003) Social constructionism. London: Routledge.

Campbell, John L. & Pedersen, Ove Kaj (2001) (toim.) The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Clarke, John & Newman, Janet & Smith, Nick & Vidler, Elizabeth & Westmarland, Louise (2007) Creating Citizen-consumers. Changing Publics and Changing Public Services. Lontoo: Sage.

Dean, Mitchell (1999) Governmentality: Power and Rule in Modern Society. Lontoo: Sage.

Edley, Nigel (2001) Unravelling social constructionism. *Theory and Psychology*, 11(3), 433–441.

Edwards, Derek (1997) *Discourse and Cognition*. Lontoo: Sage.

Esping-Andersen, Gösta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Etzioni, Amitai (1995) *Rights and the Common Good – The Communitarian Perspective*. New York: St. Martin's Press.

Foucault, Michel (2005b) *Tiedon arkeologia. Alkuperäisteos ilmestynyt ensimmäisen kerran 1969.* Suom. Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.

Giddens, Anthony (1994) *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press.

Gramsci, Antonio (1971) *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Lontoo: Lawrence & Wishart.

Henriksson, Lea & Wrede, Sirpa (2008) (toim.) *Care Work in Crisis. Reclaiming the Nordic ethos of care*. Lund: Studentlitteratur.

Hvinden, Bjørn & Johansson, Håkan (2007) (toim.) *Citizenship in Nordic welfare states: dynamics of choice, duties and participation in a changing Europe*. London: Routledge.

Häikiö, Liisa (2005) *Osallistumisen rajat. Valta-analyysi kestävä kehityksen suunnittelusta Tampereella*. Tampere: Tampere University Press.

Häikiö, Liisa (2010) The diversity of citizenship and democracy in local public management reform. *Public management review*, 12 (3): 363-384.

Janoski, Thomas (1998) *Citizenship and Civil Society. A Framework of Rights & Obligations in Liberal, Traditional, and Social Democratic Regimes.* Cambridge: Cambridge University Press.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993a): *Diskursiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet.* Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset.* Tampere: Vastapaino.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen Eero (1993) (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset.* Tampere: Vastapaino.

Julkunen Raija (2001) *Suunnanmuutos: 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa.* Tampere: Vastapaino.

Julkunen, Raija (2006) *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu.* Helsinki: Stakes.

Jyrkämä, Jyrki (2007) *Toimijuus ja toimintatilanteet – aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen.* Teoksessa Seppänen, Marjaana & Karisto, Antti & Kröger, Teppo (toim.) *Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä.* Jyväskylä: PS-kustannus.

Kallio, Johanna (2010) *Hyvinvointipalvelujärjestelmän muutos ja suomalaisten mielipiteet 1996–2006.* Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Ketola, Outi & Thomsen, Kåre & Warming Nielsen, Hanne (1997) *From poor relief to social rights and social care services' clienthood* teoksessa Sipilä, Jorma (1997) (toim.) *Social care services: The key to the Scandinavian welfare model.* Aldershot: Avebury.

Kiander, Jaakko (2001) *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset.* Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.

Kröger, Teppo & Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2003) *Social Care in Finland: Weak and Strong Universalism*. Teoksessa Anttonen, Anneli & Baldock, John & Sipilä, Jorma (toim.) *The Young, the Old and the State: Social Care Systems in Five Industrial Nations*. Lontoo: Edward Elgar.

Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvveluista (28.12.2012/980). <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120980>.

Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi. Helsinki: Sosiaali- ja terveystalvvelministeriön julkaisuja 2013:11.

Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1985) *Hegemony and Socialist strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, käänn. Moore, Winston and Cammack, Paul. Lontoo: Verso.

Lewis, Gail (2004) (toim.) *Citizenship: Personal lives and social policy*. Milton Keynes: Open University.

Lister, Ruth (2003) *Citizenship: Feminist Perspectives*. New York: New York Universty Press.

Lister, Ruth & Williams, Fiona & Anttonen, Anneli & Bussemaker, Jet & Gerhard, Ute & Heinen, Jacqueline & Johansson, Stina & Arnlaug, Leira & Siim, Birte & Tobio, Constanza & Gavanoas, Anna (2007) *Gendering citizenship in Western Europe. New challenges for citizenship research in a cross-national context*. Bristol: Policy Press.

Lähdesmäki, Kirsi (2003) *New Public Management ja julkisen sektorin uudistaminen*. Tutkimus tehokkuusperiaatteista, julkisesta yrittäjyydestä ja tulosvastuusta sekä niiden määritelmistä valtion keskushallinnon reformeista Suomessa 1980-luvun lopulta 2000-luvun alkuun. Vaasa: Vaasan yliopisto.

Marshall, Thomas Humphrey (1950) *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge: CUP.

Miller, David (2000) *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity Press.

Miller, Peter & Rose, Nikolas (2010) *Miten meitä hallitaan*. Vastapaino: Tampere.

Mills, Sara (1997) *Discourse*. Lontoo: Routledge.

Newman, Janet (2001) *Modernising Governance. New Labour, Policy and Society*. Lontoo: Sage.

Newman, Janet & Clarke, John (2009) *Publics, politics and power: remaking the public in public services*. Los Angeles: Sage.

Newman, Janet & Tonkens, Evelyn (2011) *Participation, responsibility and choice: summoning the active citizen in Western European welfare states*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Pierson, Paul (1994) *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher, and the politics of Retrenchment*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Pierson Paul (2001b) Introduction. Teoksessa Paul Pierson (toim.) *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

Remes, Liisa (2006) *Diskurssianalyysin perusteet*. Julkaisussa: Metsämuuronen, Jari (toim) (2006) *Laadullisen tutkimuksen käsikirja*. Helsinki: International MetHelp.

Rhodes, Martin (2001) *The Political Economy of Social Pacts: 'Competitive Corporatism' and European Welfare Reform*. Teoksessa Paul Pierson (toim.) *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

Russell, Bertrand (1992) *Länsimaisen filosofian historia I*. Alkuperäinen teos julkaistu 1946. Suomentanut Hollo, J. A.. Juva: WSOY.

Taylor, Dave (1996) (toim.) *Critical Social Policy: A Reader*. Lontoo: Sage.

Temmes, Markku (1997) Suomen hallinnon muuttuminen 1987–1995. Helsinki: Edita.

Tronto, Joan (1994) Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care. New York: Routledge.

Tuomi, Jouni. & Sarajärvi, Anneli (2003) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Valokivi, Heli (2008) Kansalainen asiakkaana: tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy / Juvenes Print.

Waerness, Kari: The unheard voices of care workers and care researchers. Teoksessa Henriksson, Lea & Wrede, Sirpa (toim.): Care Work in Crisis. Lund: Studentlitteratur.

Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan (1992) Mapping the language of racism: discourse and the legitimation of exploitation. New York : Columbia University Press.

Internet-lähteet

Pihlström Sami (2014) Idealismi ja realismi, osoitteessa <http://filosofia.fi/node/6717>. Julkaistu 4.1.2014, viitattu 6.1.2014.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen tilasto- ja indikaattoripankki SotkaNet. <http://uusi.sotkanet.fi/portal/page/portal/etusivu>, viitattu 16.12.2013.

Vaarama Marja & Noro Anja (2005) Vanhusten palvelut. www.terveyskirjasto.fi, viitattu 12.12.2013.

LIITELUETTELO

Liite I Vanhuus, hoiva ja kuluttajuus -hanke, teemahaastattelurunko

Hoivahistoria ja nykytilanne:

- Mitä apua tarvitsette?
 - kodinhoidossa: pyykit, siivous, ruoanlaitto.
 - asioinnissa: kauppasiat, pankkiasi, liikkuminen kodin ulkopuolella
 - henkilökohtainen hoiva: kotona liikkuminen, peseytyminen, pukeutuminen, syöminen, lääkkeiden ottaminen
- Milloin avuntarve on alkanut?
- Mistä ja keneltä saatte apua?
 - tytär/poika
 - lapsenlapsi
 - miniä/vävy
 - sisarus
 - muu sukulainen
 - ystävä, tuttava, naapuri
 - kunnalliset palvelut
 - itse ostetut yksityiset palvelut
 - järjestöt, vapaaehtoistyö
 - kotitori
- Mitä palveluja käytätte? (+tarkennus kuka palvelun tuottaa)
 - esim. ateriapalvelu
 - siivous
 - kauppapalvelu
 - turvapuhelin tai -ranneke
 - sauna- tai kylvytyspalvelu
 - apuvälineet
 - kuljetuspalvelu
 - kodin muutostyöt
 - palvelu- tai päiväkeskus
 - kotipalvelu tai kotisairaanhoido
 - lyhytaikaishoito palvelutalossa tai terveyskeskuksen vuodeosastolla
 - omalääkäri
 - kotitori
- Asuminen: millainen tilanne nyt, mitä järjestelyjä mahdollisesti tarvittaisiin?

Kokemukset palveluista:

- Mitä kokemuksia teillä on julkisten, yritysten ja järjestöjen palveluiden hakemisesta?
- Mistä olette saanut tietoa palvelusita? Onko joku auttanut teitä tiedon hankkimisessa? Kuka?
- Palvelukohtaisesti: miten olette hakenut ja saanu palvelun (esimerkkejä hakuprosesseista), miten palvelu toimii (onko tyytyväinen, erityishuomioita)?
 - Mistä avun tai palvelun hakeminen alkoi?
 - Keitä oli mukana palvelun hankkimisessa? Miten paljon pystyitte itse vaikuttamaan?
 - Oliko hakuprosessissa jotain mainitsemisen arvoista, esim. kestikö palvelun saaminen kauan?
 - Mitä kaikkea palvelu pitää sisällään?
 - Olettekö tyytyväinen saamaanne palveluun? Erityishuomioita?
- Onko ollut tilanteita, joissa avun tarve on muuttunut jollain lailla? Mitä silloin on tapahtunut?
- Koetteko, että voitte vaikuttaa palveluun? Miten?
 - Oletteko antanut palautetta?
 - Oletteko tehnyt valituksen, jos jotain ongelmia on ollut?
 - Miten palautteeseen on suhtauduttu? Onko palautteella ollut vaikutusta?
- Onko teillä kokemuksia palvelusetelistä? Minkälaisia?
- Oma taloudellinen tilanteenne ja palvelujen hinta; miten hyvin taloutenne kestää palvelumaksut?
 - Onko jokun palvelu sellainen, mikä on rahan tai tiedon puutteen takia jäänyt saamatta?

Hoivan vajeet:

- Onko asioita, joihin ette saa riittävästi apua? Mitä? Mistä luulette sen johtuvan?
 - Esim. palvelut tuntuvat kalliilta, vaikea hankkia tietoa, palvelujen hankkiminen tuntuu työläältä
- Oletteko hakenut/pyytännyt apua, mutta ette ole saaneet? Mitä tapahtui?
- Mitkä ovat tulevaisuuden odotukset (toiveet ja pelot), jos ja kun tarvitsette lisää apua ja palveluja?

Taustatiedot:

- Ikä, asumismuoto, tulotaso suunnilleen
- Kuinka usein pidätte yhteyttä omaisiin ja läheisiin?